

ISSN: 2709-7382
ББК: 63.3 (2 рус) +74.263.1

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОЧИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШ

МУАРРИХ

(мачаллаи илмӣ-назариявӣ)

№ 3 (27) 2021

Мачаллаи илмӣ-назариявӣ «Муаррих» соли 2015 таъсис ёфта, дар давоми як сол чаҳор шумора ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад. Мачалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти 174 /МҚ-97 аз санаи 15-уми январи соли 2021 ба қайд гирифта шудааст. Мачалла аз 26-уми апрели соли 2018 дар Рӯйхати мачаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии (КОА) назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон номнавис шудааст.

САРМУҲАРРИР: *Насрулло УБАЙДУЛЛО, доктори илмҳои таърих, профессор*

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ: *Ҳамза КАМОЛ, доктори илмҳои таърих, профессор*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Юсуфшо ЁҚУБШО -академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;
Ҳайдаршо ПИРУМШО -узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор;
Абдулло ҒАФУРОВ -номзади илмҳои таърих, дотсент;
Лариса ДОДХУДОЕВА -доктори илмҳои таърих, профессор;
Аскаралӣ РАҶАБОВ -доктори илмҳои таърих, профессор;
Виктор ДУБОВИТСКИЙ -доктори илмҳои таърих, дотсент;
Нуриддин САЙФУЛЛОЕВ -номзади илмҳои таърих;
Сайдмурод БОБОМУЛЛОЕВ -доктори илмҳои таърих;
Қосимшо ИСКАНДАРОВ -доктори илмҳои таърих;
Александр ЧУБАРЯН -академики Академияи илмҳои Русия, доктори илмҳои таърих, профессор (Русия);
Франсис РИШАР -узви вобастаи хориҷии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор (Фаронса);
Анри-Пол ФРАНКФОР -доктори илмҳои таърих, профессор (Фаронса).

ISSN: 2709-7382
ББК: 63.3 (2 рус) +74.263.1

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И
ЭТНОГРАФИИ ИМЕНИ АХМАДА ДОНИША

ИСТОРИК

(научно-теоретический журнал)

№ 3 (27) 2021

Научно-теоретический журнал «Историк» основан в 2015 г. и выходит четыре раза в год на таджикском, русском и английском языках. Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан под № 174 / МҚ-97 от 15 января 2021 г. Журнал с 26 апреля 2018 года зарегистрирован в Перечне рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР: *Насрулло УБАЙДУЛЛО, доктор исторических наук, профессор*

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР: *Хамза КАМОЛ, доктор исторических наук, профессор*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Юсуфшо ЁКУБШО - академик Национальной академии наук Таджикистана;
Хайдаршо ПИРУМШО - член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана, доктор исторических наук, профессор;
Абдулло ГАФУРОВ - кандидат исторических наук, доцент;
Лариса ДОДХУДОЕВА - доктор исторических наук, профессор;
Аскарали РАДЖАБОВ - доктор исторических наук, профессор;
Виктор ДУБОВИЦКИЙ - доктор исторических наук, доцент;
Нуриддин САЙФУЛЛАЕВ - кандидат исторических наук;
Саидмурод БОБОМУЛЛОЕВ - доктор исторических наук;
Косимшо ИСКАНДАРОВ - доктор исторических наук;
Александр ЧУБАРЬЯН - академик Российской академии наук, доктор исторических наук, профессор (Россия);
Франсис РИШАР - иностранный член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана, доктор исторических наук, профессор (Франция);
Анри-Поль ФРАНКФОР - доктор исторических наук, профессор (Франция).

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN

AHMAD DONISH INSTITUTE OF HISTORY,
ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

HISTORIAN

(scientific-theoretical journal)

№ 3 (27) 2021

The scientific-theoretical journal «Historian» founded in 2015, issues four times a year in Tajik, Russian and English languages. The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan under the № 174 / MJ-97 dated of January 15, 2021. Since 26 April 2018 the journal has been registered in the Inventory of scientific journals of Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan.

CHIEF EDITOR: **Nasrullo UBAYDULLO** *Dr. of History, Professor*

EXECUTIVE EDITOR: **Hamza KAMOL** *Dr. of History, Professor*

EDITORIAL BOARD:

Yusufsho YOKUBSHO - Academician of the National Academy of Sciences of Tajikistan;

Haydarsho PIRUMSHO- corresponding member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

the AS Republic of Tajikistan, Dr. of History, Professor;

Abdullo GAFUROV - Candidate of History, dotsent;

Larisa DODKHUOEVA - Dr. of History, Professor;

Askarali RAJABOV - Dr. of History, Professor;

Victor DUBOVITSKIY - Dr. of History, dotsent;

Nuriddin SAYFULLOEV- Candidate of History;

Saidmurod BOBOMULLOEV - Dr. of History;

Kosimsho ISKANDAROV - Dr. of History;

Alexander CHUBARYAN - academician of the RAS,

Dr. of History, Professor (Russia);

Francis RISHAR - foreign corresponding member of the National

Academy of Sciences of Tajikistan, Dr. of History, Professor (France);

Henri-Paul FRANKFOR - Dr. of History, Professor (France).

МУНДАРИЧА-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТАЪРИХИ ВАТАНИЙ-ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ-NATIONAL HISTORY

УБАЙДУЛЛО Н. К. Академик Б. Ф. Фафуров ва ташаккули мактаби илми таърихшиносии тоҷик	5
САИДОВ А. Равобити муғулҳо бо Мовароуннаҳр	15
АБДУРАШИТОВ Ф. М. Особенности и тенденции миграционных процессов конца XX – начала XXI вв. в Таджикистане	23
МУСОЕВ М. С. Таърихи ташаккули коллексияи мероси хаттӣ дар Осорхона-мамнӯёғи ҷумҳуриявии Данғара	30
АКРАМОВ М. И. Стратегия борьбы с незаконным оборотом наркотиков в Республике Таджикистан	42
АЗИЗХОНОВА Р. Г. Фаёолияти заводи сементбарории шаҳри Душанбе дар солҳои 40-60-уми асри XX	51

ТАЪРИХНИГОРӢ ВА МАЪХАЗШИНОСӢ-ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ-HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDY

ШАРИФЗОДА А. Таҳқиқи сиккаҳои сомонӣ дар Россия императорӣ	58
ИСКАНДАРОВ К., АЛИЗОДА Б. П. Ташаккул ва фаёолияти мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистони Шӯравӣ	71
МИРЗОЕВ Ҷ. А. Саҳми кормандони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониш дар инъикоси рӯйдодҳои сиёсии солҳои 90-уми асри XX	80
САФАРОВ К. Политический строй Восточной Бухары и Памира во второй половине XIX в.	90
НАЗАРОВ Ф. А. Освещение завоевательных походов Российской империи на Средней Азии в трудах советских исследователей Таджикистана	95
ТАЛИПОВА С. Ш. Саҳми Николай Андреевич Кисляков дар омӯзиши таърихи Қаротегин	103

БОСТОНШИНОСӢ-АРХЕОЛОГИЯ-ARCHEOLOGY

КАЛАНДАРОВА О. И. Золотые серьги с могильника ксиров	112

ТАЪРИХИ ИЛМ ВА ТЕХНИКА- ИСТОРИЯ НАУКИ И ТЕХНИКИ- THE HISTORY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

МАҚСАДОВ Ҳ. И. Табақабандии улум дар осори илми мутафаккирони тоҷики асрҳои миёна	122
АЗИЗУЛЛОЗОДА М. Н. Саҳми академик Евгений Никанорович Павловский дар рушди илмҳои биологӣ дар Тоҷикистон	129

ТАЪРИХИ ҲУНАР-ИСТОРИЯ ИСКУССТВА- ART HISTORY

МЕЛИКИЁН Э. Б., МУСОЕВ М. С. Сабкҳои ҳунари хушнависи Бухоро дар нимаи дувуми асри XIX ва оғози садаи XX	138

МАРДУМШИНОСӢ-ЭТНОГРАФИЯ-ETHNOGRAPHY

ДОДХУДОЕВА Л., САИДОВА Б. Регламентация религиозных атрибутов в женской одежде как мировая практика	147
ЁҒИБЕКОВА Б. Т. Либоси мардонаи тоинкилобии тоҷикони Кӯҳистони Бадахшон	154
ШОЕВ М. А. Привлечение посетителей в Национальный музей древностей Таджикистана средствами графического дизайна	163

ТАҚРИЗ-РЕЦЕНЗИЯ-REVIEW

ЯКУБОВ Ю. Я., ВИНОГРАДОВА Н. М. Флагман для нового поколения исследователей	168

**ТАЪРИХИ ВАТАНӢ-ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ-
NATIONAL HISTORY**

УДК 001 (575.3) (092)

**АКАДЕМИК Б. Ғ. ҒАҒУРОВ ВА ТАШАККУЛИ
МАКТАБИ ИЛМИИ ТАЪРИХШИНОСИИ ТОЧИК**

УБАЙДУЛЛО Насрулло Каримзода,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари «Чехраҳои мондагор»-и худ менависанд: «Дар ташаккули ҳар як халқу миллат бузургоне ҳастанд, ки номи онҳо дар ҳеч давру замон аз хотираи мардум фаромӯш намешавад» [15,328]. Яке аз чунин чехраҳои мондагор, фарзанди фарзонаи миллат, Қаҳрамони Тоҷикистон, академик Бобочон Ғафурович Ғафуров мебошад, ки ҳамчун ходими барҷастаи сиёсату давлатӣ ва роҳбари аввал дар рушду пешрафти ҷумҳурӣ, ҳамчун олим ва муҳаққиқ дар омӯзишу таҳқиқи таърихи халқи тоҷик ва ташаккули мактаби илмии таърихшиносии миллат нақши бориз гузоштааст.

Имрӯз дар арафаи чашни 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушду нумӯи илми тоҷик, агар мо ба роҳи тайкардаи илми таърихшиносии миллӣ назар андозем дар сарғаҳи он устод Садриддин Айнӣ, академик Бобочон Ғафуров ва як гурӯҳ шарқшиносони шинохтаро мебинем. Агар устод Садриддин Айнӣ бо усули таҳқиқ ва назару пажӯҳишҳои таърихӣ худ дар табодули донишҳои таърихӣ ба илм мусоидат карда бошад, академик Бобочон Ғафуров бо пажӯҳиш ва ҳунари волои роҳбарӣ ташкилотчигии худ дар сарғаҳи ташаккули мактаби илмии таърихшиносии тоҷик меистад.

Робитаи ташаккули мактаби илмии таърихшиносии тоҷик бо номи академик Б. Ғафуров ба назари мо пеш аз ҳама дар якҷанд самт зоҳир меёбад. Академик Б. Ғафуров бо коркарди концепсияи илмии таҳқиқи таърихи халқи тоҷик, методологияи он, ба вижа даврабандии таърихи халқи тоҷик, гузориши масоили пажӯҳишӣ, таҳқиқоти бунёдӣ, тарғибу ташвиқи донишҳои таърихӣ, муаррифии таърихи халқи тоҷик дар дохил ва беруни кишвар ва иштироки бевосита дар ташкил ва ба роҳ мондани фаъолияти марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва омодагии кадрҳои соҳибтаҳассуси илмӣ нақши барҷастаи худро гузоштааст.

Академик Б. Ғафуров фаъолияти касбии эҷодии худро аз рӯзноманигорӣ оғоз намудааст ва аввалин мақолаҳои ӯ дар саҳифаҳои рӯзномаи «Бедории тоҷик» соли 1928 ба чоп расидаанд, ки мавзӯи асосии онҳоро низ масоили таърихӣ, муборизаи ҷомеаи нав ва кӯҳна, дастовардҳои ҳокимиати Шӯравӣ дар роҳи эъмори ҷомеаи нав ташкил меоданд.

Аз ҷумла, мақолаҳои «Хиёнаткорони Исфисор», «Аз дафтари се нафар ҷинояткор», «Аз аҳволи се нафар мунофики номдор» соли 1928 дар рӯзномаи «Бедории тоҷик», мақолаҳо доир ба ҳаракати колхозӣ ва дастовардҳои колхозчиён дар рӯзномаҳои «Бо роҳи ленинӣ» соли 1934, «Қизил Тоҷикистон» соли 1935 ба мавзӯҳои рӯзмарраи замони бахшида шудаанд. Соли 1939 Бобочон Ғафуров доир ба мавзӯҳои мубрами замони пеш аз Ҳама занон ва озодии онҳо, мубориза ба муқобили фаранҷӣ ва урфу одатҳои динӣ силсилаи мақолаҳо дар рӯзномаву маҷаллаҳои ҷумҳуриявӣ «Коркуни партиявӣ», «Бо роҳи ленинӣ», «Коммунист Тоҷикистона» чоп намуд. Дар заминаи ин мақолаҳо соли 1940 рисолаи ӯ бо номи «Ба муқобили фаранҷӣ ва урфу одатҳои динӣ» дар ҳаҷми 36 саҳифа аз тарафи Нашриёти давлатии Тоҷикистон чоп шуда буданд.

Ҷаъолияти рӯзноманигории Бобочон Ғафуров солҳои минбаъда низ новобаста аз ишғоли вазифаҳои баланди сиёсӣ давлатӣ пайваста идома ёфт. Танҳо дар давоми соли 1940 зиёда аз 13 мақолаи илмӣ-оммавии Бобочон Ғафуров доир ба мавзӯҳои таърихӣ тавассути васоити ахбори умум бо се забон-тоҷикӣ, русӣ ва ўзбекӣ ба чоп расиданд. Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватании 1941-1945 ва давраи азнавбарқароркунии хоҷагии халқи ҷумҳурӣ низ Бобочон Ғафуров аз навиштани мақолаҳои илмӣ-оммавӣ ва тарғиботӣ канор начуста, баробари расонаҳои хабарии ҷумҳуриявӣ саҳифаҳои рӯзномаҳои марказии Шӯравӣ, ба мисли «Известия»-ро низ истифода намуд. Аз ҷумла, соли 1941 дар саҳифаҳои нашрияи «Известия» ду мақолаи ӯ бо номҳои «Ба музаффариятҳои нав» («К новым успехам») ва «Тоҷикистон ба ҷабҳа» («Таджикистан фронту») чоп шуданд, ки ҳар ду ба мавзӯи муҳимми дастовардҳои Тоҷикистон дар роҳи дигаргунсозиҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ ва кӯмаки бевоситаи ҷумҳурӣ ба ҷабҳа бахшида шуда буданд. Ҳамин гуна мақолаҳо дар давраи иҷрои вазифаҳои масъулиятноки муншӣ, муншии дуюм ва билохира муншии аввали Ҳизби коммунисти ҷумҳурӣ будан низ тавассути рӯзномаву маҷаллаҳои умумишӯравӣ, пеш аз Ҳама рӯзномаҳои бонуфузи «Правда» ва «Известия» ба чоп расида буданд, ки дар онҳо муборизаи қаҳрамононаи тоҷикистониён дар Ҳимояи марзу бум ва қорномаи меҳнати онҳо дар самтҳои гуногуни иқтисодӣ фарҳангӣ тавсиф ёфтаанд. Дастовардҳо ва пешрафтҳои ҷумҳурӣ ва инчунин вазифаву ҳадафҳои аввалин дар ягон самт аз мадди назари ин фарди меҳанпараст берун намондааст. Беш аз Ҳама Б. Ғафуров ба масоили тарғибу ташвиқи донишҳои сиёсӣ, омода намудани кадрҳои баландиқтисос, ҷаъолияти ташкилоти ҳизбӣ, сатҳи фарҳангӣ донишмандии қормандони мақомоти ҳизбӣ давлатӣ, адабиёти шӯравии тоҷик ва вазифаҳои он, рушди минбаъдаи фарҳанги халқи тоҷик, пахтақорӣ ва ривочи он дар мақолаҳои илмӣ-оммавии худ таваҷҷуҳ намудааст.

Рӯ овардани академик Б. Ғафуров ба пажӯҳиши илмии таърихи халқи тоҷик ба охири солҳои 30-юми асри гузашта рост меояд. Қадами аввал дар

ин самт ба чоп расидани ду рисолаи илмӣ-«Ба муқобили фаранҷӣ ва урфу одатҳои динӣ» [6] ва «Афтидани аморати Бухоро» («Падение Бухарского эмирата: к 20-летию Советской революции в Бухаре (1920-1940 гг.)»), дар ҳаммуалифӣ бо Н. Прохоров [3] махсуб меёбанд. Таваҷҷуҳ ба таҳқиқи таърихи халқи тоҷик аз тарафи як нафар ҷавони содиқ ба ҳокимияти нави Шӯравӣ ва ҳадафҳои асосии он бесабаб набуд. Агар аз як тараф тавассути ҷаҳолияти рӯзноманигории худ ба масоили таърихӣ бештар ошно шуда бошад, аз тарафи дигар ӯ аз авзои сиёсӣ ҳуқуқи мардуми тоҷик ва маҳдуднамҳои маснуӣ ҳуқуқи манфиатҳои он дар ибтидои асри XX ва махсусан дар ду даҳсолаи аввали мавҷудияти ҳокимияти Шӯравӣ пурра бархурдор буд. Б. Ғафуров роҳи асосии ҳимоя аз ҳуқуқи манфиатҳои халқи худро дар таҳқиқ ва муаррифии таърихи бой ва пурғановати он дид, роҳҳои дигар дар он солҳои равнақи таъкиботи сиёсӣ басо хавфнок ва фоҷиаовар буд.

Бо ин мақсад Бобочон Ғафуров соли 1940 роҳи таҳсил дар аспирантураро пеш мегирад ва 11-уми апрели соли 1941 дар Шӯрои махсуси Институти таърихи Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ дар мавзӯи «Таърихи сектаи исмоилиён аз ибтидои асри XIX то ҷанги якуми империалистӣ» рисолаи номзадиро дифоъ менамояд. Ҷарҷанд пас аз ҳимояи рисолаи номзадӣ ӯро очилан барои ишғоли вазифаҳои баландтари ҳизбию давлатӣ ба ҷумҳурӣ даъват менамоянд, вале ӯ аз таҳқиқи омӯзиши таърихи халқи тоҷик канор намечӯяд. Соли 1942 бо ҳамроҳии Н. Прохоров мақолаи илмие доир ба муборизаи халқи тоҷик ба муқобили ғосибони бегона ва истилогаронро дар маҷмӯаи «Кори мо ҳақ, душман сарқӯб хоҳад шуд» («Наше дело правое, враг будет разбит») [2] ба нашр мерасонад. Соли 1944 дар заминаи ҳамин мақола рисолаи илмии Б. Ғ. Ғафуров ва Н. Н. Прохоров «Халқи тоҷик дар мубориза барои озодӣ ва истиқлолияти ватани худ. Очеркҳо аз таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон» [7] аз чоп баромад. Баробари ин соли 1945 маҷмӯаи «Мавод оид ба таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон» [13] китоби якум аз ҳамин силсила таҳти роҳбарӣ ва назари ӯ чоп шуд.

Солҳои 1942-1948 Бобочон Ғафуров дар баробари иҷрои вазифаҳои масъули сатҳи ҷумҳуриявӣ сиёсӣ давлатӣ, иҷроқунандаи вазифаи мудирри сектор (бахш)-и таърихи Институти таърих, забон ва адабиёти Филиали тоҷикистони Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравиро низ ба зимма дошт. Рисолаи илмии «Халқи тоҷик дар мубориза барои озодӣ ва истиқлолияти ватани худ. Очеркҳо аз таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон» дар доираи ҷаҳолияти ҳамин шӯба омода гардид. Китоби мазкур соли 2012 бо кӯшиши нашриёти «Адиб» ба ифтихори 21-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон зери унвони «Тоҷикон ва талошҳои таърихӣ онҳо барои озодии ватан. (Очеркҳо аз таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон)» [11] ба забони тоҷикӣ нашр гардид. Ин китоб нахустин рисолаи илмии Ғафуровро дар таърихи халқи тоҷик аз замони қадим то соли 1944 буд, ки 23 ҷаҳл дошт ва ҷаҳли аввали он «Гузаштаи пурғановати халқи тоҷик»

номгузорӣ шудааст. Арзиши илмии китоби мазкур пеш аз ҳама дар он аст, ки бори аввал муаллифон часуруна таърихи тоҷиконро дар алоҳидагӣ ва тибқи талаботи методологияи нав ба риштаи таҳқиқ ва таҳлил кашиданд. Дар он шароит, ба чунин шакл манзур намудани таърихи халқи тоҷик ва ба замми он, ҳамчун сокинони асли ва соҳиби таъриху тамаддуни минтақа муаррифӣ намудани тоҷикон ғайрату часорати беандозаро талаб мекард. Дар пешгуфтори ҳамин китоб аз номи ҳайати таҳририяи “Таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон” омадааст, ки «то имрӯз ақидае чорист, ки гӯё навиштани таърихи алоҳидаи тоҷикону Тоҷикистон...зарурате надорад, мувофиқ ин аст, ки барои тамоми халқҳои Осиёи Миёна як таърихи умумии Осиёи Миёна навишта шавад» [11,3]. Ин ақидаро бархе аз шарқшиносони шинохта низ ҷонибдорӣ менамуданд.

Академик Б. Ғафуров на танҳо ин ҷаҳорҷӯбаро шикаст, балки исбот намуд, ки таърихи ҳар як халқи муқими Осиёи Миёнаро метавон дар алоҳидагӣ таҳқиқ ва таълиф намуд. Баъдан, соли 1949 дар нашри русии «История таджикского народа в кратком изложении» [4,465] ӯ менависад, ки новобаста ба муқовимати баъзе аз шарқшиносони шинохта бояд таъкид намоем, ки «ҳар як халқи Осиёи Миёна дорои хусусияти махсус ва таърихи хусусии худ аст». Б. Ғафуров дар ин рисолаи илмии худ бо як часорати олимона на танҳо талошу муборизаи халқи тоҷикро дар роҳи озодӣ ва ҳимояи марзу буми хеш ба риштаи таҳқиқу тавсиф мекашад, балки таърихи пайдоиш ва ташаккули тоҷиконро ҳамчун этноси воҳид ва аз қадим сокинони бумии ин минтақа будани онҳо, дар заминаи халқҳои ориёии шарқиронӣ ташаккул ёфтани тоҷиконро пеш мегузорад.

Аз ҷумла, таъкид менамояд: «Назар ба онҳое, ки дар ҳайаташ эронӣ-ни ғарбӣ шомил буданд, халқи тоҷик дар ҷаҳорҷӯбаи давлати дигари муташаккил (яъне Сомониён-Н.У.) нашъу намо кардааст, вай истиқлолияти вижаи худ, фарҳанг, анъанаҳои маданияву таърихӣ мустақил ва новобаста ба Эронро дорад» [11,8]. Дар ҳамин ҷо доир ба ватани ниёкони гузаштаи тоҷикон – ориёӣҳо, тақсим шудани онҳо ба ориёӣҳои ғарбӣ ва шарқӣ, давлатҳои нахустини ориёӣ маълумот дода, дар заминаи ориёӣҳои шарқӣ-сӯғдиёну бохтариён, хоразмиён, парфиёниҳо ташаккул ёфтани тоҷикон ҳамчун этноси воҳид часуруна андешаронӣ менамояд. Ба замми он дар ҳавошӣ оид ба пайдоши истилоҳи тоҷик таъкид менамояд: «Истилоҳи «тоҷик» бо калимаи «тоҷ», ки маънояш «сарир» («венец, корона») аст, алоқаманд аст. Калимаи тоҷик маънои «одами тоҷдор»-ро дорад.

Ақидае ҳаст, ки бори нахуст истилоҳи «тоҷик» маҳз ба ҳамин маънои мазкур, дар асри 2 то милод истифода шудааст ва он дар сарчашмаҳои таърихӣ Чин доир ба шоҳигарии Тяожи ҳаст» [11,7].

Ҳамин тариқ, дар рисолаи нахустини таҳқиқотӣ ба таърихи халқи тоҷик бахшидаи худ Б. Ғафуров на танҳо зарурати таълифи таърихи комили онро пеш гузошт, балки тавонист масоили умда ва мубрами онро низ муайян намояд. Дар таҳқиқоти баъдинаи худ академик Б. Ғафуров ин ма-

соилро дар заминаи санаду далелҳои қавӣ ва маъхазҳои хаттӣ боз ҳам асосноктар намудааст.

Доир ба зарурати боз ҳам чуқуртар омӯхтани таърихи халқи тоҷик ва масоили умдаи он Бобочон Ғафуров 24-уми апрели соли 1944 дар ҷаласаи сессияи аввали илмии Филиали тоҷикистони Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ бо маъруза баромад намуда, таҳқику таълифи таърихи комили халқи тоҷикро пеш мегузорад. Ва дар роҳи иҷрои ин вазифа ӯ аввалин шуда соли 1947 нахустин таърихи ҷомеи халқи тоҷикро бо унвони «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» [8] пешкаши муҳаққиқону хонандагон менамояд. «Ин таълифот, - менависад яке аз ғафуровшиносони шинохта, - аввалин ва қотеътарин ҷавоби побарҷое ҳисоб меёфт ба муқобили таърихсозони гузаро, ки илми муқаддаси таърихро бо мақсадҳои ғаразмандонаи сиёсии худ истифода мебарданд» [14,247]. Нақши ин китоб ва арзиши илмии онро асос намуда, академик Б.А. Литвинский Б.Ғафуровро асосгузори илми таърихи халқи тоҷик номид [12,49-66].

Устод Садриддин Айнӣ дар тақризи муфассали худ ба «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» чоп шудани ин китобро самимона табрик намуда, онро «дар пешрафти маданияти советии тоҷик як ҳодисаи бузург» номидааст [1,135]. Ҳамзамон устод С. Айнӣ менависад, ки «Ҳарчанде аҳволи таърихии гузаштаи таърихи халқи тоҷик дар манбаъҳои шарқӣ ва ғарбии гуногун ба тарзи пароканда қайд шуда бошад ва бо ҳуҷҷатҳои илмӣ-археологӣ ба субут расида бошад ҳам, он аҳвол ба тарзи илмӣ ба оммаи тоҷикон маълум набуд ва бо тафтишҳои ҷудогона ба даст даровардани он гуна маълумот барои ҳар кас муяссар ҳам намешуд» [1,98].

Академик Б. Ғафуров бо чопи тоҷикии ин китоб қаноат накарда, онро тақмили таҳким дода, ба забони русӣ зери унвони «История таджикского народа в кратком изложении: С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции 1917г.» [4] соли 1949 дар Москва нашр намуд. Ба гуфтаи худи академик Б.Ғафуров барои тақмили нашри русии китоб 10 сол вақт масраф намуда, бо назардошти эродҳои роҳбари мамлакат Иосиф Виссарионович Сталин дар суҳбати шахсӣ моҳи январӣ соли 1948 ба он тағйироти зиёд ворид намудааст [14,248]. Доир ба зарурати таълифи китоб Б. Ғафуров таъкид менамояд, ки «то ин вақт таърихи навишташудаи тоҷикон мавҷуд набуд. Асарҳои зиёди олимони Шӯравӣ ва шарқшиносон асосан таърихи халқҳои Осиёи Миёнаро дар маҷмӯи инъикос намуда, таърихи алоҳидаи халқҳои муқими ин минтақаро мавриди баррасӣ қарор намедиханд» [4,465].

25 феввали соли 1952 Шӯрои илмии Институти таърихи фарҳанги модии Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ барои китоби мазкур ба Б. Ғафуров яқдилона дараҷаи илмии доктори илмҳои таърихро дод. Ин таҳқиқоти Б. Ғафуров бо тақмили иловаҳо боз ду маротибаи дигар, солҳои 1952 ва 1955 дар Москва аз чоп баромад.

Чопи тоҷикӣ ва русии таърихи ҷомеи халқи тоҷик қадами аввал дар

тахқиқи таърихи комил ва пурраи сокинони бумии Осиё Миёна – тоҷикон буд. Нақши ин ва дигар таълифоти академик Б. Ғафуров пеш аз ҳама дар он аст, ки новобаста аз тундии замон ва чаҳорчӯбаи маҳдуди идеологӣ, ҳадафҳои ғаразмандонаи бархе аз муаррихин ва ҳатто мактабҳои таърихии минтақа дар доираи принсипи интернационализм ва дӯстии халқҳо тавонист на танҳо таърихи ба ибораи ҳудаш пурғановати халқи тоҷикро барои мардуми тоҷик ва чаҳониён навишта кунад, балки ба ҳама он тоҷиксезон, ки мавҷудияти ин халқи тамаддунофарро инкор кардаву онҳоро омада ё зери таъсири фарҳанги дигарон афтода мепиндоштанд, ҷавоби сазовор ва муштшакани олимона диҳад. Таълифоти Бобочон Ғафуров ҳамеша олимона ва дақиқкоронаю илмӣ буд, пеш аз нашри ҳар як китоб мазмуну муҳтавои он дар марказҳои калонии илмии Иттиҳоди Шӯравӣ мавриди баррасию қазоват қарор мегирифт.

Баробари таваҷҷуҳ ва парастии таърихи миллати худ ба таъриху фарҳанги дигар халқҳо, пеш аз ҳама халқҳои минтақа ҳурмату эҳтироми ҳудро бениҳоят арзонӣ доштааст. Аммо нисбат ба онҳое, ки ба таърихи тоҷикон бо ҷашми қач нигоҳ мекарданд ва ё таърихи ин мардуми тамаддунофарро нодида мегирифтанд, ҳамеша ҷавоби амиқи олимона медод. Аз ҷумла, солҳои 30-юми асри гузашта як тамоюле дар байни муаррихон ва умуман олимони паҳн шуд, ки тибқи он боясти таърихи ҳар як халқи минтақа дар доираи ҷуғрофии ҷумҳуриҳои шӯравии мавҷуда мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирад. Ҳатто соли 1936 доир ба навиштани китобҳои дарсӣ дар Душанбе конференсияи калоне баргузор шуд, ки дар он профессори Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна В.Я. Яротский пешниҳод намуд, ки таърихи халқи тоҷик дар заминаи ҳудуди имрӯзаи ҶШС Тоҷикистон таълиф ва омӯхта шавад ва ӯ ҳатто номгӯи мавзӯҳои китоби дарсиро ба таври худ пешниҳод намуда буд. Чунон ки мавзӯҳои «Ҳукмронии Ҳахоманишиҳо дар Тоҷикистон», «Искандари Мақдунӣ дар Тоҷикистон» ва ё «Давлатҳои турк (Сомониён, Қарахониён ва Қарахитойҳо) ва Тоҷикистон дар асрҳои IX-XIII», «Чингиз ва Темур ва мақоми онҳо дар Тоҷикистон» ва ғайра. Дар ҳошияҳои маърузаи ин «таърихшиносии номӣ», ки он вақт декани факултети таърихи ДДОМ буд, Б. Ғафуров бо ҷаҳл ва ҷасурона изҳори норизоӣ намуда «Консепсияи ғайриилмию ниҳоят зараровар» ва амсоли ин чандин қайдҳо гузоштааст [муфассалтар ниг:14, 136-138].

Дар ҷавоб ба чунин олимтарошони ғаразманд Б. Ғафуров хангоми таҳқиқу таълифи таърихи халқи тоҷик аз ҷиҳати ҷуғрофӣ тамоми ҳудуди тоҷикнишинро фаро гирифтааст. Яъне таърихи халқи тоҷикро на дар чаҳорчӯбаи ҷумҳурии Шӯравӣ, балки дар тамоми қаламрави тоҷикнишин-Варорӯду Хуросон мавриди таҳқиқ қарор додааст. Осори таърихӣ ва фарҳангии тоҷикон, ки имрӯз берун аз ҳудуди ҷумҳурии мондаанд, мансуб ба таъриху тамаддуни тоҷиконанд, на ба он мардуме, ки имрӯз он ҷо сукунат доранд. Ҳарчанде, имрӯзҳо низ азхудкунии таърих, моли худ ва

марбут ба таърихи гузаштаи халқи худ кардани осори таърихию фарҳангии тоҷикон дар қаламрави минтақа бо вусъати тоза идома дорад.

Академик Бобочон Ғафуров бо асарҳои безавол ва бунёдии худ консепсияи илмии таҳқиқи таърихи халқи тоҷикро мурағаб намуда, ҳудудҳои асосии ташаккули тоҷикон ҳамчун этносро илман асоснок карда, даврандигии қомилан илмии таърихи халқи тоҷикро пешниҳод намуд. Консепсияи илмии таҳқиқи таърихи халқи тоҷик, ки Б. Ғафуров пешниҳод намудааст, пурра аз ҷониби олимони шинохта ва марказҳои бузурги илмии сатҳи ҷаҳонӣ мавриди эътироф қарор гирифтанд ва он имрӯз низ қимати илмии худро аз даст надодааст. Вале Б. Ғафуров бо ин низ қаноат накарда, мӯшиқона таҳқиқи таърихи халқи тоҷикро идома дода, онро боз ҳам муқаммалу қомилтар намудааст, ки натиҷаи заҳматҳои дар роҳи шинохти таърихи ниҳоят тӯлонии мардуми тоҷик ҷопи асари безаволи «Тоҷикон» соли 1972 ба забони русӣ [5] ва солҳои 1983, 1985 ба забони тоҷикӣ [9;10] мебошад. Ин китобро, ки Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барҳақ «шиносномаи миллат» ном ниҳодаанду имрӯз ба ҳонадони ҳар як тоҷикистонӣ чун тухфаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидааст, мондагортарин заҳмати фарзанди фарзонаи миллат ба халқу кишвари азиз мебошад.

«Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров дар заминаи асноду далел, бо истифода аз сарчашмаю мадрақҳои таърихӣ ва таҳлили дақиқонаи пажӯҳишҳои илмии таърихшиносию ҳоваршиносии ватанию хоричӣ таълиф гардидааст. «Тоҷикон» ҳамчун асари бунёдии таҳқиқотӣ аз рӯзи аввал дар илми таърихшиносӣ ва ҳоваршиносии ҷаҳон мақоми арзанда ишғол намуд, ки шаҳодати он ҷоп шудани тақризиҳои зиёд аз тарафи олимони шинохта ва тарҷума гардидани он ба забонҳои гуногун дар хорича мебошад. Олими барҷаста ба таърихи миллати хеш аз мавқеи воқеият, бо асноду далелҳои қавӣ дар ҷаҳорҷӯбаи муқаррар намудаи илми замон ҳамчун ҷузъи таркибии таърихи умумибашарӣ муносибат намудааст.

Бобочон Ғафуров бо ҷопи ин шоҳасар исбот намуд, ки тоҷикон дорои таърихи бой ва тӯлонӣ ҳастанд ва ниёзе ба таърихи сохтаю бофта ё таҳрифи таърих надоранд. Ў дар ҳама ҳолат ҳангоми таҳқиқи ин ё он масъалаи илмӣ ҳадди муайяну заруриро нигоҳ медошт ва пайвасти таъкид менамуд, ки «ҳақде ҳақ, ки аз он гузаштани таърихшинос мумкин нест, зеро агар вай аз ин ҳақ гузарад, таърихшинос не, балки қиссапардоз мешавад».

Олими шинохта тавассути асарҳои хеш, махсусан «Тоҷикон» ба мо ва оламиён саҳифаҳои таърихи бою рангини миллати тамаддунофари тоҷикро бо ҳама бурду бохташ нишон дода, муқаррар намуд, ки ин халқ дорои таърихи зиёда аз шашҳазорсола буда, соқинони аслии Хуросону Варорӯд, офарандагони тамаддуни минтақа ва ойину суннатҳои наҷиби то имрӯз побарҷои аҷдодӣ мебошад. Тоҷикон дар масири таърих ҳамеша ҳамчун мардуми давлатсозу давлатдор, эҷодкору бунёдкор, тамаддунсозу

сулхофар ва дар баробари ин муборизи роҳи озодию истиқлол, ҳомии марзу бум ва суннатҳои аҷдодӣ, забони модарӣ ва фарҳанги ниёкон тасвир ёфтаанд. Аз саҳифаҳои ин асар бармеояд, ки миллати тоҷик ҳамеша аз ҳама гуна гирдобу кӯрдуди замона, ки бисёри он ҷонкоҳу камаршикан буд, на танҳо зиндаву саломат берун омад, балки дар фурсати ками ба даст омада аз нав қомат меафрохт ва эҳё мешуд.

Академики шинохта, устод Бобоҷон Ғафуров бар замми таълифоти таҳқиқоти бунёдӣ, инчунин тавассути талошу заҳматҳои зиёд дар роҳи ташкили муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, марказҳои таърихшиносӣ, тайёр намудани таърихшиносони касбӣ, инчунин дар ташаккули мактаби илмии таърихшиносии тоҷик нақши боризи худро гузоштааст. Кӯшишу талошҳои ӯ дар роҳи ташкили нахустин Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ва Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамагон маълум аст. Нақши ӯ дар таъсиси институти мустақили таърих ҳамчун маркази асосии омӯзишу таҳқиқи таъриху бостоншиносӣ ва мардумшиносии тоҷик мавриди тавачҷуҳ аст. Вақте соли 1951 Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ таъсис ёфт, маҳз бо пешниҳоди устод Бобоҷон Ғафуров нахустин директори он донишманди шинохта ва донандаи таърихи халқи тоҷик А.А. Семенов таъин гардид. Баробар ба ин академик Б. Ғафуров барои ба роҳ мондани фаъолияти босамари институт гурӯҳи калони олимони барҷаста, аз ҷумла М. С. Андреев, А. Ю. Якубовский, М. М. Дяконов, А. М. Беленитский, А. Окладников, А. Манделштам, Б. А. Литвинский, Е. А. Давидовичро ба кор даъват намуд. Барои фаъолият дар институт ва таҳқиқи таърихи халқи тоҷик ҷалб шудани ин гуна муҳаққиқон боиси пешравии фаъолияти муассиса ва афзоиши мақоми таърихшиносии тоҷик дар миқёси Иттиҳоди Шӯравӣ гардид.

Иқтидори илмии институт ва доираи баррасии масоили мавриди таҳқиқ ба маротиб вусъат ёфта, фаъолияти густурдаи муассиса дар самтҳои таърихшиносию таърихнигорӣ, фарҳангшиносӣ, маъхазшиносӣ, бостоншиносӣ, мардумшиносӣ, сиккашиносӣ ва дигар шохаҳои илми таърих ба роҳ монда шуд.

Ҳамин тавр, академик Бобоҷон Ғафуров бо таҳқиқоти мондагори бунёдии худ, коркарди концепсияи илмии таҳқиқи таърихи халқи тоҷик ва нақши барҷаста дар ташкили марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва тайёр намудани мутахассисони хирфавӣ, бешак бунёдгузори мактаби нави академивии таърихшиносии тоҷик мебошад.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Таърихи мухтасари халқи тоҷик// Андар шинохти тоҷикон. Китоби сеюм. Мураттиб Н. Убайдуллоев.-Душанбе: ДДОТ, 2018.- С. 97-135.
2. Ғафуров Б.Г. Наше дело правое, враг будет разбит.- Сталинабад: Таджикгосиздат, 1942.-С.34-73.
3. Ғафуров Б.Г., Прохоров Н. Падение Бухарского эмирата: к 20-летию Советской революции в Бухаре (1920-1940 гг.).-Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1940.- 95 с.

4. Гафуров Б.Г. История таджикского народа в кратком изложении: С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции 1917г. - М.: Госполитиздат, 1949.- Т.1.- 468 с.
5. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история.- М.: Наука, 1972.- 664 с.
6. Гафуров Б. Ғ. Ба муқобили фаранҷи ва урфу одатҳои динӣ.- Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1940.- 36 с.
7. Гафуров Б.Ғ., Прохоров Н.Н. Халқи тоҷик дар мубориза барои озодӣ ва истиқлолияти ватани худ. Очеркҳо аз таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон.-Сталинабад: Таджикгосиздат, 1944.- 212 с.
8. Гафуров Б.Ғ. Таърихи мухтасари халқи тоҷик.-Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1947.- Ҷ.1.-382 с.
9. Гафуров Б.Ғ. Тоҷикон: (Иборат аз ду китоб). Китоби якум: Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. (Мухаррири масъул –академик А. Мухторов) – Душанбе: Ирфон, 1983.-704 с.
10. Гафуров Б.Ғ. Тоҷикон: (Иборат аз ду китоб). Китоби дуюм: Охирҳои асри миёна ва давраи нав. (Мухаррири масъул –академик А. Мухторов) – Душанбе: Ирфон, 1985.- 416 с.
11. Гафуров Б.Ғ., Прохоров Н.Н. Тоҷикон ва талошҳои таърихии онҳо барои озодии ватан. (Очеркҳо аз таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон).-Душанбе: Адиб, 2012.
12. Литвинский Б.А. Бободжон Гафурович Гафуров-основоположник таджикской исторической науки// В масштабе века. Сб. воспоминаний о Б. Г. Гафурове – ученом, политике, гражданине. М., 1999.- С. 49-66.
13. Мавод оид ба таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон. Зери назари Б. Гафуров - Сталинабад: Таджикгосиздат, 1945.-145 с.
14. Пирумшо Х. Ахтари илму сиёсат.-Хучанд: Нури маърифат, 2019.
15. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор. - Душанбе: «ЭР-граф», 2016.

АКАДЕМИК Б. Ғ. ҒАФУРОВ ВА ТАШАККУЛИ МАКТАБИ ИЛМИИ ТАЪРИХШИНОСИИ ТОҶИК

Мақола ба инъикоси нақши академик Б. Ғафуров дар ташаккули мактаби академивии таърихшиносии тоҷик бахшида шудааст. Таъкид ба он мешавад, ки агар Садриддин Айнӣ бо усули таҳқиқ ва назару пажӯҳишҳои таърихии худ дар табодули донишҳои таърихӣ ба илм мусоидат карда бошад, академик Б. Ғафуров бо пажӯҳиш ва ҳунари волоии роҳбарии ташкилотчигии худ дар сарғаҳи ташаккули мактаби илмии таърихшиносии тоҷик меистад.

Академик Б. Ғафуров бо коркарди консепсияи илмии таҳқиқи таърихи халқи тоҷик, методологияи он, ба вижа даврабандии таърихи халқи тоҷик, гузориши масоили пажӯҳишӣ, таҳқиқоти бунёдӣ, тарғибу ташвиқи донишҳои таърихӣ, муаррифии таърихи халқи тоҷик дар дохил ва беруни кишвар ва ширкати бевосита дар ташкил ва ба роҳ мондани фаъолияти марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва омодагии кадрҳои соҳибтаҳассуси илмӣ нақши барҷастаи худро гузоштааст. Бо ин нақш ва хизматҳо мо метавонем академик Бобочон Ғафуровро бунёдгузори мактаби нави академивии таърихшиносии тоҷик номем.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, устод С. Айнӣ, академик Б. Ғафуров, илм, таърих, таърихшиносӣ, таърихнигорӣ, мактаби таърихӣ, академия, ташаккул, консепсияи илмӣ, даврабандии таърихӣ, таҳқиқоти таърихӣ.*

АКАДЕМИК Б. Г. ГАФУРОВ И ФОРМИРОВАНИЕ ТАДЖИКСКОЙ НАУЧНОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ

Статья посвящается освещению роли и места академика Б. Гафурова в формировании академической школы исторической науки Таджикистана. Подчеркивается, что если исторические труды и научный подход Садриддина Айни стояли в начале процесса перехода от исторических знаний к науке, то академик Б. Гафуров с научными исследованиями, руководством и организацией научных центров по изучению истории таджикского народа стоит у истоков становления исторической науки Таджикистана.

Именно академику Б. Гафурову принадлежит разработка научной концепции, методология и периодизация истории таджикского народа. Его фундаментальные исследования, которые фактически охватывают все периоды истории таджикского народа, начиная с древнейших времен до начала советского периода, являются первыми обобщающими научно-исследовательскими работами в этом направлении. Отсюда, можно сказать, что академик Б. Гафуров является основоположником новой таджикской академической школы исторической науки.

Ключевые слова: *Таджикистан, устод С. Айни, академик Б. Гафуров, наука, история, историография, историческая школа, академия, формирование, научная концепция, историческая периодизация, исторические исследования.*

ACADEMICIAN B. G. GAFUROV AND FORMATION OF THE TAJIK SCIENTIFIC HISTORICAL SCHOOL

This article is highlighting the role and place of academician B. Gafurov in the formation of the academic school of historical science in Tajikistan. If the historical works and scientific approach of Sadridgina Ayni stands at the beginning of the transition from historical knowledge to science, then Academician B. Gafurov with scientific research, leadership and organization of scientific centers for the study of the history of the Tajik people stands at the origins of the formation of the historical science of Tajikistan.

Academician B. Gafurov the person, who is responsible for the development of the scientific concept, methodology and periodization of the history of the Tajik people. His fundamental research, which actually covers all periods of the history of the Tajik people, from ancient times to the beginning of the Soviet period, are the first generalizing scientific research works in this direction. Hence, we can say that Academician B. Gafurov is the founder of the new Tajik academic school of historical science.

Key words: *Tajikistan, S. Ayni, academician B. Gafurov, science, history, historiography, historical school, academy, formations, scientific conception, historical periodization, historical research.*

Сведения об авторе: Убайдулло Насрулло Каримзода-доктор исторических наук, профессор, директор Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Телефон: (+992 37) 2213742, (+992) 938500010, E-mail: nasrullokarimovich@mail.ru

Information about the author: Ubaydullo Nasrullo Karimzoda-Doctor of Historical Sciences, Professor, A. Donish director Institute of History, Archeology and Ethnography National National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Telephone: (+992 37) 2213742, (+992) 938500010. E-mail: nasrullokarimovich@mail.ru

РАВОБИТИ МУҒУЛҲО БО МОВАРОУННАҲР

САИДОВ А.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Пас аз лашкаркашиҳо ба кишварҳои мухталиф ва ишғоли онҳо муғулон барои идораи ин манотиқ аз намояндагони аҳолии маҳаллӣ, махсусан аз мусулмонҳо истифода менамуданд, зеро муғулҳо, ки сахронавард буда, дараҷаи тараққиёти фарҳанги онҳо дар зинаи паст қарор дошт, барои идораи кишварҳои тобеи худ таҷриба надоштанд.

То ҳуҷум ба ҳудуди Мовароуннаҳр байни муғулҳо ва хоразмшоҳиҳо робитаи тичоратӣ ва рафту омади сафирон вучуд дошт. Шумораи зиёди бозаргонони мовароуннаҳрӣ то ҳамсарҳад гардидани ин ду кишвар тичорати байни Мовароуннаҳр ва муғулҳоро зери дасти худ гирифта, бо уйғурҳо якҷоя мушовири асосии Чингизхон дар қорҳои ташкилӣ ва ба низом даровардани сохтори идории Муғулистон буданд. Ин тоҷирон аз вазъи дохилии давлати Хоразмшоҳиҳо доимо ба Чингизхон маълумот медоданд. Муҳаммад Хоразмшоҳ низ тавассути тоҷирони мусулмон аз ҳодисаҳои дар Муғулистон сар зада огоҳ мегардид [2,602].

Боиси тазаккур аст, ки боигариҳои Хитой диққати Муҳаммад Хоразмшоҳро ба худ ҷалб намуда буд. Ӯ пас аз ғалаба бар Гурхон орзу мекард, ки ба Хитой ҳамла намояд. Аммо Петрушевский И. П. ба ин назар аст, ки Муҳаммад Хоразмшоҳ ҳеҷ гоҳ мақсади ба Хитой ҳуҷум қарданро надошт [8,105].

Тибқи ахбори Ҷузҷонӣ Муҳаммад Хоразмшоҳ сафири худ Баҳоуддини Розиро ба назди Чингизхон фиристод ва сабаби рисолати Баҳоуддини Розӣ дар он буд, ки чун Муҳаммад Хоразмшоҳ хабари аз ҷониби Чингизхон забт гардидани Хитойро шунид, мехост дурустии ин хабарро аз шахсони бозғимоди худ шунавад ва дар бораи вазъи лашкари муғул ва теъдоди сарбозони ӯ маълумот пайдо намояд. Орзуи ишғоли Хитой дар дили султон Хоразмшоҳ ҷой шуда буд ва мудом мехост дар бораи ин мамлакат маълумот пайдо кунад. Аз қасони аз Хитой ва ақсои Туркистон омада дар ин бора мепурсид ва ба ҳеҷ вачҳ ин андеша аз хотири ӯ дур намешуд. Муҳаммад Хоразмшоҳ шунид, ки Чингизхон низ чунин мақсад дорад ва барои фаҳмидани асли воқеа ӯ соли 1215 сафорати худро зери фармондеҳии яке аз шахсони бозғимоди худ Баҳоуддини Розӣ ба назди Чингизхон фиристод.

Вақте ки сафирон ба назди Чингизхон омаданд, ӯ Пекинро забт намуда буд. Замони дар назди Чингизхон будани сафирони Муҳаммад Хоразмшоҳ писари императори сулолаи Тезин, ба дасти Чингизхон асир афтод. Дар ин мавзӯ дар асари Ҷузҷонӣ аз гуфтаи Баҳоуддини Розӣ чунин оварда

шудааст: “Чун ба ҳудуди Тамғоҷ (Пекин) ва наздики дору-л-мулки Олтунхон расидем, аз масофати дур пуштаи баландии сапед дар назар омад, то бад-он мавзеи баланд ду-се рӯз манзил ё зиёдат буд. Моро, ки фиристодагони хоразмшоҳӣ будем, чунон занн фитод, ки магар он баландии сапед кӯҳи барф аст ва аз роҳбарон ва халқи он замин пурсидем. Гуфтанд он чумлаи устухони одамиёни кушташуда аст. Чун як манзили дигар рафтем, чунон замин аз равғани одамӣ чарбу сиёҳ гашта буд, ки се манзили дигар дар он роҳ бибоист рафт, то ба замини хушк расидем, чандин тан аз уфунати он замин баъзе ранҷур ва баъзе ҳалок шуданд. Ва чун ба дари Тамғоҷ расидем, дар як мавзеъ дар пояи бурчи ҳисор устухони одами бисёр чамъ буд, ки истифсор карда омад чунон тақрир карданд, ки дар рӯзи фатҳи ин шаҳр бист ҳазор духтари бикрро аз ин бурҷ берун андохтанд ва ҳамин ҷо ҳалок шуданд, то ба дасти лашкари муғул наяфтанд. Ин чумла устухонҳои эшон аст” [6, 548-549; 1, 34-35].

Чингизхон сафирони Муҳаммад Хоразмшоҳро бо эҳтироми зиёд пазиروي намуд ва хоҳиш кард ба Хоразмшоҳ расонанд, ки Чингизхон худро ҳокими Шарқ ва Муҳаммад Хоразмшоҳро ҳокими Ғарб мешуморад ва мехоҳад, ки байни онҳо сулҳу дӯстӣ ҳукмрон бошад ва тобеони онҳо байни ҳарду кишвар озодона ба тичорат машғул шаванд. Дар давоми сухани худ гуфт, ки он бизоате, ки дар вилояти муғулҳо бошад, ба мамлакати шумо баранд ва баръакс. Пас, ба султон Муҳаммад Хоразмшоҳ туҳфаҳои зиёди гаронбаҳо фиристод [6, 549-550].

Тибқи маълумоти Ҷувайнӣ ва Рашидуддин Чингизхон фармон содир намуда буд, ки барои таъмин намудани ҳаракати беҳатари корвонҳо дар роҳҳои асосии корвонгузар ба ҷониби Ғарб посбон гузоранд [5, 59; 9, 472]. Аз ин бармеояд, ки Чингизхон дар он вақт барои ба ҳудуди заминҳои тобеи Муҳаммад Хоразмшоҳ ҳучум намудан фикр намекард ва баръакс барои барқарор намудани робитаҳои тичоратӣ тадбирҳо меҷуст.

Тибқи маълумоти Ҷузҷонӣ сафорати ба назди Чингизхон фиристодаи Муҳаммад Хоразмшоҳ супориши иктишофиро низ ба уҳда дошт. Вай бояд дар бораи омодагии ҷангӣ, шумораи сипоҳи муғулҳо, таҷҳизоти ҳарбии муғулҳо ва ҳайати он маълумот чамъ меовард [6,548]. Ин шаҳодат медиҳад, ки ҳамаи ҳокимон, сарфи назар аз хусусияти робитаҳои байнидавлатӣ, барои чамъоварии маълумоти иктишофӣ дар бораи кишварҳои ҳамҷавори наздик ё дури худ диққати махсус медоданд.

Баҳори соли 1218 сафорати нави Муҳаммад Хоразмшоҳ бо роҳи шимолӣ ба корвони калони тичоратӣ ба қароргоҳи Чингизхон омад. Онро Аҳмади Хучандӣ, писари амир Ҳусайн ва Аҳмади Болчич фармондеҳӣ мекарданд. Онҳо бо худ либоси зиёди карбос, занданичӣ ва он чи лоиқ донистанд чамъ карда оварданд. Болчич мехост, ки амволи худро ба Чингизхон бо нархи сечанд фурӯшад, аммо ба он муваффақ нагашт, зеро Чингизхон нархи ҳар ашёро медонист. Аз ин амали Болчич Чингизхон ба хашм омада, фармуд, ки амволи ӯ ба тороҷ бурда шавад. Ҷамроҳони

Болчич аз ин ба тарс омада, аз баланд бардоштани нарх ба амволашон даст кашиданд ва эълон намуданд, ки онҳоро ба Чингизхон чун ҳадя овардаанд. Пас аз ин Чингизхон амр намуд, ки ба тоҷирон маблағи муайяне диҳанд. Баъд аз он муғулҳо ба тоҷирон арзи эҳтиром намуда, барои онҳо аз намади сафед хайма гузоштанд [5,59-60: 90, 472-473; 10, 233]. Чавобан ба ин сафорат Чингизхон сафирон ва корвони тичоратии худро бо сардории Маҳмуди Хоразмӣ, ки баъдан бо лақаби Маҳмуди Ялавоч маъруф гашт, Алихоҷаи Бухорӣ ва Юсуфи Канқои Утрорӣ ба назди Муҳаммад Хоразмшоҳ ирсол намуд. Онҳо бо худ маъдани нуқра, нофаҳои мушк, санғҳои яшму чомаҳои аз пашми шутури сафед омодашуда, ки қимати он 50 динор ё зиёдтар ва ашёи дигар гаронбаҳо оварданд. Ҳадафи ин рисолат талаби сулҳу мусолаҳат буд. “Онҳо гуфтанд, ки хони бузург салом мерасонад ва мегӯяд, ки бузургии ту бар ман пӯшида нест ва фарроҳии мамолики туро медонам ва нуфузи ҳукми туро дар аксар ақолим мешунавам. Бо ту сулҳ кардану роҳи муҷомалат ва мусолаҳат чустанро яке аз вазифаҳои худ медонам. Ту яке аз азизтарин фарзандони ман ҳастӣ. Бар ту пӯшида нест, ки ман Чинро гирифтаам ва билоди Турк, ки бад-он мутғасил аст, дар ҳавзаи тасарруф овардам. Агар маслиҳат донӣ роҳ бар бозаргонон аз ҳар ду ҷониб кушода дорем, то манфеи он ба умуми халқ ояд шавад” [7, 49; 9, 473-474]. Аслан мазмуни гуфтаҳои Чингизхон маънои онро доштанд, ки ӯ Муҳаммад Хоразмшоҳро тобеи худ медонад.

Муҳаммад Хоразмшоҳ баъд аз шунидани суханҳои аз ҷониби сафирон арзгардида Маҳмуди Хоразмиро шабона назди худ даъват намуд ва гуфт, ки ту марди хоразмӣ ҳастӣ ва бояд нисбати мо майле дошта бошӣ. Он чи ҳақиқате, ки медонӣ ба ман арз кун ва ман ба ту эҳсонӣ азим мекунам. Пас аз бозубанди худ санги қимматбаҳоеро бароварда ба ӯ дод ва гуфт, ки ӯ бояд ҳар хабари дар бораи Чингизхон медонистагиашро ба ӯ маълум кунад. Маҳмуди Хоразмӣ розӣ шуд. Пас Муҳаммад Хоразмшоҳ пурсид, ки ин ки Чингизхон мегӯяд, ки “мулки Чин гирифтаму бар мамлақати Туғоч мустақил шудам”, -рост мегӯяд ё не? Маҳмуди Хоразмӣ гуфт: “Ҳароина рост мегӯяд ва чунин кори бузург қай пӯшида монда буда бошад, ки ҳақиқати он султонро маълум нашавад”. Он ғаҳ гуфт: “Ту бастанӣ мамолик ва касрати асокири ман медонӣ, он малъун қай бошад, ки маро фарзанд хитоб кунад? Ва пайдост, ки лашқари ӯро чи қадар бошад?”

Чун Маҳмуди Хоразмӣ дид, ки дар вачҳи Муҳаммад Хоразмшоҳ осори ғазаб пайдо шуд, аз тарси ҷони худ гуфт, ки шумораи лашқари Чингизхон дар муқоиса ба лашқари Хоразмшоҳ хеле кам аст ва он монанди он аст, ки як савора дар назди як анбуҳи саворагон истода бошад. Аз ин сухан Муҳаммад Хоразмшоҳ шод гардид ва барои бастанӣ сулҳ ва рафтуоии корвонҳои тичоратӣ иҷозат дод [7, 49-50].

Пас аз ба Хитой баргаштани сафорати Маҳмуди Хоразмӣ, Чингизхон хост, ки барои тақвияти сулҳ ва иртиботи тичорат ба дарбори Муҳаммад Хоразмшоҳ сафорати калоне ирсол намояд. Бо ин мақсад ӯ ба нуйинҳо ва

амиронаш фармуд, ки ҳар кас аз ақвоми худ ду-се нафарӣ чамъ намоянд ва ба онҳо зар ва нуқра диҳанд, то бо ин ҷамоат ба назди Муҳаммад Хоразмшоҳ раванд. Ҳамин тарик, 450 нафар мусулмон чамъ шуд. Чингизхон ба султон пайғом дод, ки тоҷирони он тараф ба ҷониби мо омада буданд ва мо онҳоро сихату саломат бозгардондем. Мо низ чамъеро ба назди шумо фиристодем [5,60].

Соли 1218 барои таҳкими робитаи кишварҳо ба Хоразм қорвони калони тичоратӣ ирсол шуд. Ин сафоратро Ҳоча Умари Утрорӣ, Ҷамоли Мароғӣ, Фаҳриддини Дизакӣи Бухорӣ ва Аминуддини Ҳиравӣ сардорӣ мекарданд. Қорвон аз 500 шутури пур аз тилло, нуқра, абрешими хитой, матоъҳои мухталиф ва амволи дигари қимматбаҳо иборат буд. Бо ин қорвон 450 тоҷири мусулмон ва қариб 100 нафар муғулон аз зумраи наздикони Чингизхон шомил буданд. Чингизхон бо ин қорвон сафири худ Ухонро низ бо мактубе ба назди Муҳаммад Хоразмшоҳ фиристод [7, 50; 5, 60].

Қорвон ба сӯи пойтахти Хоразм шаҳри Урганҷ, ки қароргоҳи Муҳаммад Хоразмшоҳ дар он ҷо буд, раҳсипор гардид. Ҳокими Утрор холазодаи модари Муҳаммад Хоразмшоҳ Туркон хотун буд ва Инолҷук ном дошта, бо лақаби Ғоирхон маъруф буд. Рашидуддин ӯро Қоирхон ном бурдааст [9,474]. Ӯ бо 20 ҳазор нафар савора шаҳрро посбонӣ мекард [7,50; 5,60; 9,474]. Вақте ки онҳо ба шаҳри сарҳадии Хоразмшоҳиён Утрор расиданд, Ғоирхон шутурони пур аз зарру нуқра ва амволи гаронбаҳои тоҷиронро дида, тамаъ бар моли онҳо кард ва дарҳол ба назди Муҳаммад Хоразмшоҳ, ки он замон дар Ироқ буд, расуле фиристод. Ғоирхон дар мактуби бо расул фиристодааш навишт, ки “Ин қавм, ки ба Утрор омаданд, агарчи дар (чун бозаргон омадаанд, бозаргон нестанд ва дар) банди кашф аҳволе мешаванд, ки вазифаи эшон нест ва чун якеро аз авом мебинанд, таҳдид медиҳанд ва мегӯянд, ки “шумо ғофил нишастаед, зуд бошад, ки ба шумо балое бирасад, ки ҳеҷ офаридаро тоқати муқовимати он набошад” [7, 51; 3, 191]. Муҳаммад Хоразмшоҳ бе андешаи чуқур ғасби амволи онҳоро ҳалол дониста, ба қатли онҳо иҷозат дод [7, 51; 5, 61; 6, 549-550; 9, 474].

Ғоирхон пас аз гирифтани иҷозати қатли тоҷирон онҳоро хоин эълон намуда, амр намуд, ки ҳамашон ба қатл расонда шаванд. Пас амволи мусодирашудаи тоҷиронро, ки хеле зиёд буд, ба назди Муҳаммад Хоразмшоҳ фиристод. Муҳаммад Хоразмшоҳ ҳамаи он амволро миёни бозаргонони Бухоро ва Самарқанд тақсим кард ва баҳои он колоҳоро аз онҳо гирифт [4, 133].

Ҳамаи тоҷирон ба ҷуз аз як нафар шутурбон, ки ҷони худро раҳо намуда буд қатл гардида, амволи онҳо талаву тороч шуд. Шутурбони аз марғ раҳо ёфта бо мушкिलоти зиёде худро ба назди Чингизхон расонд ва аз ҳодисаи дар Утрор рӯйдода ӯро хабардор намуд.

Чингизхон аз рафтори Муҳаммад Хоразмшоҳ саҳт ба ҳашм омад ва

писари Куч Буғроро, ки падараш аз умарои султон Текеш буд, ҳамроҳи ду нафари дигар ба назди Муҳаммад Хоразмшоҳ бо мактубе фиристод. Дар мактуб омада буд, ки: “хатти имон ба дасти худ набиштӣ ва ба мо фиристодӣ, ки ҳеҷ кас ҷамоати тучорро дар вилоят мутаарриз нашавад, он гаҳ гадр кардӣ ва он аҳдро шикастӣ. Шикастани аҳд бад аст ва аз султони мусулмонон бадтар. Агар мегӯӣ, ки Инолхон бе амру фармони ту чунин коре кардааст, ӯро ба ман таслим кун, ҷазои феъли ӯ бад-ӯ диҳам, то баъда-л-явм хуни халқ рехта нашавад ва вилояту раъият сокину осуда бошанд. Ва илло ҳақиқат дон, ки ҳарбе, ки ғаволии арвоҳ дар он бе қимат ва хаста ва аволии римоҳ хурд ва шикаста шаванд, воқеъ хоҳад будан” [7, 52].

Ҳангоми ба назди Муҳаммад Хоразмшоҳ фиристодани сафирони худ Чингизхон нав аз лашкаркашии Туркистон баргашта, Кошғар, Балосоғун ва шаҳрҳои дигарро забт намуда буд. Дар номаи ба Хоразмшоҳ ирсол намудааш Чингизхон инчунин қайд карда буд, ки “шумо ёрон ва бозаргонони маро куштед ва дороии маро аз эшон гирифтед. Инак, омодаи ҷанг бошед, ки ба зудӣ бо лашкаре, ки ёрои баробарӣ бо эшонро надоред, ба шумо рӯ ба рӯ хоҳад шуд” [4,136].

Муҳаммад Хоразмшоҳ нахост, ки Инолхонро ба дасти Чингизхон супорад, зеро аксари лашкарҳо ва умарои бузург аз хешони Инол ва Туркон хотун буданд ва феълан зимомии давлатдорӣ пурра дар дасти Туркон хотун буд ва Муҳаммад Хоразмшоҳ аслан тобеи онҳо буд. Илова бар он вай фикр кард, ки агар ба Чингизхон ҷавоби мусбат диҳад, тамаи ӯ боз ҳам зиёд мегардад. Пас ба қарор дод, ки он расулони бегуноҳро ба қатл расонанд [7, 52].

Писари Муҳаммад Хоразмшоҳ Ҷалолиддин Манкубурнӣ бо фиристодаи Чингизхон суҳбат намуд ва пас он ба падараш маслиҳат дод, ки бо фиристодаи Чингизхон бо нармӣ муомила намояд ва Инолхонро ба Чингизхон супорад, зеро аз резондани хуни мусулмонони зиёд, хуни як нафар резад, бехтар аст. Вале Муҳаммад Хоразмшоҳ суханони писарашро қабул накард ва гуфт, ки минбаъд муноқишаи байни ӯ ва Чингизхонро шамшер ҳал мекунад. Пас ба қатли фиристодагони Чингизхон даст зад.

Тибқи ахбори Ибни Асир Муҳаммад Хоразмшоҳ сафири Чингизхонро ба қатл расонда, риши нафарони ҳамроҳи ӯ бударо бурид ва онҳоро ҷавоб дода, гуфт, ки ба назди Чингизхон раванд ва гуфтаҳои Хоразмшоҳро ба ӯ расонанд. Онҳо ба назди Чингизхон омаданд ва суханони Хоразмшоҳро ба ӯ расонданд, ки гуфта буд: “Агар ту ба охири ҷаҳон ҳам биравӣ, ман худро ба ту мерасонам, то аз ту интиқом бигирам ва ҳамон коре, ки бо ёрони ту кардам, бо ту бикунам” [4,136].

Пас аз шунидани ин хабар Чингизхон хашмгин шуд ва се шабонарӯз бар пуштае баромада, зориву гиря мекард ва мегуфт, ки “худоё, маро бар ин тозикони золим мусаллат гардон, ки ту медонӣ, ки дар ин гуноҳ ман пешқадам набудам ва қасди эшон накардам ва бунёди ваҳшат аз ман нест”

[10, 233]. Бояд қайд намуд, ки Шабонқорай ин асари худро қариб пас аз гузаштани сад соли ин воқеаҳо дар нимаи аввали асри XIV таълиф намудааст ва шояд тоҷиконро золим шуморидани ӯ аз рӯи ривояти ашхосе бошад, ки нисбат ба тоҷикон ҳисси бадбинӣ доштанд ва муаллиф нақли онҳоро дар бораи Чингизхон аз рӯи гуфтаҳои онҳо шояд рӯи коғаз оварда бошад. Шабонқорай ин мавзӯро идома дода чунин менависад, ки Чингизхон “сар баровард ва гӯянд овозе шунид, ки бар ӯ, ки “туро бар эшон мусаллат карданд ва ҳамаи ҷаҳон ба ту доданд”. Аз пушта ба зер омад ва азимати қасду интиқоми султон Муҳаммад кард. Ва лашкари бисёр гирд карда, рӯй ба билоди Мовароуннаҳр ниҳод [10, 233-234]. Ҳамаи ин амалиёт маъноӣ қатъӣ пурраи равобити тичоративу дипломатии байни ин кишварҳо ро дошт ва ҳучуми Чингизхонро ба Мовароуннаҳр тезонид.

АДАБИЁТ

1. Аббос Иқболи Оштиёнӣ. Таърихи муғул. –Техрон: Амири Кабир, 1364 х.-624 с.
2. Ғафуров Б. Ғ. Тоҷикон: Таърихи қадим, асри миёна ва давраи навин. Ҷилди аввал. -Душанбе: Ирфон, 1983. -704 с.
3. Ибни Халдун. Ал-Ибар. Таърихи Ибни Халдун. Тарҷумаи Абдулмуҳаммад Оятӣ. Ҷилди чорум. Чопи аввал. –Техрон: Муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ, 1368 х. -867 с.
4. Иззадин Алӣ ибн ал-Асир. Таърихи комили бузурги ислом ва Эрон. Аз арабӣ тарҷумаи Алӣ Ҳошимии Ҳоирӣ. Ҷилди 32.–Техрон: Муассисаи матбуоти илмӣ, 1371 х.ш.-136 с.
5. Ҷувайнӣ, Атомалик Муҳаммад. Таърихи Ҷаҳонкушоӣ. Ба саъй, эҳтимом ва тасҳеҳи аллома Муҳаммад Абдулваҳҳоби Қазвинӣ. Ҷилди I. Матни асосӣ 290 сах.-Лейден, 1911/Чопи литографӣ.–Техрон: Дунёи китоб, 1385 х. Чопи ҷаҳорум.-390 с.
6. Ҷузҷонӣ, Минҳочиддин ибни Сирочиддин. Табақоти Носирӣ. Чопи сеюм.–Кобул: Бунёди фарҳангии ҷаҳондорони Ғурӣ, 1391 х.-649 с.
7. Насавӣ, Шихобиддин Муҳаммад Хурандизӣ. Сирати Ҷалолиддини Манкубарнӣ. Тарҷумаи форсӣ аз асли арабӣ аз мутарҷими маҷхул дар қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Мучтабеи Минавӣ.–Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1986.-478 с.
8. Петрушевский И.П. Поход монгольских войск в Среднюю Азию в 1219 гг. и его последствия // Татаро-монголы в Азии и Европе. –Москва: Наука, 1970.–С. 107-1329.
9. Рашидуддин Фазуллоҳи Ҳамадонӣ. Ҷомеъу-т-таворих.Ба тасҳеҳ ва таҳияи Муҳаммад Равшан. Мустафо Мусавӣ. Ҷилди I. –Техрон: Албурз, 1373 х.-869 с.
10. Шабонқорай, Муҳаммад ибни Алӣ ибни Муҳаммад. Маҷмаъу-л-ансоб. Ба тасҳеҳи Мир Ҳошими Муҳаддис. –Техрон: Амири кабир, 1363 х. -376 с.

РАВОБИТИ МУҒУЛҲО БО МОВАРОУННАҲР

Дар мақола роҷеъ ба робитаҳои муғулон бо Мовароуннаҳр то ҳучуми онҳо ба ин сарзамин маълумот оварда шудааст. То ҳучум ба ҳудуди Мовароуннаҳр байни муғулҳо ва хоразмшоҳиҳо робитаи тичоратӣ ва дипломатӣ вучуд дошт.

Шумораи зиёди тоҷирони мовароуннахрӣ то ҳамсарҳад гардидани ин ду кишвар тичорати байни Мовароуннахр ва муғулхоро зери дасти худ гирифта, дар танзими сохтори идории Муғулистон бо уйгурҳо якҷоя мушовири асосии Чингизхон буданд, зеро дарачаи тараққиёти фарҳанги муғулҳои сахронавард нисбат ба сатҳи фарҳанги мардуми муқимии Мовароуннахр дар зинаи паст қарор дошта, барои идораи кишварҳои тобеи худ таҷриба надоштанд.

Муҳаммад Хоразмшоҳ барои ошноӣ пайдо намудан бо вазъи лашкари муғул ва теъдоди сарбозони ӯ сафири худ Баҳоуддини Розиро ба назди Чингизхон фиристод. Чингизхон низ сафорати ҷавоби худро ба назди Муҳаммад Хоразмшоҳ бо қорвони аз 500 шутури пур аз тилло ва матоъҳои мухталифи қимматбаҳо иборат буда фиристод, ки онро 450 тоҷири мусулмон бо роҳбарии Хоҷа Умарӣ Утрорӣ, Ҷамоли Мароғӣ, Фаҳриддини Дизакии Бухорӣ ва Аминуддини Ҷиравӣ идора мекарданд. Қорвон ба сӯи пойтахти Хоразм, шаҳри Урганҷ раҳсипор гардид ва ҳангоми ба шаҳри сарҳадии Утрор расидан, ҳокими он Ғоирхон ба Муҳаммад Хоразмшоҳ гуфт, ки онҳо хоинанд ва бо розигии ӯ ба қатли онҳо даст зад. Яке аз шутурбонони аз марғ раҳо ёфта бо мушкilotи зиёде ба назди Чингизхон омада, ӯро аз ин ҳодиса огоҳ намуд. Чингизхон сафири навбатии худро бо гурӯҳе ба назди Муҳаммад Хоразмшоҳ фиристод. Онҳо сафирро ба қатл расонда, риши нафарони ҳамроҳи ӯ бударо бурида, бо таҳдид ба назди Чингизхон фиристоданд. Пас аз ин равобитӣ тичоративу дипломатии байни ин кишвархоро пурра сард гардид ва ҳучуми Чингизхонро ба Мовароуннахр тезонид.

Калидвожаҳо: *Мовароуннахр, Муғулистон, Муҳаммад Хоразмшоҳ, Чингизхон, тоҷир, сафир, кишвар, робита, тичорат, сарбоз.*

ОТНОШЕНИЯ МОНГОЛОВ С МАВЕРАННАХРОМ

В статье говорится об отношениях монголов с Мавераннахром до их вторжения на его территорию. До нападения на Мавераннахр между монголами и хорезмшахами существовали торговые и дипломатические отношения. Многие мавераннахрские торговцы, задолго до сближения границ между этими двумя странами, контролировали торговлю между Мавераннахром и монголами. Вместе с уйгурами они стали основными советниками Чингизхана в деле упорядочения административного строя Монголии, так как уровень культурного развития кочевых монголов был ниже, чем уровень культуры коренных народов Мавераннахра, и они не имели опыта управления в подчиненных ими странах.

Муҳаммад Хорезмшах направи́л своего посла Бахауддина Розии к Чингизхану для ознакомления с положением монгольской армии и ее численностью. Чингизхан, в свою очередь, отправил ответное посольство Муҳаммаду Хорезмшаху с караваном из 500 верблюдов, полных золота и различных драгоценностей и дорогих тканей. Караван сопровождали 450 купцов, преимущественно мусульман, во главе с Ходжей Умаром Утрори, Джамоли Мароги, Фаҳриддином Дизаки Бухари и Амири Бухари. Караван отправился в столицу Хорезма Урганҷ, и когда он достиг приграничного города Утрар, его правитель Гайрхан сообщил Муҳаммаду Хорезмшаху, что купцы имели враждебные намерения, и с его согласия убил их. Один из спасшихся от смерти купцов на верблюдах с большим трудом добрался до Чингизхана и сообщил ему о случившемся. Чингизхан отправил другого посла с группой к Муҳаммаду Хорезмшаху. Был убит и этот посол, его товарищам от-

резали бороды и с угрозами они были отправлены к Чингизхану. После этого торговые и дипломатические отношения между двумя странами полностью охладились, что ускорило вторжение Чингизхана в Мавераннахр.

Ключевые слова: *Мавераннахр, Монголия, Мухаммад Хорезмшах, Чингизхан, купец, посол, страна, связь, торговля.*

RELATIONS OF THE MONGOLS WITH MAVERANNAHR

The article refers to the relations of the Mongols with Maverannahr before their invasion of its territory. Before the attack on Maverannahr, trade and diplomatic relations existed between the Mongols and Khorezm Shahs. Many Maverannahr traders, long before the borders between the two countries converged, controlled the trade between Maverannahr and the Mongols. Together with the Uigurs, they became Chinggis Khan's main advisers in streamlining the administrative system of Mongolia, since the cultural development level of the nomadic Mongols was lower than that of the indigenous peoples of Maverannahr, and they had no experience in governing their subordinated countries.

Muhammad Khorezmshah sent his ambassador Bahauddin Rosi to Genghis Khan to familiarize himself with the situation of the Mongol army and its numbers. Genghis Khan in turn sent a return embassy to Muhammad Khwarezm Shah in a caravan of 500 camels full of gold and various jewels and expensive fabrics. The caravan was accompanied by

450 merchants, predominantly Muslims, led by Khoja Umar Utrori, Jamoli Marogi, Fakhriddin Dizaki Bukhari and Amiri Bukhari. The caravan set out for the capital of Khorezm, Urgench, and when it reached the border town of Utrar, its ruler Gayr Khan informed Muhammad Khorezm Shah that the merchants had hostile intentions and with his consent killed them. One of the merchants who escaped death on camels with great difficulty reached Genghis Khan and informed him of what had happened. Genghis Khan sent another ambassador with a group to Muhammad Khorezmshah. This ambassador was also killed, his companions had their beards cut off and were sent to Genghis Khan with threats. After this, trade and diplomatic relations between the two countries cooled completely, which hastened Genghis Khan's invasion of Maverannahr.

Key words: *Maverannahr, Mongolia, Muhammad Khorezmshah, Genghis Khan, merchant, ambassador, country, communication, trade.*

Сведения об авторе: **Саидов Абдукахор** - доктор исторических наук, главный научный сотрудник отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. ак. Раджабовых, 7. E-mail: saidov.45@mail.ru.

Information about the author: **Saidov Abdukakhor** - Doctor of Historical Sciences, Chief Researcher of the Department of Ancient, Medieval and Modern History of the A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. ac. Radjabovs, 7. E-mail: sadv.45@mail.ru.

ОСОБЕННОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ КОНЦА XX –НАЧАЛА XXI ВВ. В ТАДЖИКИСТАНЕ

АБДУРАШИТОВ Ф. М.,

Институт истории, археологии и этнографии им А. Дониша

Особенности и тенденции миграционных процессов конца XX–начала XXI вв. в Таджикистане можно охарактеризовать **а) вынужденной эмиграцией; б) внутренним перемещением; в) трудовой миграцией населения; г) внутренними переселениями из зон затопления ГЭС; д) в зоны нового освоения; е) организованным переселением экологических мигрантов.**

Серьёзным фактором, обусловившим рост такого феномена как **вынужденная миграция из Таджикистана** стало внутреннее гражданское противостояние, которое имело место с лета 1992 г. по июнь 1997 г., и унесло более 50 тысяч жизней только за первый год конфликта. Гражданская война вызвала самую мощную волну оттока населения из Таджикистана. В период с 1992 по 1993 гг. каждый пятый житель Таджикистана стал беженцем или внутренним перемещённым лицом (ВПЛ). С начала конфликта с 1992 г. по 1995 г. из Таджикистана эмигрировало 284,6 тыс. человек, за пределы страны выехало более чем 255 900 беженцев, из которых более 60 тысяч нашли убежище в Афганистане, остальные в странах СНГ, внутри страны переместились 679 653 вынужденных перемещённых лиц [11,71].

Военно-политическая ситуация 90-х годов XX в. спровоцировала **массовый отток русскоязычного населения**. Первая волна эмиграции этого контингента была напрямую связана с февральскими событиями 1990г. Только в течение пяти лет 1991-1995 гг. из Таджикистана мигрировало в страны СНГ, преимущественно в РФ, 576 тыс. человек, из них отток русскоязычного населения составляет 279,1 тыс. человек. Только из столицы Таджикистана в это время отток русскоязычных числился 190 тыс. человек,[7,36] большинство из них были высококвалифицированные кадры для народного хозяйства, просвещения и культуры республики. Вторая миграционная волна русскоязычного населения была прямым результатом гражданской войны в Таджикистане. В этот период из крупных городов Таджикистана отток русскоязычного населения составлял 203 тыс. человек [7,40]. Так, в течение 1991-1995 гг. из сельской местности республики отток русскоязычных составлял всего 76,2 тыс. человек [7,37]. Между тем, это не был оттоком только русскоязычного населения. По данным статистики этнический состав, выезжавших из Таджикистана представлен всеми национальностями, проживавшими на его территории.

Наибольшее число выезжающих составляют русские, их доля за 1989-1995 гг. составила 50,2%, татар – 10,3%, немцев – 8,1%, украинцев – 5,0%, евреев – 3,2% [8,43].

Что касается контингента **внутренних вынужденных переселенцев и беженцев**, то часть населения территорий, охваченных боевыми действиями переселились в относительно спокойные города и районы республики, к родным и близким, а другая часть для спасения своей жизни и жизнь своих детей, семьи эмигрировала в соседний Афганистан, страны СНГ, в основном РФ.

В Афганистане в годы гражданского противостояния находилось 89377 беженцев, наиболее крупные лагеря располагались в провинциях Балх – около 25 тысяч и Кундуз – 40077 человек, в Пакистане – 3685 человек. Было получено официальное подтверждение о том, что на территории Кыргызстана в тот момент находились около 40 тысяч зарегистрированных и более 33 тысяч незарегистрированных беженцев. Наиболее крупные колонии беженцев были в странах СНГ: Казахстан - 42000, Узбекистан - 62000, Беларусь - 55000, Молдова - 35000, Туркменистан - более 30000. В Российской Федерации больше всего беженцев было в Москве и Московской области – 28700, Свердловской области – 20 000, в Алтайском крае – 11 300, областях Поволжья–11 500, в Тульской области – 2700 [9,43].

По мере стабилизации военно-политической ситуации конституционным правительством Таджикистана вопрос **репатриации беженцев** был определен как приоритетным. Были приняты многочисленные нормативно-правовые акты по возвращению соотечественников, в том числе межгосударственные и международные соглашения. Вслед за принятием в 1995г. «Закона о беженцах» значимым событием стало подписание 19 января 1997г. в Тегеране «Протокола по вопросам беженцев». В документе было предусмотрено в течение 12-18 месяцев возврат всех беженцев Таджикистана.

Массовое возвращение беженцев на родину наблюдалось после подписания 27 июня 1997 г. «Общего соглашения о мире». С начала июля 1992 г. под эгидой Управления Верховного комиссара ООН по делам беженцев (далее – УВКБ ООН) беженцы начали возвращаться из северного Афганистана на родину. Внутренние переселенцы с середины 1993 г. самостоятельно, а иногда и организовано стали переезжать в свои оставленные дома. Этот процесс продлился до 1998 г. и даже частично до 2000-2002 гг.

Безусловно, в репатриации и реинтеграции беженцев особая заслуга Президента Республики Таджикистан Э. Рахмона, который лично посетил лагерь дислокации соотечественников в Афганистане. В результате принятых мер начался активный процесс возвращения беженцев и вынужденных перемещенных лиц в места постоянного проживания. Так, в течение 1993 - 1998 гг. из 697 653 вынужденных перемещенных лиц возвратилось 680 853 чел. Только из ГБАО за этот период возвратилось более 50 000 чел. Из них 3 623 чел. были возвращены в рамках программы международной организации по миграции

(МОМ). В мае 1997 г. более 2600 чел. были возвращены в Тавильдаринский район и джамоат «Сагирдашт» Дарвозского района. Большое внимание было уделено организации работы по возвращению беженцев-граждан РТ, находящихся на территории Исламского Государства Афганистан (ИГА). Правительством была создана специальная постоянно действующая рабочая группа по работе с беженцами, возвращающихся из ИГА. Были организованы в 1993 г. и функционировали до 1998 г. четыре пункта приема беженцев из Афганистана через «Нижний Пяндж», «Хайратон-Термез-Шаартуз», «Хайратон-Термез-Кабадиян», «Ишкашим - ГБАО». Проведенная работа позволила с 1993 г. по 1998 г. вернуть из ИГА более 51 000 человек [6,4-5].

После подписания Общего соглашения о мире 27 июня 1997 г. началось массовое возвращение беженцев на прежние места жительства. На последнем уже этапе с 17 июля по 15 ноября 1997 г. только через пункт приема «Нижний Пяндж» возвратилось на Родину 10 368 чел.

Огромную работу миграционные службы республики проводили с беженцами - гражданами зарубежных стран, находящимися в Таджикистане. Основную часть иностранных мигрантов составляли граждане Афганистана. В тот период миграционными службами было зарегистрировано 2834 ходатайств о предоставлении статуса беженца от глав семей, что вместе с членами семей насчитывалось 5 771 чел. - граждан ИГА. Среди них 3 388 чел. получили статус беженцев [1,101]. Начиная с 1993 г. миграционной службой было подготовлено и представлено на утверждение Правительства Республики более 30 нормативно-правовых актов в области миграции. Были образованы рабочие группы из числа ответственных работников Управления по делам беженцев и вынужденных мигрантов, которые выезжали на места дислокации репатриантов. Вместе с местными органами государственной власти создавались специальные комиссии в областях, городах и районах [1,98].

Для Таджикистана одним из миграционных феноменов конца XX–начала XXI вв. стала **внешняя трудовая миграция**. Если рассматривать проблему поэтапно в контексте социально-экономического положения Таджикистана то на первом этапе в 1992-1997гг. (годы гражданской войны) из республики выехало 395,2 тыс. человек. На втором этапе с 1998 по 2003 год, из республики выехало 81,9 тыс. человек, а на третьем этапе в период 2004-2015 годов из республики выехало 73,9 тыс. человек. В целом за период с 1991-2015 годы из республики выехало 553,9 тыс. человек, приехало в республику 85,1 тыс. человек, миграционный отток составил 468,8 тыс. человек [2,8].

Из общего числа внешних трудовых мигрантов: 336 754 (96,9%) уехали в Российскую Федерацию, 4870 (1,4%) в Киргизию, 2382 (0,7%) в Казахстан, 630 (0,2%) на Украину, 2448 (0,7%) в другие страны СНГ и 478 человек (0,1%) в страны дальнего зарубежья. Что касается регионов выхода мигрантов из Таджикистана, то общее количество трудовых мигрантов за 2003 г. по Согдийской области составляло 33,3%, Хатлонской области - 30,7%, ГБАО - 4,4% го-

рода Душанбе-5,2%, районов республиканского подчинения (РРН) – 26,4% [5,5-6].

Как показывает статистика, внешняя трудовая миграция граждан республики за рубеж «на заработки» получила наибольшее распространение за период с 2005 по 2013 годы и достигла значительных размеров. Тенденции к ее снижению до 2014 года не наблюдалось. За период с 2005 по 2013 годы значительный рост трудовой миграции отмечался и по потокам и по контингентам. Поток трудовых мигрантов (по данным миграционных карточек, где не исключен двойной учет), выезжающих на заработки в течение 2013 года составил 799,7 тыс. человек и вырос по сравнению с 2005 годом почти в 2 раза. Среди трудовых мигрантов мужчины составляли 698,8 тысячи (87,4%), женщины – 100,9 тысячи (12,6%). Основной поток внешней трудовой миграции из республики направлен в страны СНГ – 790,4 тысячи человек (98,8%), среди них выезжают в: Российскую Федерацию–782,2 тысячи человек или 97,8%; другие страны СНГ – 8,2 тысячи человек или 1,0% страны дальнего зарубежья – 9,3 тысячи человек [2,8].

Среди покидающих страну были также сотни высококвалифицированных специалистов. По контингенту трудовых мигрантов, среди них были врачи, учителя, строители, инженеры и представители других востребованных профессий. Основную массу трудовых мигрантов составляла безработная молодежь. Наряду с образовательными, медицинскими учреждениями из-за низкой заработной платы свои кадры теряли аграрный сектор и промышленный комплекс. Поэтому, для сдерживания оттока трудовых мигрантов правительством страны предпринимались усилия по созданию новых рабочих мест. С ростом экономики поэтапно повышалась заработная плата бюджетникам.

Принятые меры, в какой-то степени способствовали уменьшению количества внешних трудовых мигрантов. За 2014 год поток трудовых мигрантов граждан Республики Таджикистан сократился по сравнению с 2013 годом на 19,5% или на 128,9 тыс. человек и их количество составило 670,8 тыс. человек [2,9-11].

Между тем, начиная с 2000-х годов активизировалась эмиграция населения из Таджикистана в Российскую Федерацию в рамках реализации Государственной программы переселения соотечественников. Как показывает статистика последних лет, представительством МВД России в Республике Таджикистан в 2016 году было принято 1884 заявлений об участии в Государственной программе (с членами семьи - 6903). Было выдано 1311 свидетельств участника Государственной программы (с членами семьи - 4758). Анализ количественного и качественного состава потенциальных участников Государственной программы показывает, что количество обращений медицинских работников составило 482 чел., педагогов – 282 чел., представителей других профессий – 1120 чел. Что касается образования контингента, то большинство обратившихся граждан в отчетном периоде составляют лица, имеющие высшее образова-

ние – 1576 чел. или 84 %, среднее специальное (профессиональное) образование – 211 чел. или 11 %, и среднее образование – 97 чел. или 5 %.

В рассматриваемый нами период, если внешняя трудовая миграция до 2013 года имеет тенденцию роста, а потом уменьшения, то за последние годы заметен рост эмиграции, т.е. без возвращения. Хотя, основная масса, переселившихся по Государственной программе переселения соотечественников проживают в Таджикистане, имея двойное гражданство.

Начиная с 2000-х годов в Таджикистане началось **внутригосударственное плановое переселение**. На новом этапе внутренняя миграционная политика Таджикистана в целом характеризовалась переселением населения из зоны затопления. В связи с возобновлением строительства Рогунской гидроэлектростанции из близлежащих населенных пунктов, которые находились в зоне затопления в 2009 году было запланировано переселение в города Турсунзаде, Рогун, районы Рудаки, Нуробод и Дангара Хатлонской области[4].

Из зоны затопления Рогунской ГЭС в первом полугодии 2010 года в новые места проживания были переселены 453 семьи. По сообщению министра труда и социальной защиты населения Таджикистана Махмадамина Махмадаминава, согласно установленного графика в течение 2010 года из зоны затопления должны переселиться 907 хозяйств, состоящих из 1509 семей, что составляет 6538 человек. А всего в течение одного года по республике было запланировано добровольно переселить 1102 семьи, в том числе, по ГБАО 11 семей, Хатлонской области 165 семей, Согдийской области 657 семей и из районов республиканского подчинения 269 семей. Министерством финансов республики для внутренних добровольных переселенцев в 2010 году выделено льготных кредитов на сумму 1 млн. 653 тысяч сомони (\$367 тысяч), для их перевозки 472 тысяч сомони (\$104,8 тысяч), в общем объеме 2125,4 тыс. сомони (\$472,3 тысяч)[4].

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 20 января 2009г. №47 «О переселении из зоны затопления населения Рогун и Нуробода» и решением Председателя Нурободского района от 26 января 2009г. № 15, было запланировано поэтапное переселение жителей района (35% населения района, 4935 семей, или 23 0082 человек) до 2015г. на новые территории. Однако в 2009-2011г. из 4145 семей, которые должны были переселиться только 737 семей (17,8%) выехали на новые места проживания, поскольку не всем были выделены земельные участки для постройки жилья и ведения подсобного хозяйства в места вселения в г. Турсунзаде, Дангаринском районе, Рудаки, поселке Дарбанд, Шахрисабзе и Навободе Нурободского района[3].

По сообщению заведующего миграционным отделом Главного управления по защите занятости и миграции населения по Хатлонской области Киргизбека Закирова, согласно постановлению Правительства страны в течение двух лет, (2010 – 2011гг.) должны были быть переселены 250 семей из города Рогун и

Нурабадского района в кишлак Чорсада джамоата Лолазор Дангаринского района[12].

Согласно данным этого же миграционного ведомства до 2014 г. было переселено 410 семей, находящиеся в зоне затопления. В частности 133 семьи переселены в Дангару, 165 семей в Турсунзаде и 112 семей в новый административный центр Нурабада, в поселок Дарбанд»[12]. Нельзя отрицать, что в миграционном процессе были множества проблем, так как Таджикистан впервые сталкивается с таким масштабным переселением. Однако миграционными службами, местными органами государственной власти на местах была проделана огромная работа по устранению этих проблем, по трудоустройству, обеспечению жильем, по созданию социально-бытовых и культурных условий жизни.

В начале XXIв. в таджикской миграциологии появилась новая категория - **экологические мигранты**, состоящие из хозяйств (семей), подлежащих переселению из опасных экологических зон в безопасные места.

Важным стимулом для вынужденных переселенцев, которые обрели статус экологического мигранта, являлось льготное кредитование. В соответствии с решением Правительства Республики Таджикистан от 26 ноября 2016 года, № 506 “О среднесрочном плане организованного переселения экологических мигрантов на 2017-2020 годы” за период 2018 года 357 хозяйств республики должны были переселиться из опасных районов на безопасные местности. Для реализации данного решения в рамках средств, предусмотренных на эти цели из государственного бюджета Республики Таджикистан на 2017-2020 годы, были выделены льготные кредиты в размере 3000 сомони каждой семье, единовременной материальной помощи в размере 100 сомони главе семьи и 50 сомони на каждого члена семьи экологических мигрантов.

В рассматриваемый период преобладала также **маятниковая миграция**. В Таджикистане, как и в других странах мира одним из факторов формирования и развития городской агломерации является наличие маятниковой миграции. Если анализировать процесс маятниковой миграции на примере столицы Таджикистана – г. Душанбе, то этот показатель резко вырос уже в период гражданской войны в республике. Результаты исследования подтвердили наличие маятниковой миграции между районами Таджикистана и г. Душанбе. Бурными темпами выросла маятниковая миграция сельского населения, особенно пригородной территории на расстоянии более 40 км от г. Душанбе. Одной из причин маятниковой миграции, конечно, была относительно развитая бизнес-инфраструктура городов.

Таким образом, ситуационный анализ основных факторов внутренней и внешней миграции таджиков в конце XX–начале XXI вв. показывает, что основная масса населения мигрировала: а) с целью спасения жизни себе и своей семье в период гражданской войны; б) в поисках жилья; в) в поисках работы; г) организации собственного бизнеса: д) в поисках лучших социально-бытовых

условий жизни; е) получения высокой зарплаты, качественного образования и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абулхаев Р. Их истории трудовой миграции в Таджикистане в конце XX-начале XXI вв.-Душанбе, 2016. С.101.
2. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Статистика трудовой миграции в Республике Таджикистан.-Душанбе, 2015. С.8.
3. ИА REGNUM Новости. 20 октября 2014г.
4. Постановление Правительства Республики Таджикистан «О переселении из зоны затопления Рогунской гидроэлектростанции населения города Рогуна и Нурободского района» от 20.01.2009г. № 47.
5. Права человека. Права трудящихся-мигрантов, принятой резолюцией 45/158 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1990 года.-С.5-6.
6. Сидорова А. Деятельность государственной службы Таджикистана. WWW.Spylog.-С.4-5.
7. Статистический сборник. Таджикистан:15 лет государственной независимости.- Душанбе, 2006.-С.36.
8. Статистический ежегодник Республики Таджикистан.-Душанбе, 2002.-С.30.
9. Усмонов И. Сулхнома (Примирение).-С. 43.
10. Хорошун А.В. Совершенствование механизма межстрановой трудовой миграции (на материалах республики Таджикистан и Российской Федерации). Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук. -С.71
11. Pressa.tj 21 ноября.

ОСОБЕННОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ КОНЦА XX –НАЧАЛА XXI ВВ. В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматриваются актуальные вопросы новейшей истории Таджикистана. В ней подвергнуты анализу особенности и тенденции миграционных процессов в Таджикистане в конца XX –начале XXI вв. Освещаются разные виды миграции, как переселение, эмиграция, иммиграция, репатриация беженцев, трудовая миграция и т. д. Характеризуются особенности вынужденной эмиграции, внутреннего перемещения, внутреннего переселениями из зон затопления ГЭС и в зоны нового освоения, а также вопросы организованного переселения экологических мигрантов.

Ключевые слова: *переселение, эмиграция, иммиграция, репатриация беженцев, трудовая миграция.*

ХУСУСИЯТҶО ВА ТАМОҶОЛИ РАВАНДҶОИ МУҶОЧИРАТ ДАР ОХИРИ АСРИ XX-АВВАЛИ АСРИ XXI ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои мубрами таърихи муосири Тоҷикистон инъикос гардидаст. Дар он хусусиятҳо ва тамоҷоли равандҳои муҷоҷират дар Тоҷикистон дар охири асри XX ва аввали асри XXI таҳлил шудааст. Дар мақола аз ҷониби муаллиф намудҳои гуногуни муҷоҷират ба сифати кӯчонидани аҳоли, муҷоҷирати дохилӣ, бозгашти гурезагон, муҷоҷирати меҳнатӣ ва ғайра тасвир шудааст. Бештар ба масъалаи хусусиятҳои муҷоҷирати маҷбурӣ, дохилӣ аз минтақаҳои обҳезӣ, бо мақсади бунёди неругоҳҳои барқӣ обӣ, кӯчонидан ба заминҳои нави азхудшуда, инчунин ба масъалаҳои кӯчонидани муташаккили муҷоҷирони экологӣ алоҳида эътибор зоҳир шудааст.

Калидвожаҳо: кӯчонидани аҳолӣ, муҳоҷирати дохилӣ, эмигрантсия, иммигрантсия, бозгашти гурезагон, муҳоҷирати меҳнатӣ.

FEATURES AND TRENDS OF MIGRATION PROCESSES OF THE END OF THE XX - IN THE FIRST CENTURY OF THE XXI CENTURIES IN TAJIKISTAN

The article discusses topical issues of the modern history of Tajikistan. It was analyzed by the features and trends of migration processes in Tajikistan at the end of the twentieth XXI centuries. Different types of migration as resettlement, emigration, immigration, repatriation of refugees, labor migration, etc. are characterized by the features of forced emigration, internal displacement, internal relocation from the flooding zones of hydropower plants and in the new development zone, as well as the issues of organized resettlement of environmental migrants.

Key words. Resettlement, emigration, immigration, refugee repatriation, labor migration.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурашитов Фозил Маматович-доктори илмҳои таърих, муовини директор оид ба илм ва таълими Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 33. Телефон: (+992) (37) 2217326, (хидматӣ), (+992) 935-700205 (мобилӣ). E-mail:fozil-62@mail.ru

Information about the author: Abdurashitov Fozil Mamatovich-Doctor of History, Deputy Director for of the Institute of History, Archeology and ethnography named after A. Donish National Academy of Sciences of Tajikistan.Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,33 Rudaki Ave.Tel: (+992) (37) 2217326, (+992) 935-700205 (Mobile). E-mail:fozil62@mail.ru.

УДК 091 (575.3)

ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ КОЛЛЕКСИЯИ МЕРОСИ ХАТТӢ ДАР ОСОРХОНА-МАМНУЪГОӢИ ҶУМӢУРИЯВИИ ДАНӢАРА

МУСОЕВ М. С.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониш

Дар солҳои соҳибистиқлолӣ ноҳияи Данғара мисли дигар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ дар самтҳои гуногуни иқтисодиёт ва фарҳанг ба пешравиҳои назаррас ноил гардид. Ноҳияи Данғара ба кишвар шахсиятҳоеро додааст, ки халқи тоҷик бо эшон ифтихор менамояд. Дар ин гӯшаи зебоманзари мамлакат иншооти фарҳангӣ ва маданӣ қомат афрохтаанд, ки ҳамаи ин муваффақиятҳо ҳосили сиёсати хирадмандона ва фарҳангсолоронаи фарзанди фарзонаи миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд.

Ҷанӯз аз солҳои 30-юми асри ХХ аз ҷониби бостоншиносон ва муаррихон таърихи ин ноҳия мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор

гирифтааст. Бори нахуст соли 1942 бостоншиносони Институти таърих, забон ва адабиёти Академияи илмҳои ИҶШС бо сарпарастии Бобоҷон Ниёзмұхаммедов ба ин ноҳия фиристода шуданд [9].

Натиҷаи чунин экспедитсияҳо буд, ки дар ноҳияи Данғара аввалин ёдгориҳои таърихӣ, аз ҷумла қалъаи Золи Зар ва мақбараҳои шахсиятҳои шинохтаи халқи тоҷик чун Мавлоно Тоҷиддин, мамнуъгоҳи Хоҷа Шақиқи Балхӣ, оромгоҳи Сари Қалъа, Мавлоно Обиддин ва ғайраҳо шиносӣ ва таҳқиқ гардидаанд [4, 39].

Дар давраҳои баъдӣ олимони В. Ранов, В. Сейман, Т. Г. Филимонова ва Х. Муҳиддинов дигар ёдгориҳои таърихиро ҳафриёт гузаронида, дар натиҷа аз мавзӯҳои Золи Зар, Пушкинг, Кӯли Сӯфиён, Тутқавули Кухна, Хушманзар, Остона ва дигар ҷойҳо осори барҷоймондаи асри сангро кашф намуданд.

Дар замони истиқлол таваҷҷуҳ ба таърих ва фарҳанги миллӣ афзун гардида, пайваста дар ин ноҳия кӯшишҳои бостоншиносӣ боз ҳам раванқ ёфтанд. Дар ин давра аз ҷониби Н.М. Виноградова, Т. Г. Филимонова ва дигар бостоншиносон дар минтақаҳои кӯҳӣ низ таҳқиқоти тоза оғоз гардидаанд.

11 сентябри соли 2001 бо қарори Раиси ноҳияи Данғара “Осорхонаи марказии ноҳияи Данғара” таъсис ёфт. Ин осорхона дар асоси он бозёфтҳои таърихӣ, ки тӯли 71 сол аз ин минтақа пайдо гардида буданд, ба фаъолияти худ оғоз намуда, 30 сентябри соли 2007 Муассисаи давлатии “Осорхонаи марказии Данғара” бо қарори Ҳукумати ҷумҳурӣ ба “Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара” табдили ном кард [11].

Ин осорхона дар тобеияти Вазорати фарҳанги ҷумҳурӣ қарор дошта, шурӯъ аз соли 2007 дар ҳифз ва нигоҳдории чор ёдгории таърихӣ фарҳангии ноҳия вобаста гардидааст. Толорҳои осорхона дар қолаби 4 шӯба тақсимбандӣ шуда, аз асри санг то замони истиқлолро дарбар мегиранд.

Дар баробари экспонатҳои зиёди таърихӣ роҳбарияти осорхона аз рӯзҳои нахустии фаъолият ба ҷамъоварии мероси хаттӣ таваҷҷуҳ намуда, дар шӯбаи таърихи қадим ва асрҳои миёна гӯшаи махсуси осори хаттиро ҷудо намудаанд, ки дар он китобҳои дастнавис ва чопи сангӣ ба маърази тамошо гузошта шудаанд.

Аз мавҷудияти китобҳои дастнавис ва чопи сангӣ дар осорхонаи мазкур бори нахуст ба таври расмӣ аз ҷониби собиқ директори он Бозор Муродов дар мақолаи “Истиқлолият ва ҳифзи мероси ниёгон” маълумот ироа гардида буд [8].

Тасвири 1. Шавқи Гулистон.
Чопи сангӣ. Асри XX. № 4007
 осорхонаҳои шаҳру ноҳияҳои мазкур маълумот ба даст омад.

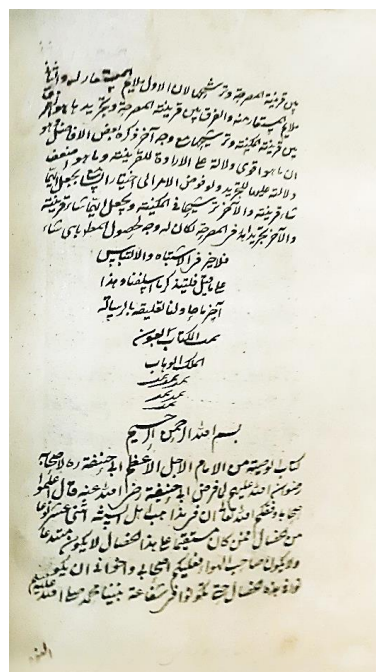
Пас аз боздиди осорхонаи Данғара ва пажӯҳиши коллексияи мероси хаттии он ба маълум гардид, ки аз соли таъсис то санаи 27 декабри соли 2020, дар маҷмӯъ 90 адад дастнавис ва чопи сангӣ дар ин осорхона ҷамъоварӣ гардидааст. Бештари ин нусхаҳо дар ҳуҷраи бойгонӣ қарор дошта, 20 адади он дар экспозитсияи муассиса ба маърази тамошо гузошта шудаанд. Нусхаҳои дастнавис ва чопи сангӣ ба забонҳои тоҷикӣ-форсӣ (55 номгӯй), арабӣ (38 номгӯй) ва туркӣ, ўзбекӣ (12 номгӯй) ҳифзу нигоҳдорӣ мешаванд. Аз ин миқдор 39 адад дастхат ва 51 адади онро нусхаҳои чопӣ ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, бо назардошти он, ки як қатор чилдҳои маҷмӯаҳо, дастхатҳо ва китобҳои чопи сангӣ якҷанд асарҳоро дарбар мегиранд, дар маҳзани осорхона теъдоди умумии осори қадима аз 150 номгӯй бештар ба назар мерасанд. Аксарияти

Дар ин мақола аз мавҷудияти китобҳои дастнавис ва чопи сангии зиёд ном бурда мешавад, вале дар робита ба шумораи умумии он, мушаххасоти дақиқи илмӣ ва мавзӯоти асарҳо маълумоти дақиқ ва фарогир ироа нашудааст.

Маҳз таваҷҷуҳ ва дилбастагӣ ба мероси пурғановати миллати тоҷик буд, ки соли 2020 бо ибтиқори директори Осорхонаи миллии Тоҷикистон-Абдувалӣ Шарифзода ба камина муяссар шуд, ки аз осорхонаҳои шаҳрҳои Бохтар, Кӯлоб, Норақ ва ноҳияҳои Ҷалолуддини Балхӣ, Қубодиён, Шаҳритус, Восеъ ва Данғара боздид намоям.

Дар ин сафар аз 1233 адад китоби дастнавис ва чопи сангӣ дар

Тасвири 2. Маҷмӯаи ҳавошӣ. Асрҳои XVIII-XIX. № 3099

дастхатҳо дар шаҳрҳои Самарқанду Бухоро ва Хуқанд бо хати настаълиқ китобат гардидаанд. Ҳамчунин нусхаҳои мавҷуданд, ки дар шаҳрҳои Адирна ва Димишқ бо навъи хатҳои насх ва мағрибии сода дар рӯи қоғазҳои гуногунсифат навишта шудаанд.

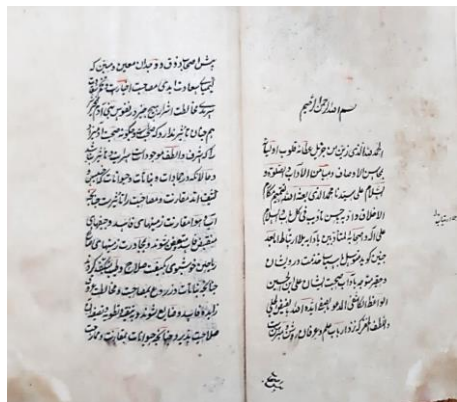
Чамъовариҳои ин коллексия тӯли 15 сол шуруъ аз соли 2001 аз минтақаҳои мухталифи ҷумҳурии сураат гирифта, бештари он аз вилояти Хатлон аз ҷумла, аз ҳуди ноҳияи Данғара гирдоварӣ гардидаанд.

Ҷолиб он аст, ки дар рафти боздид дар бисёре аз осорхонаҳои шаҳру ноҳияҳои Бохтар, Кӯшонӣён, Чалолуддини Балхӣ ва Шаҳритузу Қубодиён ин навъи осори таърихиро мо надидем. Дар ҳоле ки аз шаҳру ноҳияҳои мазкур дар фонди осорхонаи Данғара нусхаҳои чамъоварӣ шудаанд, ки дорои аҳаммиати таърихиянд.

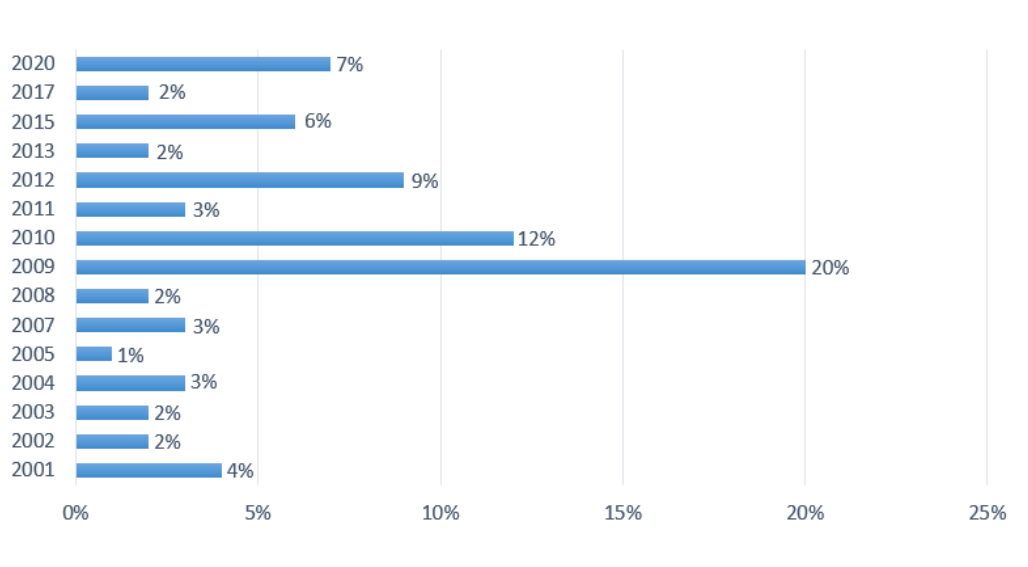
Бояд зикр намуд, ки аз миёни нусхаҳои коллексия 20% он дар китобҳои бақайдгирӣ ба таври мушаххас қайд нашудаанд. Масалан, соли 2001 аз сокини ноҳияи Балҷувон Зардов А. [1,19] нусхаи харидорӣ мешавад, ки аз ду рисола иборат аст. Ҳардуи ин рисола дар як муқова дӯхта шудаанд, аммо дар китоби бақайдгирӣ асарҳо бо рақамҳои ҷудоғона сабт гардидаанд. Дар ин сураат бо таҳқиқи сарсарӣ шумораи нусхаҳои дар коллексия мавҷуд буда, метавонад барзиёд ҳосил шавад. Аз ин рӯ, дар баробари истифодаи бойгонии ҷорӣ осорхонаи мазкур, ҳар як нусхаи коллексияро аз назар гузаронида аксардорӣ намудам. Чунин ҳолатҳо дар маводи осорхонавии осорхонаи мазкур зиёд ба назар мерасанд.

Натиҷаи таҳқиқоти анҷомшуда, ки мақолаи мазкур поре аз он ба шумор меравад, пас аз тадвин ва ҷобачогузорӣ бо матолиби тозаи илмӣ феҳристи мавзӯии нусхаҳои хаттӣ ва чопи сангии Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии Данғараро омода намудам. Феҳристи мазкур аз се қисм иборат буда, аз рӯи мавзӯи нусахи коллексия бо зикри мушаххасоти таърихӣ ва ҳунари баён гардидаанд.

Дар тӯли фаъолияти осорхона дар солҳои 2009, 2010 ва 2012 нусхаҳои бештар чамъоварӣ гардидааст, ки диаграмаи 1 аз нуктаҳои мазкур иборат мебошад.

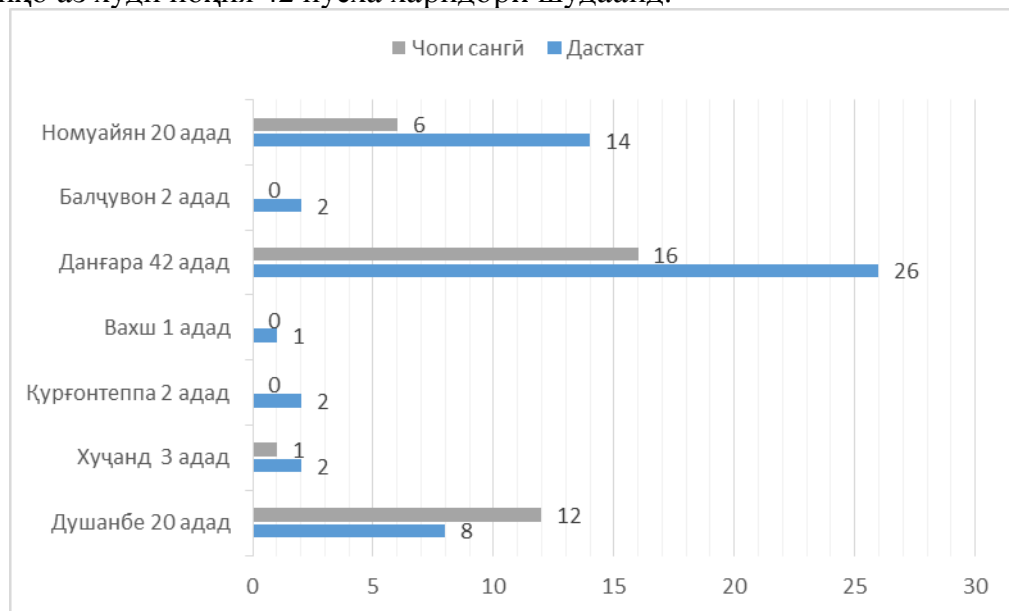

Тасвири 3. Одобу-л-асҳоб. Хусайн Воизи Кошифӣ. Дастхат. Асри XIX. № 4046

Диаграмаи 1.

Осорхонаи ноҳияи Данғара дар замони мавҷудияташ дар тақмили коллексияи мероси хаттӣ фаъолияти худро пурзӯр намуда, аз минтақаҳои гуногуни кишвар нусхаҳои дастнавис ва чопи сангиرو чамъоварӣ намуда, танҳо аз худи ноҳия 42 нусха харидорӣ шудаанд.

Диаграмаи 2.

Коллексияи нусхаҳои хаттӣ ва чопи сангии Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара аз 18 мавзӯ иборат буда, қадимтарин нусхаи дастнависи он асари “ал-Ҷомеъ ли-муфрадоти-л-адвияти ва-л-ағзия”-и Абдуллоҳ ибни Аҳмад ибни ал-Байтор ал-Молиқӣ (1197-1248) мебошад.

Ин нусха дар асрҳои XIV-XV мелодӣ китобат шуда, бо эҳтимоли зиёд дар шаҳри Димишқ рӯи қоғаз омадааст. Зеро аломату нишонаҳои хониш, навъи қоғаз ва ранг ва сабки навишт ба усули димишқӣ монандии зиёд дорад.

Дар маҷмуъ 24 нусхаи коллексия бағоят нодир буда, 14 ададаш (4698, 4045/3, 4045/1, 1242/2, 4003, 1316, 1242/1, 802/1, 4656, 4157, 4005, 3099, 5330, 5292) аҳаммияти таърихӣ ва 9 ададаш (4702, 742, 4009/1, 5333, 5331, 4044/1, 1315/2, 802/1, 4044/2) арзиши мавзӯӣ ва 1 ададаш (4007) муҳиммияти ҳунари доранд.

Аз қатори дастнависҳо ба ғайр аз нусхаи 4157 як нусхаи нодир дигар бо забони туркӣ дар осорхона ҷой дорад, ки он рӯзи 11 муҳаррами 1019 ҳиҷрӣ /5 апрели соли 1610 дар шаҳри Адирнаи Туркия китобат шудааст. Дар он ашъори шоирони номвари форсу тоҷик, аз ҷумла Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, шайх Аттори Нишопурӣ, Саъдии Шерозӣ ва дигарон нахуст бо шакли аслияшон яъне бо забони тоҷикӣ оварда шуда, сипас бо забони туркӣ пас

Тасвири 4. Гулистон. Саъдии Шерозӣ. Дастнавис. Асри XVII. № 5292

аз калимаи **تازچه** [2,25] шакли тарҷумашудаи онро муаллиф меоварад.

Ба ғайр аз асарҳои дар мавзӯоти динӣ ва илмҳои ақлӣ таснифшуда, дар коллексия нусхаҳои дастнавис ва чопи сангии осори манзум низ зиёд аст. Ҳамчунин баёзи ашъори шоироне чун: Абдурраҳмони Ҷомӣ, Мирзо Абдулқодир Бедил, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Хоҷа Ҳофиз Шерозӣ ва Мир Алишери Навоӣ, ки қадимтарини он дастнависи асри XVIII мебошад. Дар ин баёзҳо сабки махсуси китобат мушоҳида мешавад, ки бо эҳтимоли зиёд аз ҷониби

Тасвири 5. Ал-Ҷомеъ ли-муфрадоти-л-адвияти ва-л-ағзия. Асри XIV. 4157

асри XVIII мебошад. Дар ин баёзҳо сабки махсуси китобат мушоҳида мешавад, ки бо эҳтимоли зиёд аз ҷониби

котибони маҳаллӣ рӯйи коғаз омадаанд. Атрофи матн бо ҷадвалҳои гуногунранг бо як услуби хос ороиш дода шудааст, ки ин ҷониби ҳунарҳо дар ҳар як нусха мунҳасир ба фарданд.

Аз миёни дастнависҳои нодир метавон як нусхаи дигарро низ ин ҷо зикр намуд. Нусхаи мазкур маҷмӯаи осори таҷвидӣ буда, аз чор рисола иборат аст: “Хулосату-л-вуқуф”-и Аҳмад ибни Ҳусайн ибни Миҳрон ал-Исфahонӣ (991 вафот), шарҳи форсии “Хулосату-л-вуқуф”-и Усмон ибни Муҳаммадшоҳ ибни Сулаймони Ғазнавӣ ва Муҳаммадшоҳ ибни Ёсиншоҳ ибни Муҳаммадшоҳ ал-Мутанабӣ ва “Қавоиду-л-қуръон”-и Ёрмуҳаммад ибни Худойдои Самарқандӣ [10, 1587].

Дар феҳристҳои ҷопшудаи китобхонаву осорхонаҳои машҳури ҷаҳон дар робита ба китоби “Хулосату-л-вуқуф”-и Аҳмад ибни Ҳусайн ибни Миҳрон ал-Исфahонӣ ба таври кофӣ маълумот пайдо кардан имкон дорад (он ҳам радду бадалҳои бархе нусхашиносон, ки асари мазкурро аз Аҳмад ибни Ҳусайн ибни Миҳрон ал-Исфahонӣ намеҳисобанд), вале оид ба шарҳи форсии “Хулосату-л-вуқуф”-и Усмон ибни Муҳаммадшоҳ ибни Сулаймони Ғазнавӣ [7,898] ва шореҳи он Муҳаммадшоҳ ибни Ёсиншоҳ ибни Муҳаммадшоҳ ал-Мутанабӣ маълумот пайдо карда нашуд. Ҳамчунин “Қавоиду-л-қуръон”-и Ёрмуҳаммад ибни Худойдои Самарқандӣ аз ҷумлаи осори таҳқиқношудаи форсӣ маҳсуб меёбад. Пас метавон гуфт, ки дар асоси ин таҳқиқоти анҷомёфта аз Осорхонаи Данғара нусхаҳои болозикр, ки қисман аҳаммиати таърихӣ ва ҳунарияшон аз ҷониби муаллифи ин сатрҳо баён шуд, бори нахуст муайян гардида, дар мақола муаррифӣ мегарданд.

Китобҳои дастнависи ин осорхона дар рӯи коғазҳои гуногунсифат аз қабилӣ самарқандӣ, ҳуқандӣ, давлатободӣ, бухорӣ, димишқӣ, истамбулӣ китобат гардидаанд. Аз ҷумла, «Қуръони карим», «Тафсиру-л-фотиҳа ва сурату-л-мулки ила охири-л-китоб»-и Мавлоно Яъқуби Чархӣ (1359-1447), «Ашиъату-л-ламаот шарҳи форсии «Мишкоту-л-масобих»-и Абдулҳақ Сайфуддин ибни Саъдуллоҳи Деҳлавӣ, «Шарҳи форсии Ақоиди Насафӣ»-и Муҳаммадқосим ибни Муҳаммадсолех, «Ҳидояи шариф»-и Мавлоно Бурҳонуддини Марғелонӣ, «Шарҳи Виқоят-у-р-ривоя фӣ масоили-л-ҳидоя»-и Убайдуллоҳ ибни Масъуд, «Тарҷумаи туркии ашъори форсӣ», «Мантиқу-т-тайр»-и Фаридуддин Аттори Нишопурӣ (1146-1221), девонҳои Ҳофизи Шерозӣ, Саъдии Шерозӣ, Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил, Алишери Навоӣ, «Шарҳи Маснавии Маънавӣ»-и мансуб ба Сӯфӣ Аллоҳёр (1644-1721), «Баёзҳо», «Одобу-л-асҳоб»-и Алӣ ибни Ҳусайн ал-Воиз ал-Кошифӣ (1461-1504), «Ал-ҷомеъ лӣ-муфрадоти-л-адвияти ва-л-ағзия»-и Абдуллоҳ ибни Аҳмад ибни ал-Байтор ал-Молиқӣ (1197-1248) ва ғайраҳо. **(Тасвирҳои 3, 4, 5).**

Нусхаҳои чопи сангии он бошад дар чопхонаҳои машхури шаҳрҳои Тошканд (В.М. Илина: 4011, Ғуломӣ: 1241, 4007, 4154, Ғуломия: Б/Р), Қазон (Каримия: 4658, 1312), Бухоро (Когон: 4552), Бумбай ва Лакхнав (Носирӣ: 4658, Ҳайдарӣ: 1314, Каримӣ: 1311, Муншии Навилкушур: 4475, 854, 4151, 1240, 4010), Истамбул (Ҳаққия: 1318, Киромии Орифафандӣ: 4146, 4660) ва Кобул (4004/1) ба таъб расидаанд. Аз чумла, нусхаҳои «Қуръони карим», «Рӯху-л-баён фӣ тафсири-л-қуръон» машхур ба “Тафсири Ҳаққӣ”-и Исмоили Ҳаққӣ ибни Мустафои Истанбулӣ, “Баҳру-л-муҳабба фӣ асрори-л-мавадда фӣ тафсири сурати Юсуф”-и Аҳмади Ғаззоли, «Ақлия»-и Шайх Абдулҳаққи Дехлавӣ, «Мухтасару-л-виқоя»-и Убайдуллоҳ ибни Масъуд ибни Точушшариа, «Ҳидояи шариф»-и Бурхониддини Марғелонӣ, «Фавоиду-з-зиёия»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, «Китобу-л-қанд фӣ таърихи Самарқанд»-и Абулфазл Муҳаммад ибни Абдуҷалил ибни Абдулмалик ибни Ҳайдар ас-

Тасвири 6. Як варақ аз достони машхури яҳудиён “Хошана Рабба”. С. 183. № 1313

Тасвири 7. Мухри вақф. № 3083

Коллексияи мероси хаттии Осорхонаи Данғара дорои нусхаҳои мебошад, ки бо муҳри вақф аз аввал то охир мансубияташон муайян шудааст. Масалан, дар нусхаи 3083 муҳр бо навиштаҷоти وقف في سبيل الله - *Вақфун фӣ сабили-л-лоҳ*, бо зикри санаи 1282 ҳиҷрӣ / 1865-1866 вучуд дорад (**Тасвири 7**). Атрофи муҳри мазкур бо як сабки хос ороиш ёфта, навиштаҷоти мазкур дар дохили нақшҳои наботӣ ҷой дода шудааст. Ҳамчунин дар нусхаи дигар, ки таҳти рақами 686

нигаҳдорӣ мешавад, дар он муҳри соҳиби китоб бо навиштаҷоти *عبد العزيز ابن نصر الدين خواجه موسى* - *Абдулазиз ибни Насруддин Хоҷамӯсо* дида мешавад.

Бо омӯзиши коллексия номи 7 котиби маҳаллӣ муайян гардид, ки онҳо аз манотиқи гуногуни Варорӯд ва Хуросон буда, ҳамчун хаттот ва саҳҳофони моҳир дар доираҳои васеи илмии минтақа шухрат доштаанд. Монанди: Домулло Увайсниёз ибни Ғиёсуддини Бухорӣ № 4043, Мулломир № 5330, Муҳаммадкарим котиб № 4700, Ошур Муҳаммад № 5292, Сирочуддин Маҳдум ибни Мулло Мирзоҳид Охунд № 4007, Хоҷа Муҳаммад № 4004/2 ва Эрназар ибни Хоҷамбердӣ № 1315/2.

Ҳамчунин ҷилдҳои чанд нусхаи коллексия (4701, 854, 4046, 4010, 5330, 5292, 1316, 4702, 4700, 4150) аз ҷиҳати ҳунари китобсозӣ ва саҳҳофӣ аҳаммияти баландӣ таърихӣ доранд. Дар миёни нусхаҳои зикршуда дар гулмуҳрҳои бодомии нусахи 4701, 4046, 5330 ва 5292 номи саҳҳофон Мулло Муҳаммад, Мулло Убайдуллоҳ, Мулло Мир ва Ошур Муҳаммад дида мешавад.

Дар коллексияи китобхонаву осорхонаҳои кишварҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла, Ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Покистон ва Ҳиндустон, ҳамчунин дар китобхонаву осорхонаҳои шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд ҷилдҳои мунаққаши нусхаҳои хаттӣ ва чопи сангӣ мавҷуд аст, ки бо дасти саҳҳофони мазкур сохта шудаанд. Яъне, саҳҳофони ин нусхаҳо ҳунармандони чирадаст ва соҳибзавқ будаанд, ки имрӯз осори ҳунарашонро дар миёни коллексияҳои китобҳои дастнавис ва чопи сангии дигар китобхонаву осорхонаҳо метавон пайдо намуд.

Турунҷиҳои марказӣ ва занҷираи атрофи ҷилдҳои нусахи коллексия низ аҳаммияти ҳунари дошта, бештарашон зарбӣ мебошанд. Дар дохили турунҷиҳои мазкур нақшҳои наботӣ, аз ҷумла, баргҳои гули бобуна, дарахти бодом ва нақшҳои исломӣ зиёдтар ба назар мерасанд. Яке аз вижагии ҳунарии турунҷиҳои нусахи коллексияи мазкур он аст, ки гулмуҳрҳои марказӣ бо як усули махсус рангмоӣ шудаанд. Рангҳои, ки дар рӯи турунҷиҳо молида шудааст, табиӣ мебошанд, аз ҷумла ранги сурх, кабуд, зардча ва сабзи серранг.

Нусхаҳои чопӣ сангӣ ва факсималии коллексия низ дорои аҳаммияти илмӣ-таърихӣ ва ҳунариянд. Дар миёни ин навъи нусхаҳо асарҳои камёфт ва нодир низ ба назар мерасанд, ки то ба ҳол ба таври ҷиддӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифтаанд. Аз ҷумла, осори арабии дар илмҳои сарфу наҳв таснифшуда ва як варақи дорои навиштаи ибрий (**Тасвири 6**), ки аз дохили нусахи 1313 пайдо шудааст [3,5], барои доираҳои муайяни илмҳои забоншиносӣ аз аҳаммият холӣ нест. Ҳамчунин нусхаҳои мавҷуданд, ки аз аввал то охир дар дохили матн қаламиҳои гуногун ҷой доранд, ки дар онҳо ҳодисаҳои таърихӣ бо як сабки хос инъикос ёфтаанд. (**Тасвири 1**).

Дар хулоса бояд гуфт, ки агар ба таври иҷмолий ҷанбаи мавзӯии коллексияро мавриди таҳлил қарор диҳем, маълум хоҳад шуд, ки 80 % ин осор дар мавзӯоти ҷудогонаи динӣ тасниф шудаанд. Шояд бо мутталъ шудан аз ин нишондод дар мақола бархеҳо бигӯянд, ки китобҳои динӣ чӣ зарурияти ҷамъоварӣ ва нигоҳдошт дар осорхонаҳои кишварро доранд, бояд ба ин нукта ниҳодҳои масъули соҳаи дин тавачҷуҳ намоянд.

Бояд зикр намуд, ки дар баробари аҳамияти мавзӯӣ доштани осори мазкур, дар лобалои ҳар як нусха ҳунарҳои китобдорӣ гузаштагони халқи тоҷик маҳфуз аст. Ва бо мавриди омӯзиш қарор додани ҳар як саҳифаи қаламиҳои осорхонаҳо, имкони ба даст овардани маълумоти тоза перомуни котибони маҳаллӣ, ҷойҳои таърихӣ ва ҳодисаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ фароҳам хоҳад шуд.

Хушбахтона бо таҳқиқи коллексияи осорхонаи Данғара ба мо муяссар шуд, ки аз саҳҳофон, котибон, муаллифони асолатан тоҷик маълумот ба даст оварда, таҳқиқоти ибтидоиро дар ин самт шурӯъ намоем.

Ҷамҷунин, бо мавриди омӯзиш қарор додани нусхаҳои дастнавис ва чопи сангии осорхонаҳои кишвар дар робита ба мактабҳои ҷудогонаи ҳунарҳои китобсозӣ, хушнависӣ ва санъати ороишотии халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла нусхаҳои нодири то ба ҳол кашфношуда, маълумоти нави таърихро метавон муайян сохт.

АДАБИЁТ

1. Бойгонии ҷорӣ Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара. Китоби бақайдгирӣ № 1, солҳои 2001-2010.
2. Бойгонии ҷорӣ Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара. Китоби бақайдгирӣ № 2, солҳои 2011-2020.
3. Бойгонии ҷорӣ Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара. Феҳристи китобҳои қадима. – 1-6 с.
4. Литвинский Б. А. Предварительный отчет о работе Хуттальского отряда на территории Кулябской области в 1953 г. – Сталинабад, 1954. – Вып. 11. – 39-52 с.
5. Литвинский Б. А., Н. Н. Негматов, В. В. Ранова. Археологические работы в Таджикистане. Вып. XIV (1974 г.). – Сталинабад, 2014. – 85 с.
6. Ҷадвали бақайдгирӣ ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии ноҳияи Данғара. – 4-5 с.
7. Professor ED. Sachau PhD. Catalogue of Persian, Turkish, Hindustani, and Pashtu manuscripts. I. P 529. №1778. Oxford: 1889 p.
8. «Истиқлолият ва ҳифзи мероси ниёгон», [манбаи электронӣ] URL: http://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=19369.
9. «История Дангаринской долины из первых уст». [манбаи электронӣ] URL: http://narodnaya.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=11313:2020-05-14-04-29-33&catid=68:istoriya&Itemid=199.
10. فهرست نسخه های خطی فارسی پاکستان (فهرست 800 نسخه خطی کتابخانه های شخصی و دولتی). جلد اول. - تهران: 1396.
11. Ҳисоботи Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара дар солҳои 2020-2021.

ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ КОЛЛЕКСИЯИ МЕРОСИ ХАТТӢ ДАР ОСОРХОНА-МАМНУЪГОӢИ ЧУМӢУРИЯВИИ ДАНӢАРА

Муаллиф дар ин мақола дар робита ба натиҷаи сафари таҳқиқотияш ба шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2020 пардохта, ба таври махсус дар он, оид ба коллексияи мероси хаттии Осорхона-мамнуъгоҳи чумҳуриявии Данғара маълумоти тозаи илмиро овардааст. Ҳамзамон ӯ кӯшидааст дар робита ба ҷамъоварию нусхаҳои осорхонаи мазкур ва ташаккули коллексия, ҳифз ва нигоҳдории мероси хаттии тоҷикон маълумоти нави илмиро ироа намояд.

Муаллиф тавонистааст нусхаҳои нодири коллексияи мазкурро ба таври алоҳида аз рӯи мавзӯ таҳқиқ намуда, дар робита ба муҳрҳо, турунҷҳо ва дигар вижаҳои ҳунарии нусаҳои коллексия маълумот диҳад. Дар ин мақола аз намунаҳои гуногуни хатҳои навишторӣ, санъати чопи сангӣ ва анвои қоғазҳои маҳаллӣ низ ёдоварӣ шуда, аз 24 нусаҳои нодир, 14 нусаҳои дорои аҳаммияти таърихӣ ва 10 нусаҳои аҳаммияти ҳунарии дошта маълумот медиҳад.

Ҳамчунин ӯ кӯшиш намудааст, ки дар асоси маводи осорхонаи мазкур рӯйхати умумии коллексияро аз рӯи навъ, мавзӯ, номгӯйи муаллифон ва котибону саҳҳофон, ҳамчунин давраномии таърихӣ тартиб диҳад.

Калидвожаҳо: *Чумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, Димшиқ, Адирна, дастнависҳо, коллексия, мероси хаттӣ, фонд, Осорхона-мамнуъгоҳи чумҳуриявии Данғара, чопи сангӣ, забониносии, хатнигорӣ, муҳри вақф, колбад, ҳавошӣ, мистара, қоғазҳои самарқандӣ, ҳуқандӣ.*

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОЛЛЕКЦИИ ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ В РЕСПУБЛИКАНСКОМ МУЗЕЕ- ЗАПОВЕДНИКЕ ДАНГАРЫ

В данной статье автор обращает внимание на результаты своей исследовательской поездки по городам и районам Хатлонской области в 2020 году и, в частности, в ней приводит свежую научную информацию о коллекции письменного наследия Республиканского музея-заповедника Дангары. В то же время он попытался предоставить новую научную информацию в связи с коллекционированием экземпляров в этом музее и формированием и сохранением коллекции письменного наследия таджиков.

Автор смог отдельно изучить уникальные экземпляры этого собрания по теме и предоставить информацию о печатях, надписях и других художественных особенностях собрания. В данной статье представлена информация о 24 редких экземплярах: 14 экземплярах исторического значения и 10 экземплярах ремесленного значения из этой коллекции.

Он также попытался составить общий список коллекции по типу, тематике, списку авторов и переписчиков и переплетчиков, а также историческую хронологию, основываясь на материалах музея.

Ключевые слова: *Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, Дамаск, Адирна, рукописи, собрание, письменное наследие, фонд, Дангаринский республиканский музей-заповедник, литография, языкознание, каллиграфия, печать вакфа, колбад, хавашии, мистара, самаркандская, хукандская бумага.*

HISTORY OF FORMATION OF THE COLLECTION WRITTEN LEGACY IN THE REPUBLICAN RESERVE MUSEUM OF DANGARA

In this article, the author draws attention to the results of his research trip to the cities and districts of the Khatlon region in 2020 and, in particular, provides fresh scientific information about the collection of the written heritage of the Dangara Republican Museum-Reserve.

At the same time, he tried to provide new scientific information in connection with the collection of copies in this museum and the formation of the collection, the protection and preservation of the written heritage of Tajiks.

The author was able to separately examine the unique specimens of this collection on the topic and provide information on seals, inscriptions and other artistic features of the collection. This article provides information on 24 rare items, 14 items of historical significance and 10 items of artisan importance from this collection. He also attempted to compile a general listing of the collection by type, subject matter, list of authors and scribes and binders, and historical chronology based on museum materials.

Key words: *Republic of Tajikistan, Khatlon region, Dangara region, Damascus, Adirna, manuscripts, collection, written heritage, fund, Dangara republican museum-reserve, lithography, linguistics, calligraphy, printing of waqf, kolbad, khavashi, mistara, Samarkand, and khukand paper.*

Сведения об авторе: **Мусоев Мухаммаджан Салахидинович**-докторант PhD 3 курса Института истории, археологии и этнографии им.Ахмад Дониша Национальной академии наук Таджикистана.Телефон. (+992)933-70-99-98. E-mail: musoevmuammad@gmail.com.

About the author: **Musoev Muhammadjan Salahidinovich**-3rd year doctor PhD of Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of sciences of Tajikistan. Tel. (+992) 933-70-99-98. E-mail: musoevmuammad@gmail.com.

СТРАТЕГИЯ БОРЬБЫ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ НАРКОТИКОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

АКРАМОВ М. И.,

Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша

В настоящее время стало очевидно, что распространение наркотиков по всему миру, а также в его отдельных регионах, начиная с 90-х гг. XX века стал носить массовый характер. Последствия незаконного оборота наркотиков стало одним из главных вызовов современного национального государства, угрожая социальной, экономической, политической, культурной, духовной жизни народов [1].

С распадом СССР, Республика Таджикистан превратилась в транзитное государство, через которое переправлялись из Афганистана огромные объёмы наркотического зелья в Россию и Европейские страны. Оказавшись в условиях жёсткой наркоэкспансии со стороны граничащего Афганистана, руководство Таджикистана своевременно приступило к выработке своей стратегии борьбы с наркотиками.

В стратегии борьбы с незаконным оборотом наркотиков в суверенном Таджикистане чётко прослеживаются этапы этого исторического процесса.

Первый этап с 1991 по 1997 гг. характеризуется ходом гражданской войны и ростом наркопреступности, как следствие распада государственных и правоохранительных органов.

На втором этапе с 1997 по 2001 гг. происходит стабилизация политической ситуации в РТ, формируется правовая база и начинается институциональное развитие в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков в Республике Таджикистан.

Третий этап с 2001 по 2007 гг. ознаменовывается началом активной фазы борьбы с наркотиками в Республике Таджикистан. В этот период правоохранительными органами изымаются рекордные объёмы наркотиков на фоне увеличения наркопроизводства в Афганистане.

На четвёртом этапе с 2007 по 2013 гг. происходит углубление международного сотрудничества в сфере борьбы с НОН и реализация антинаркотической политики в рамках принятых Государственных программ Республики Таджикистан.

В период пятого этапа с 2013 по 2020 гг. принимается и реализуется Национальная стратегия по борьбе с незаконным оборотом наркотиков в Республике Таджикистан на 2013-2020 гг.[7].

В ходе реализации антинаркотической политики в Таджикистане были реализованы шесть государственных программ, которые последовательно

решали проблемы нейтрализации угроз, связанных с незаконным оборотом наркотиков:

Первая государственная программа по борьбе с незаконным оборотом наркотиков была принята на период с 1996 по 1999 годы. В ходе реализации программы была создана комиссия по контролю за наркотиками при МВД Республики Таджикистан, цель которой была подготовка правовой базы для международного сотрудничества и создание государственного органа при Президенте РТ.

Вторая государственная программа «Комплексных мер по борьбе с незаконным оборотом наркотиков психотропных веществ и прекурсоров» была принята 12 мая 1999 года. В рамках данной программы Указом Президента за № 1218 от 01.06 1999 года был создан правоохранительный орган в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков - Агентство по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан. Также Указом Президента от 10 декабря 1999 года № 876, был принят закон «О наркотических средствах».

Третьей государственной программой с 1999 по 2004 годы, являлось реализация ранее предложенных Президентом Республики Таджикистан инициатив создание «Пояса безопасности вокруг Афганистана». Создание Координационного совета по профилактике и злоупотреблению наркотическими средствами

Четвёртая государственная программа на период 2005-2010 годы, было принято Постановление правительства за № 113 от 30 апреля 2005 года «О профилактике распространения наркозависимости и совершенствовании наркологической помощи в Республике Таджикистан».

Пятая «Единая государственная целевая программа профилактики наркомании и противодействию незаконному обороту наркотиков в Республике Таджикистан» на период с 2008 по 2012 годов, была принята постановлением Правительства от 30 ноября 2007 года.

Шестая «Национальная программа предупреждения распространения наркомании и совершенствовании наркологической помощи» охватывало период с 2013 по 2017 годы.

В декабре 1996 года Республика Таджикистан присоединилась к трём антинаркотическим конвенциям ООН: «Единой конвенции о наркотических средствах» от 1961 года, «Конвенции о психотропных веществах» от 1971 года и «Конвенции о борьбе с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществах» от 1988 года[8]. В контексте принятых на себя международных обязательств, Республика Таджикистан стала проводить последовательную политику как внутри страны, так и укрепляя международное сотрудничество в деле борьбы с наркотиками. В апреле 1996 года Указом Президента были приняты неотложные меры по усилению борьбы с незаконным оборотом наркотиков. В июне 1998 года по инициативе Президента Республики Таджикистан, предложенной на Ге-

нассамблеи ООН, международное сообщество приступило к созданию «Пояса безопасности вокруг Афганистана».

Десятого декабря 1999 году вступил в силу Закон Республики Таджикистан «О наркотических средствах», на базе которого были в дальнейшем приняты все Государственные программы, определяющие стратегию страны в борьбе с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров, а также контроля за их законным оборотом. Данный закон определил основные принципы государственной политики в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров. Была установлена государственная монополия на все виды деятельности, связанных с оборотом наркотических средств и психотропных веществ. Подлежали лицензированию все виды деятельности, связанные с оборотом наркотических средств и психотропных веществ. Были установлены приоритетные меры по профилактике наркомании и правонарушений, связанных с незаконным оборотом наркотиков [3].

Первого июня 1999 года был создан главный координирующий орган – Агентство по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан, ответственный за проведение государственной политики в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков [5].

Девятого ноября 2000 года Постановлением Правительства Республики Таджикистан за № 465 было утверждено положение «О порядке выдачи лицензий в сфере законного оборота наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров». Была создана лицензионная комиссия, возглавляемая первыми лицами Агентства по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан, Министерства внутренних дел Республики Таджикистан и Министерства здравоохранения Республики Таджикистан [6].

В результате многовекторной политики в деле искоренения незаконного оборота наркотиков, Республика Таджикистан стала важным ключевым партнёром и активным участником мировых и региональных интеграционных сообществ, в рамках которых она действенно участвовала в разработке, реализации и совершенствовании методов и форм противодействия незаконному обороту наркотиков и оказалась на переднем рубеже борьбы с транзитом наркотиков из Афганистана.

Одним из положительных результатов сотрудничества Республики Таджикистан с региональными государствами в сфере борьбы с наркотиками являлась Шанхайская организация сотрудничества.

В 2004 году на Ташкентском саммите глав-государств ШОС, принято решение о создании координационного центра ШОС-Афганистан, в рамках которого разрабатывались планы мероприятий по стабилизации обстановки в регионе и обеспечения безопасности стран-участниц ШОС, а также осуществления усилий по контролю границы и борьбы с наркотрафиком.

Пятого октября 2007 года был подписан меморандум о взаимопонимании между секретариатами ШОС и ОДКБ. Данный документ определил «точки соприкосновения» по налаживанию и развитию отношений равноправного и конструктивного взаимодействия между ШОС и ОДКБ в вопросах обеспечения региональной, международной безопасности. В частности, были определены задачи противодействия терроризму, незаконному обороту наркотиков, оружия; противодействия организованной транснациональной преступности [2].

Начиная с 2003 по 2016 годы, объединёнными силовыми структурами ШОС, ежегодно проводились контртеррористические и антинаркотические операции «Мирная миссия», целью которой было повышение уровня готовности стран ШОС к отражению и нейтрализации угроз, возникающих в регионе: международного терроризма, религиозного экстремизма и незаконного оборота наркотиков.

Особое значение имело сотрудничество Республики Таджикистан с Европейским Союзом в вопросах, связанных с транзитом наркотиков из Афганистана. В начале 2001 года был разработан «План действий ЕС – Центральная Азия по борьбе с распространением наркотиков [4,302].

С 2001 года под эгидой ЕС в Республике Таджикистан приступила к реализации программа «КАДАП» по борьбе с распространением и употреблением наркотиков в ЦАР. В 2004 году началась реализация следующего этапа программы стратегического сотрудничества ЕС в государствах Центральной Азии, в том числе и Республике Таджикистан – «БОМКА». В течение десяти лет и последующей фазы «БОМКА-II», данная программа реализовывалась с целью обеспечения безопасности на границах в сфере транзита и торговли, укрепления стабильности в регионе Центральной Азии и предотвращения поступления наркотиков из соседнего Афганистана [4;302]. Европейский Союз, в рамках программы по управлению границами в Центральной Азии (БОМКА), содействовал выработке Национальной стратегии управления границами Республики Таджикистан. Двадцать девятого апреля 2010 года постановлением Правительства Республики Таджикистан за № 202, была утверждена Национальная стратегия управления границами Республики Таджикистан до 2025 года [8].

Республика Таджикистан с начала установления своей независимости, последовательно решала проблемы искоренения наркотиков, присоединяясь ко всем международным конвенциям в сфере борьбы с незаконным оборотом наркотиков, психотропных веществ и их прекурсоров, а также к ряду международных конвенций, имеющих взаимосвязь с данным видом преступления. Также было приведено в соответствие антинаркотическое законодательство Республики Таджикистан с нормами международного права и окончательно сформированы институты противодействия незаконному обороту наркотиков, механизмы и рычаги контроля законного оборота наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров. С

точки зрения исторической необходимости стало целесообразным использование принципиально новых концептуальных подходов к противодействию угрозе наркоэкспансии.

С 2004 года, сотрудничество правоохранительных органов РТ с Интерполом и его европейским региональным подразделением значительно повысило эффективность работы по линии обмена оперативной информацией и определило в дальнейшем успех борьбы с преступностью, в том числе и в сфере незаконного оборота наркотиков.

С 2007 года Агентство по контролю за наркотиками Республики Таджикистан установило тесное сотрудничество с управлением по контролю за исполнением законов о наркотиках США (DEA), в ходе которой правоохранительным органам Таджикистана была оказана помощь в формировании материально-технической и профессионально-кадровой базы. Начиная с 1992 года, США предоставили для технического оснащения и реализации программ развития здравоохранения и образования, росту экономики, безопасности границ, эффективности борьбы с контрабандой наркотиков в Таджикистане более \$984 млн, \$200 млн. из которых были направлены на борьбу с наркотиками [4,12].

Заключение Договора о коллективной безопасности 15 мая 1992 года нашла своё полномасштабное воплощение в мае 2002 года в Организации договора о коллективной безопасности шести стран СНГ – Российской Федерации, Республики Беларусь, Республики Армения, Республики Казахстан, Республики Кыргызстан, Республики Таджикистан. В рамках данной организации ежегодно проводились мероприятия по перекрытию каналов незаконной миграции, поставки оружия и наркотиков «Нелегал», «Арсенал», «Канал», силами войсковых подразделений государств – участниц.

Начиная с 2004 по 2016 годы Агентство по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан подписало ряд договоров и соглашений с компетентными органами Российской Федерации о совместном противодействии незаконному обороту наркотиков и пресечению транзита из Афганистана через территорию Таджикистана. Российская Федерация принимала меры по материально-технической и финансовой помощи правоохранительных органов Республики Таджикистан с целью повышения эффективности борьбы с наркотиками.

Таким образом, в решении глобальной проблемы наркотиков, Таджикистан опирался на сотрудничество со всеми заинтересованными государствами и международными организациями. Не исключая возможность сотрудничества в вопросе искоренения наркотизма и решения афганского вопроса со всеми геополитическими игроками в Центральной Азии, Таджикистан сделал акцент на глубокую военно-политическую интеграцию с ближайшими своими соседями в рамках интеграционных сообществ СНГ, ЕврАзЭС, ОДКБ, ШОС.

За последние 25 лет (1991-2016 гг.) производство наркотических средств в Афганистане достигло рекордного уровня-96 тысяч тонн (героин). По данным экспертов ООН Таджикистан входил в число пяти государств по наибольше-

му количеству ежегодно изымаемого героина и опия. За 2014 - 2016 года эквивалент изъятого героина и опия по средним оптовым ценам в Европе составил бы более 600 миллионов долларов США [5, 28].

Согласно данным Управления Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности:

В 2016 году в Афганистане посевы опийного мака достигли 201 000 га, что по сравнению с 2015 годом (183 000 га) больше на 10 %.

Производство опия в 2016 году увеличилось по сравнению с 2015 годом на 1500 т или 43 % и достигло 4 800 т [6, 34].

Количество наркопреступлений по РТ.

В 2016 году составили -856, в 2015 году -965 сократилось на 11% и составило 4% от общеуголовных дел [5, 33].

Год	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Общ.уг.прес	14548	16864	16593	18336	19352	21585	21756
наркопреступ	816	927	895	936	993	965	856

Количество изъятых наркотиков в РТ 2015-2016гг.

В 2016 году составили – 3т. 426кг., в 2015 году -4т.676кг. сократилось на 26% Опиума с 1т.578кг. до 700кг (снижение на 55%) Каннабиса с 3т.98кг. до 2т.726кг.(снижение на 12%) Амфетамины с 11233шт. до 13337 шт. (увеличение на 19%) Количество лиц на учёте в наркодиспансере 2015-2016гг.

Сократилось с 7313 до 7067 человек (снижение на 3,4%) [6,36].

Таким образом, в ходе исторического развития, Республика Таджикистан, с обретением независимости и установлением внутривосточной стабилизации осуществила огромную работу в деле укрепления международного сотрудничества и налаживания взаимодействия между правоохранительными органами ближнего и дальнего зарубежья в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков, психотропных веществ и их прекурсоров.

В ходе выполнения своих международных обязательств Республика Таджикистан выработала свою национальную стратегию в борьбе с этим мировым злом, выступив с рядом инициатив, которые получили свою дальнейшую реализацию в различных проектах, осуществляемых как внутри республики, так и на региональном и мировом уровнях. Республика Таджикистан, находясь на переднем рубеже борьбы с транзитом наркотических средств из Афганистана, терроризмом и религиозным экстремизмом, исходящих из этой страны, внесла свой весомый вклад в деле борьбы с трансграничной организованной преступностью.

В рамках Инициативы Президента Республики Таджикистан 2016-2020 годы были объявлены «Пятилетием глобальных мер по профилактике наркомании и пропаганде здорового образа жизни» [1]. Данная инициатива стала основой для выработки программ в международной антинарко-

тической деятельности и принятия конвенции ООН по здоровому образу жизни. Инициатива Президента Республики Таджикистан об объявлении 2016-2020 гг. - «Пятилетием глобальных мер по предупреждению наркомании и пропаганде здорового образа жизни» является своевременной мерой в деле борьбы с наркотиками. Выросло новое поколение молодых людей - новая генерация, для которых широкая пропаганда здорового образа жизни и ясный посыл о том, что наркотики это зло будет правильным ориентиром в деле созидания и формирования будущего таджикского народа. Республика Таджикистан и материально - финансово и людскими ресурсами внесло свой весомый вклад в дело борьбы с наркотиками. Однако нужно понимать, что ни одно государство мира в одиночку не в состоянии решить эту глобальную проблему. Поэтому Республика Таджикистан во взаимодействии со всем мировым сообществом ведёт непримиримую борьбу на переднем крае наркотрафика.

Десятого ноября 2020 года Президент Таджикистана Эмомали Рахмон принял участие в заседании Совета глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества. В рамках совещания глава республики вновь выдвинул инициативу создания в Душанбе Центра ШОС по борьбе с наркотрафиком, сообщает пресс-служба президента. Лидер страны подчеркнул, что в текущих условиях особо важно расширить взаимодействие в целях борьбы с терроризмом, экстремизмом, незаконной транспортировкой и торговлей наркотиками и другими видами преступности. Рахмон в очередной раз предложил создать в столице Таджикистана Антинаркотический центр ШОС. Соответствующую инициативу президента поддержал глава РФ Владимир Путин [8].

Создание антинаркотического центра ШОС со штаб-квартирой в городе Душанбе является весьма правильным решением. Республика Таджикистан показало свою непримиримую позицию по искоренению наркотиков, находясь на переднем рубеже предотвращения траффика наркотиков из Афганистана.

Обобщая исторический аспект формирования стратегии противодействия наркотизму в Республике Таджикистан, можно сделать выводы о правильности выбора методов и средств в деле борьбы с наркотиками. Прежде всего, учитывая весь мировой опыт борьбы с незаконным оборотом наркотиков и адаптировав его к особенностям Таджикистана, были поставлены цели и задачи по искоренению наркотизма во взаимосвязи с внутренними проблемами и внешними угрозами, связанными с наркотиками. Решение внутренних социально-экономических и политических проблем, таких как стабилизация гражданского общества, снижение уровня бедности, повышение правовой культуры, укрепление роли правоохранительных органов и общественных организаций, стало залогом успешной реализации всей антинаркотической компании в Республике Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выступление директора Агентства по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан Салимзода Ш. на 59-ой сессии ООН по наркотическим средствам (г. Вена, 14 марта 2016г.)
2. Декларация Шанхайской организации сотрудничества по проблемам борьбы с терроризмом, незаконным оборотом наркотиков и организованной преступностью. – Москва, 2009. –С. 15.
3. Конвенция ООН о борьбе против незаконного оборота наркотиков и психотропных веществ. – Вена,1988. - 58с.
4. Майтдинова Г.М. Сотрудничество Таджикистана и Евросоюза по обеспечению безопасности. Г.М. Майтдинова // Материалы международной научной конференции «Роль стран – членов Европейского Союза в становлении и развитии Республики Таджикистан» (Душанбе, 7июня 2007 года). – Душанбе, 2007. – С. 302 -311.
5. Обзор о наркоситуации в Республике Таджикистан за 2015 г. Итоговый отчет. Агентство по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан.- Душанбе, 2016.-103 с.
6. Текущий архив Агентства по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан. Обзор наркоситуации в Республике Таджикистан, 2016.- 98 с.
7. Указ Президента Республики Таджикистан «О Национальной стратегии по борьбе с незаконным оборотом наркотиков в Республике Таджикистан на 2013-2020 годы» . - 13 февраля 2013 года, - № 1409.
8. Рахмон предложил создать Антинаркотический центр ШОС в Душанбе [электронный ресурс]. //URL: <https://centralasia.news/7950-rahmon-predlozhil-sozdat-antinarkoticheskij-centr-shos-v-dushanbe.html>

СТРАТЕГИЯ БОРЬБЫ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ НАРКОТИКОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье проанализирована в динамичном историческом развитии стратегия борьбы с незаконным оборотом наркотиков в Республике Таджикистан. Выявлена последовательность этапов становления противодействия наркотикам на территории Таджикистана и их взаимосвязь с динамикой антинаркотической деятельности компетентных органов государства. В статье раскрываются основные моменты становления правовой основы Республики Таджикистан в сфере борьбы с наркоугрозой и её пагубных последствий для общества и национальной безопасности страны. Акцентируется внимание на международном сотрудничестве в деле пресечения незаконной деятельности, связанной с наркотиками. Отмечается особая роль Таджикистана в сотрудничестве в рамках Шанхайской организации сотрудничества, Организации Договора коллективной безопасности, а так же реализация программ и проектов по борьбе с наркотиками, финансируемыми Организацией Объединённых Наций, а так же странами Евросоюза и США.

Ключевые слова: стратегия, безопасность, Республика Таджикистан, ООН, ШОС, ОДКБ, ОБСЕ, ЕвразЭС, СНГ, Афганистан, незаконный оборот наркотиков, противодействие наркотизму, международное сотрудничество, право, психотропные вещества, прекурсоры, конвенция, международное право, правоохранительные органы, антинаркотическое законодательство, Президент, правительство.

СТРАТЕГИЯИ МУБОРИЗА БО ГАРДИШИ ҒАЙРИҚОНУНИИ МАВОДИ МУХАДДИР ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола стратегияи мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди динамикии таърихӣ таҳлил карда шудааст. Пайдарпаии марҳалаҳои ташаккулёбии муқовимат бо маводи муҳаддир дар қаламрави Тоҷикистон ва муносибати онҳо бо динамикаи фаъолияти зидди-муҳаддиротии мақомоти салоҳиятдори давлат ошкор карда шудааст. Дар мақола нуқтаҳои асосии ташаккули заминаи ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи мубориза бо таҳдиди нашъамандӣ ва оқибатҳои зараровари он барои ҷомеа ва амнияти миллии кишвар ифшо карда шудаанд. Тавачҷуҳ ба ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти пешгирии фаъолияти ғайриқонунии марбут ба маводи муҳаддир равона карда гардидааст. Нақши махсуси Тоҷикистон дар ҳамкорӣ дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ, ҳамзамон татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳо оид ба мубориза бар зидди маводи муҳаддир, ки аз ҷониби Созмони Милалӣ Муттаҳид маблағгузорӣ мешавад, инчунин кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико қайд карда мешавад.

Калидвожаҳо: *стратегия, амният, Ҷумҳурии Тоҷикистон, СММ, СҶШ, СПАД, САҲА, ЕврАзЭС, ИДМ, Афғонистон, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, мубориза бо нашъамандӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, қонун, моддаҳои психотропӣ, прекурсорҳо, конвенсия, ҳуқуқи байналмилалӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, қонунгузориҳои зидди маводи муҳаддир, Президент, ҳукумат.*

STRATEGY FOR COMBATING ILLICIT DRUG TRAFFICKING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article analyzes the strategy of combating drug trafficking in the Republic of Tajikistan in the dynamic historical development. The sequence of stages of the formation of counteraction to drugs in the territory of Tajikistan and their relationship with the dynamics of the anti-drug activity of the competent authorities of the state is revealed. The article reveals the main points of the formation of the legal basis of the Republic of Tajikistan in the field of combating the drug threat and its harmful consequences for society and the national security of the country. Attention is focused on international cooperation in the suppression of illegal drug-related activities. The special role of Tajikistan in cooperation within the framework of the Shanghai Cooperation Organization, the Collective Security Treaty Organization, as well as the implementation of programs and projects on combating drugs funded by the United Nations, as well as the countries of the European Union and the United States is noted.

Key words: *strategy, security, Republic of Tajikistan, UN, SCO, CSTO, OSCE, EurAsEC, CIS, Afghanistan, drug trafficking, counteracting drug addiction, international cooperation, law, psychotropic substances, precursors, convention, international law, law enforcement agencies, anti-drug legislation, President, government.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Акрамов Муртазо Иномович-ходими илмии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ. Тел: +(992) 907-14-43-65. E-mail: akramov.murtazo@mail.ru

Information about the author: Akramov Murtazo Inomovich-scientific assistant of the Institute of histories, of archeology and of ethnography im A. Donish under National Academy of Sciences of Tajikistan. Tel: +(992) 907-14-43-65. E-mail: akramov.murtazo@mail.ru

УДК: 666.94.006.3 (575.3) (09)

ФАЪОЛИЯТИ ЗАВОДИ СЕМЕНТБАРОРИИ ШАҲРИ ДУШАНБЕ ДАР СОЛҲОИ 40-60-УМИ АСРИ ХХ

АЗИЗХОНОВА Р. Г.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Саноати семент яке аз соҳаи асосии масолеҳи бинокорист, ки навъҳои гуногуни семент истеҳсол мекунад. Семент дар хоҷагии халқ асосан барои сохтмон, инчунин дар истеҳсоли бетон, оҳану бетон, ҳамзамон дар саноати асбесту семент, нефт ва дигар соҳаҳои саноат истифода бурда мешавад. Иттиҳоди Шӯравӣ баробари мустаҳкам намудани ҳокимияти худ ва бартараф кардани ҷанги граждани соҳаи мазкурро яке аз соҳаҳои афзалиятноки кишвар доништа, ҷиҳати инкишоф додани он як зумра тадбирхоро ба нақша гирифта буд.

Аз ҷумла, дар панҷсолаҳои пешазҷангӣ (Ҷанги Бузурги Ватанӣ) заводҳои кӯҳнаи истеҳсоли семент аз нав таҷҳизонида ва як қатор заводҳои нав сохта ба истифода дода шуданд, ки дар натиҷа соли 1940 истеҳсоли семент ба 5773 ҳазор тонна расида буд. Лозим ба ёдоварист, ки аз нимаи дуоми солҳои 30-юм сохтмони заводҳои семент дар миқёси ИҶШС босуръат идома ёфта, тибқи маълумоти ба даст омада, аллакай то солҳои 70-ум ба бунёди 60 заводи истеҳсоли семент расид, ки ҳаҷми истеҳсоли он дар маҷмуъ 125 миллион тоннаро ташкил менамуд.

Дар давраи азнавбарқароркунии баъдиҷангӣ баъзе аз заводҳои мавҷуда таъмир ва баъзеи дигар аз сифр бунёд гардида, боиси дар як давраи кӯтоҳ рушд намудани саноати семент гардиданд. То ибтидои соли 1950 сохта ба истифода додани заводҳои сементи Пикалевск, Белгород, Қарағанда, Ангара, Чимкент, Уляновск, Сталинобод боиси рушди босуръати соҳа гардида, соли 1952 Иттиҳоди Шӯравӣ аз ҷиҳати истеҳсоли семент аз Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Британияи Кабир пеш гузашта, дар ҷаҳон ба ҷойи якум баромада буд. Рушди саноати семент дар ҶШС Тоҷикистон, ки узви ҷудонашавандаи ИҶШС ба ҳисоб мерафт бо дарназардошти мавҷуд будани захираҳои табиӣ, ҷинсҳои карбонатӣ ва гилдор ба соҳаи мазкур чун дигар ҷамоҳири собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешуд.

Аз ин рӯ, Совети Комиссарони Халқи Иттифоқи Республикаҳои Советии Сотсиалистӣ дар қарори худ аз 1 апрели 1935 дар шаҳри Сталинобод сохтани заводи сементро пешбинӣ кард. 6 декабри 1942 дар шаҳри Душанбе заводи семент ба қор сар карда, соли 1945 бо иқтисоди пуррааш дар як сол 3 ҳазор тонна семент истеҳсол намуд. Дар заводи мазкур равандҳои технологӣ ба таври автоматӣ идора карда мешуданд ва инчунин партовҳои дигар соҳаҳои саноат (даҷғолҳои саноати металлургия, хокистари ГРЭС

Масъалаи норасоии мутахассисон ва қувваи корӣ низ дар ин сол қариб ҳалли худро ёфта, бо зиёд кардани воҳидҳои корӣ шумораи кормандони завод дар аввали соли 1953 ба 277 нафар расида буд. Чун солҳои қаблӣ соли 1949 якчанд нафар мутахассисони ҷавон Ф. М. Рябухин, З. Беднова, И.З. Ҳафизов, И. Шамсутдинов ва дигарон курсҳои семоҳаи муҳандисиро дар шаҳри Москва аз рӯйи ихтисоси истеҳсоли намудҳои семент ва коркарди маъданҳои кӯҳӣ хатм намуда, ба заводи сементи Сталинобод сафарбар гардида буданд, ки аммо ин ханӯз ҳам мушкилии норасоии мутахассисони соҳаро бартараф карда наметавонист.

То ибтидои соли 1953 оҳиста-оҳиста масъалаи норасоии мутахассисон бартараф гардида, ҷалб гардидани мутахассисони соҳа аз дигар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ нуруи кадрӣ заводро беҳтар менамуд ва зимнан аз шумораи 277 нафар корманди завод аксари мутахассисонро хатмкардагони Коллеҷи техникии Саратов, Институти техникӣ-кимиёвӣи Ленинград, Институти технологияи Чимкент, Техникуми Новосибирск, Коллеҷи техникии Москва ва ғайраҳо ташкил меоданд.

Аз ин лиҳоз, чиҳати баланд бардоштани сатҳи касбият ва фаъолияти корӣ дар давоми солҳои 1950 19 нафар, соли 1951 26 нафар, соли 1952 28 ва то соли 1953 дар маҷмуъ 73 нафар кормандон ва мутахассисон ба курсҳои тақмили ихтисос ва курсҳои азнавтайёркунӣ аз рӯйи ихтисоси ронандаи нақлиёти боркаш, трактор, экскаватор, челонгар, ёрдамчии муҳандис, борбардор ва ғайраҳо фаро гирифта шуданд, ки ин раванд сол то сол сатҳу сифати кори кормандони заводро беҳтар мекард [13,3].

10 апрели соли 1954 бо фармони Вазорати саноат ва масолаҳои сохтмони ИҶШС таҳти № 247/к. М.П. Селянина аз вазифаи директори сементзаводи Душанбе озод гардида, ба ҷойи ӯ Ю. В. Терлига таъйин гардид, ки солҳои директори ӯро давраи ташаккулёбии заводи мазкур ба қалам додаанд [13,126].

Мувофиқи ҳисоботи солонаи заводи номбурда аллақай аз 1 июли соли 1955 нақшаи солона 110,4% иҷро гардидааст, ки 18788 ҳазор рубро ташкил меод, ки нисбат ба соли 1954 23,6% барзиёд истеҳсол гардидааст. Ҳаҷми истеҳсоли семент соли 1958 ба 26616 тонна баробар гардида, нақшаи солона 106,4% иҷро гардид, ки нисбат ба соли 1957 9907 тонна зиёд мебошад [16,11]. Бо афзоиш ёфтани истеҳсоли семент фаъолияти нуқтаи (сеҳи) истеҳсоли шиферҳои асбестӣ, ки аз қисмҳои заводи сементи Душанбе махсуб меёфт, густариш ёфта, нисбат ба солҳои қаблӣ ҳаҷми истеҳсоли шиферҳои асбестӣ низ зиёд гардида буд. Масалан, мувофиқи маълумоти бойгонӣ нақшаи истеҳсоли шифери асбестӣ дар соли 1958 107,4% ё 24756 бастаи шифер, ки нисбат ба соли 1957 3215 баста зиёд буд, баробар гардид [15,51].

Лозим ба ёдоварист, ки заводи семент дар охири семоҳаи дуҷуми соли 1958 бо Сипосномаи Раиси Шӯрои вазирони ҶШС Тоҷикистон сарфароз гардида буд. Зеро дар соли зикргардида танҳо аз ҳисоби захираи маблағҳо

ва сарфаю сариштакории роҳбарияти завод 600 тонна семент истехсол карда шудааст [15,51].

22 сентябри соли 1960 собиқ қонишини сардори Раёсати молия ва хочагии сементзаводи Душанбе ба вазифаи директори заводи мазкур таъйин гардид. Дар давраи директори ӯ, мувофиқи ҳисоботи солонаи Вазорати саноат ва масолеҳи сохтмони ҶШС Тоҷикистон соли 1961 бо васеъ гардидани қисмҳои таркибии завод (сеҳҳо), яъне сохта, ба истифода додани печҳои нави сементистехсолкунӣ ва шифербарорӣ ҳаҷми истехсоли завод ба маротиб афзуд [17,9]. 26 декабри соли 1960 роҳбарияти заводи мазкур барои натиҷагирӣ аз вазъи иҷроиши нақшаи солона дар семоҳаи якум, сметаи хароҷотӣ, маблағҳои масрафшуда ва азхудкарданашударо дар ҳаёти як гурӯҳи корӣ таъсис дод. Комиссияи мазкур арзиши маҳсулоти истехсолнамудаи нуқтаи шифербарориро ба 1274267 рубл баробар арзёбӣ намуд, ки мувофиқи ҳулосаи комиссия ин натиҷаи баланд дар фаъолияти завод маҳсуб меёфт.

Дар рушди босуръати саноати сементи Тоҷикистон Қарори Комитети Марказии Ҳизмати Коммунистии Иттифоқи Советӣ ва Совети Вазирони Иттифоқи Республикаҳои Советии Сотсиалистӣ «Оид ба тадбирҳои минбаъд таъмин намудани тараққиӣ саноати семент ва бехтаргардонии кори он» аз 27 апрели 1957 аҳамияти калон дошт. Мувофиқи ин қарор заводи сементи Душанбе аз нав таҷҳизонида ва васеътар карда шуд. Соли 1960 дар заводи мазкур ҳатти сеюми технологӣ ба кор даромад. Мувофиқи директиваҳои съезди бистуми Ҳизби Коммунистии Иттифоқи Советӣ ва плани панҷсолаи шашум дар шаҳри Душанбе сохтмони заводи нави семент, ки аз 4 хати технологӣ иборат буд, сар шуд. Моҳи сентябри 1960 навбати якуми заводи нави сементи Душанбе ба кор даромад ва истехсоли семент то 134,2 ҳазор тонна афзуд [17,11].

Соли 1962 дар заводи нави Душанбе ҳатти дуҷуми технологӣ (иктидораш соли 375 ҳазор тонна) ва дар заводи якуми сементи Душанбе ҳатти нави технологӣ (иктидори солонаш 140 ҳазор тонна) ба истифода дода шуд. Дар натиҷаи рушди босуръати саноати семент истехсоли семент дар ҷумҳурӣ афзуда, агар соли 1958 аз дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ 200 ҳазор тонна семент гирифта бошад, соли 1963 ба ҷумҳуриҳои иттифоқӣ 510 ҳазор тонна семент фиристодааст. Баробари пурра фаъолият намудани заводи мазкур аллақай баъди солҳои ҳафтодум ҶШС Тоҷикистон дар байни ҷумҳуриҳои Осиеи Миёна аз рӯи ҳаҷми истехсоли семент ҷойи дуҷумро (баъд аз ҶШС Ёзбекистон) ишғол мекард [17,12].

Ҳамин тавр, наздики 80 сол аст, ки заводи мазкур фаъолият дорад ва тайи ин муддат дар рушди дигар соҳаҳои саноат, хусусан сохтмон ва бинокорӣ саҳми назаррас гузоштааст. Имрӯз низ сементи истехсол намудаи корхонаи сементбарории Душанбе, ки бехтарин нави семент (марка 500) доништа мешавад, дар иншооти бузурги давлатӣ, назари неругоҳҳои барқию обӣ, роҳу нақбҳо ва ғайраҳо истифода бурда мешавад. Бо тавсияи

коршиносони ватаниву хоричӣ навъи сементи истехсолкунандаи корхонаи мазкур кайҳост таваҷҷуҳи ҷумҳуриҳои ҳамсоҷамоноро ҷалб намудааст.

Бояд қайд намуд, ки сарватҳои табиӣ, пеш аз ҳама обу хоку санги ватанӣ ва истифодаи оқилонаи он (сохта ба истифодаи додани неругоҳҳо ва корхонаҳои сементбарорӣ) гувоҳ аз ояндаи дурахшони кишвар буда, ба ин васила Тоҷикистон дар шароити иқтисодӣ ва бозаргонӣ ва ҷаҳонишавии иқтисодӣ ҷойгоҳи махсусро дар минтақа касб хоҳад намуд.

АДАБИЁТ

1. Абдуфаттоҳ Шарифзода, Заробиддин Қосимӣ. 7 соли Эмомалӣ Раҳмон. Душанбе, 2013.-336с.
2. Абдуфаттоҳ Шарифзода, Заробиддин Қосимӣ. Бунёдор. Душанбе, 2013.-336с.
3. Бойгонии ҷории Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисоботи солонаи Вазорат (солҳои 2013-2020).
4. Гришманов И. А. Промышленность строительных материалов на рубеже новой пятилетки, Москва, 1971.
5. Джураев С. Машинное орошение в Таджикистане.-Душанбе: Ирфон, 1967.-75с.
6. Люсов А. Н., Цементная Союза Советских Социалистических Республик СССР. Состояние и перспективы развития. Москва, 1974.
7. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 1.- С.- 1- 296.
8. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 2.- С.- 1- 106.
9. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 3.- С.- 1- 59.
10. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 4.- С.- 1- 67.
11. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 5.- С.- 1- 35.
12. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 6.- С.- 1- 63.
13. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 7.- С.- 1- 46.
14. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 8.- С.- 1- 40.
15. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 9.- С.- 1- 125.
16. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 10.- С.- 1- 109.
17. Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди 1544, рӯйхати 1, парвандаи 11.- С.- 1- 112.

ФАЪОЛИЯТИ ЗАВОДИ СЕМЕНТБАРОРИИ ШАҲРИ ДУШАНБЕ ДАР СОЛҲОИ 40-60-УМИ АСРИ ХХ

Дар мақолаи мазкур фаъолияти заводи сементбарории шаҳри Душанбе дар солҳои 40-60-уми асри ХХ асосан мувофиқи маводи бойгонӣ инъикос гардидааст. Лозим ба ёдоварист, ки сохта ба истифода дода шудани чунин корхона дар солҳои 40-уми асри гузашта дастоварди беназир барои ҶШС Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт. Зеро он чи дар пешрафти иқтисодиёти мамлакат ва чи дар рушди соҳаи сохтмону бинокорӣ саҳми босазо гузоштааст.

Дар мақола фаъолияти заводи мазкур дар солҳои 50-60-ум бештар мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст. Зеро маҳз давраҳои ташаккули заводи сементбарории мавриди назар ба ҳамин солҳо рост меояд. Мушкилоти завод дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва бартараф намудани ин мушкилот дар давраи азнавбарқароркунӣ, густариш ёфтани завод дар охири солҳои 50-ум ва ибтидои солҳои 60-ум, яъне сохта ба истифода додани нуктаҳои нави сементбарорӣ ва шифербарорӣ ва зиёд гардидани ҳаҷми истеҳсолот ва ҷойҳои корӣ низ меҳвари таҳқиқоти мазкурро ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: *таъсисёбии завод, аввалин иқтисодии истеҳсоли завод, инкишофи соҳаи сементбарорӣ, навъи семент, фаъолияти заводи сементбарорӣ, норасоии мутахассисони ватанӣ, васеъ гардидани фаъолияти завод, ба истифода додани нуктаи шифербарорӣ.*

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЦЕМЕНТНОГО ЗАВОДА ГОРОДА ДУШАНБЕ В 40-60-Е ГОДЫ ХХ ВЕКА

В данной статье проанализирована деятельность цементного завода города Душанбе в 40-60-е годы ХХ века, преимущественно в соответствии с архивами. Напомним, что строительство и ввод в эксплуатацию такого предприятия в 40-х годах прошлого века было уникальным достижением для Таджикской ССР. Потому что он внес значительный вклад в развитие экономики страны и развитие строительной отрасли.

В статье акцентируется внимание на деятельности этого завода в 50-60-е годы, так как периоды становления цементного завода соответствуют этим годам. Проблемы завода в годы Великой Отечественной войны и их устранение в период реконструкции, расширения завода в конце 50-х - начале 60-х годов, то есть строительство и ввод в эксплуатацию новых участков производства цемента и шифера, увеличение производства и рабочих мест также находится в центре внимания данного исследования.

Ключевые слова: *создание завода, первая производственная мощность завода, развитие цементной промышленности, тип цемента, деятельность цементного завода, нехватка отечественных специалистов, расширение завода, ввод в эксплуатацию сланцевого завода.*

**ACTIVITIES OF THE CEMENT PLANT IN DUSHANBE
IN THE 40-60 OF THE XX CENTURY**

This article describes the activities of the Dushanbe cement plant in the 40-60s of the twentieth century, mainly in accordance with the archives. Let us recall that the construction and commissioning of such an enterprise in the 40s of the last century was a unique achievement for the Tajik SSR. Because he made a significant contribution to the development of the country's economy and the development of the construction industry.

The article focuses on the activities of this plant in the 50-60s, since the periods of the cement plant formation correspond to these years. Problems of the plant during the Great Patriotic War and their elimination during the period of reconstruction, expansion of the plant in the late 50s - early 60s, that is, the construction and commissioning of new sections for the production of cement and slate, an increase in production and jobs. is also the focus of this study.

Key words: *establishment of a plant, the first production capacity of the plant, development of the cement industry, type of cement, activities of a cement plant, lack of domestic specialists, expansion of the plant, commissioning of a shale plant.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Азизхонова Рухшона Гулбозхоновна - докторант PhD Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Телефон (+992) 93-804-06-02, 919-09-70-20.

Information about the author: **Azizkhonova Rukhshona Gulbozkhonovna** - postgraduate student of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after Ahmadi Donishi of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone (+992) 93-804-06-02, 919-09-70-20.

УДК 902.7:737 (575.3)

ТАҲҚИҚИ СИККАҲОИ СОМОНӢ ДАР РОССИЯИ ИМПЕРАТОРӢ

Абдувалӣ ШАРИФЗОДА,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Таърихи халқи тоҷикро бе давлати Сомониён, ки бузургтарин давлати давраи мутараққии асрҳои миёнаи тоҷикон аст, тасаввур наметавон кард, ки таҳқиқи онро бе пажӯҳиши сиккаҳои сомонӣ, ба хусус бе осори олимони Россияи императорӣ ғайриимкон аст. Ҳарчанд тавачҷуҳи нахустин ба муомилоти пулии Сомониён ханӯз дар замони мавҷудияти ин давлат сурат гирифта буд ва ин дар осори Ибни Хурдодбех, Наршаҳӣ, Ибни Фазлон, Истаҳрӣ, Ибни Ҳавқал, Муқаддасӣ, Ёқути Ҳамавӣ ва дигарон ба таври мухтасару муфид ба назар мерасад [1,10], аммо олимони ва шахсиятҳои барҷастаи Россияи императорӣ дар таҳқиқ, ҳифз ва муаррифии сиккаҳои сомонӣ муҳимтарин таҳқиқот ва корҳои бузургро анҷом додаанд. Масъалаи таҳқиқ, чамъоварӣ ва ҳифзи мероси таърихӣ, аз ҷумла сиккаҳо дар Россия пеш аз ҳама ба фаъолияти реформатории Пётри бузург алоқаманд аст. Соли 1714 аввалин осорхонаи Россия-Кунсткамера таъсис дода шуд, ки дар он дар баробари ёдгориҳои гуногун сиккаҳои сомонӣ ҳам чамъоварӣ мешуданд [2,24].

Минбаъд, чи тавре ки дида мебароем, ин осорхона дар чамъоварӣ, ҳифз ва таҳқику нашри сиккаҳои сомонӣ нақши бузург мебозад. Бояд гуфт, ки дар Россияи топётрӣ ёдгориҳои қадима, махсусан ашёи қадимаи аз тилло ва нуқра сохташуда чамъоварӣ намешуданд ва баъди ёфт шуданашон онҳоро зуд ғудохта, аз онҳо ашёи нав месохтанд ва то ин вақт дар Россия фаҳмиш ё фарҳанги коллексиякунонӣ ташаккул наёфта буд. Бо мақсади пешгирии несткунии осори қадима 13 феввали соли 1718 Пётри I фармони махсусро ба имзо мерасонад, ки он то дараҷае барои пешгирӣ аз нестшавии осори қадима, аз ҷумла сиккаҳо мусоидат менамояд [3,24].

Яке аз сабабҳои асосии дар Россия таҳқиқ шудани сиккаҳои сомонӣ ёфт шудани чунин сиккаҳо аз сарзамини паҳновари он мебошад. Аз ин ҷост, ки дар аввалин кабинетҳои нумизматӣ ва осорхонаҳои Россия дар байни миллионҳо сиккаҳои гуногун сиккаҳои сомонӣ ҳам чамъоварӣ мешуданд. Аммо дар Россия то ба ин ҷо аз Германия даъват шудани муҳаққиқони сиккаҳои ислонии Шарқ мутахассиси сиккаҳои ислонии Шарқ вучуд надошт ва бо сабаби набудани сиккашиносии сиккаҳои ислонӣ касе ба ҳуҷҷатгузорӣ, таҳқиқ ва нашри онҳо машғул набуд. Бо ин сабаб,

тибқи навиштаи Тизенхаузен соли 1732 аз Германия шарқшиноси лейбсигӣ Г.Я. Кеҳр (1692-1740) барои мураттабсозии сиккаҳои дар Кунсткамераи Санкт-Петербург буда аз ҷониби граф Остерман даъват мешавад ва ба таҳқиқи сиккаҳои исломӣ дар Россия оғоз мебахшад [4,3]. Кеҳр соли 1735 бо супориши Академияи императории илмҳои Россия ба мураттабсозии сиккаҳои исломии асрҳои VII-XV-и Кунсткамера, ки бо супориши Пётри I аз ганчинаҳои гуногун ҷамъоварӣ шуда буданд, шуруъ менамояд. Аммо марги нобахангом дар соли 1740 ба ин кораш хотима бахшида, [4,3], дар зимн маводе ҷоп накард [5,99]. Бо ҳамин таҳқиқи минбаъдаи сиккаҳои исломӣ, аз ҷумлаи сиккаҳои сомонӣ дар Россия то аз Германия даъват шудани шарқшиноси дигар қатъ гардида буд. Ин ходиса ба академик Х.Д. Френ ва ифтитоҳи Донишгоҳи Қазон алоқамандии зич дорад. Гап сари он аст, ки соли 1804 Донишгоҳи Қазон ифтитоҳ ёфта, дар сохтори он кафедраи забонҳои шарқ таъсис ёфта буд [6,7].

Аммо дар ин вақт барои пешбурди фаъолияти кафедраи мазкур Россияи императорӣ олими соҳавии худро надошт ва аз ин сабаб барои даъвати олими шарқшинос боз аз Германия ёрӣ хоста шуд. Шарқшиноси машҳури олмонӣ Олуф Тихсен (1734-1815) барои интихоби мутахассиси шоиста масъул гардид ва ӯ шогирди худ-Х. Френро интихоб намуд. Френ Х.Д. 23 майи соли 1782 дар шаҳри Ростки Германия ба дунё омада, солҳои 1800-1803 назди устодаш О.Тихсен аз фанни илоҳиёт сабақ гирифта буд ва минбаъд дар ҳалқаи шарқшиносон донишу малакаи хешро такмил додааст. Баъди интихоби О. Тихсен Х. Френ барои фаъолияти илмӣ ва педагогиаш дар Донишгоҳи Қазон розигӣ дода, охири тобистони соли 1807 ҳамчун профессори кафедраи забонҳои шарқи Донишгоҳи Қазон ба фаъолият шуруъ намуда аст [6,6].

Бояд гуфт, ки ин аввалин кафедраи забонҳои шарқ дар таърихи Россия буд ва дар шаҳри Санкт-Петербург танҳо соли 1854 ташкил гардида буд. Христиан Данилович дар аввали фаъолияташ дар Қазон ба мушкилиҳои зиёд дучор гардида аст. Аз ҷумла, ӯ лексияҳояшро ба забони немисӣ ва лотинӣ мехонд, аммо аксари донишҷӯён ин ду забонро намедонистанд ва Френ бошад забони русиро намедонист. Дар як муддати кӯтоҳ дар натиҷаи омӯзиши китобҳои дастнависи арабӣ, форсӣ ва тоторӣ ӯ ба як палеографи шинохта мубаддал гардид. Акнун барои муайян кардани сиккаҳои зиёди исломӣ, ки аз шаҳри қадимаи Булғор ва дигар ҷойҳо ёфт мешуданд, ба Френ муроҷиат менамуданд. Дар байни сиккаҳои ёфтшуда сиккаҳои сомонӣ ҳам мавҷуд буд. Вай ба зудӣ моҳияти асли ва сарчашмаи муҳими илмӣ будани сиккаҳои исломиро дарк намуда, ба таҳқиқи онҳо машғул гардид. Дар натиҷа Френ соли 1808 дар Россия аввалин асари худро бо сабаби дар нашриёти Донишгоҳи Қазон набудани шрифти лотинӣ бо ҳуруфоти арабӣ ва забони арабӣ таҳти унвони “Китобу сифати баъзу дароҳими-л-лази зарабуҳо бану Сомон ва Буя ад-Дайлам ва муъзамуҳо ғайру маълумин лада аҳла-л-илми ила ҳаза-л-явми” (Тавсифи якчанд

дирҳамҳои зарбзадаи Оли Сомон ва Оли Буяи Дайламӣ, ки аксарашон то имрӯз барои олимони маълум нест) чоп намуд [6,6]. Ин аввалин асар доир ба сиккаҳои сомонӣ дар таърихи Россия мебошад. Френ дар ин асараш ҳафт сиккаи сомонӣ ва даҳ сиккаи бувайҳиро тавсиф намуда аст. Тибқи навиштаи шогирдаш А.С. Савелев асари мазкур соли 1816 ба забони олмонӣ тарҷума ва чоп шуда аст [6,46].

Шарқшиносони машҳури замони Силвестр де Сасси ва Олуф Тихсен ин навиштаи Френро ба гуфти П.С. Савелев дар маҷмӯаи “Милленовомъ Magasin encyclopedique” чоп карда, диққати олимони ҷаҳонро ба ин таҳқиқоти Френ ҷалб намуданд ва ӯ ба зудӣ ба як олими машҳур табдил ёфт. Фаъолияти минбаъдаи нумизматики вай албатта танҳо ба таҳқиқи сиккаҳои сомонӣ маҳдуд намегардид. Чунончи ӯ ба таҳқиқи сиккаҳои Ӯрдаи тиллоӣ низ машғул шудааст. Аз ҷумла, Френ 400 нави сиккаҳои Ӯрдаи тиллоиро муайян намуд. Вай соли 1813 “Описание восточнаго минскабинета Пото” “Тавсифи кабинети нумизматики Пото”-ро чоп карда, ба О. Тихсен ва Силвестр де-Сасси бахшид. Коллексияи Пото аз сиккаҳои Ӯрдаи тиллоӣ ва хонҳои Қрим иборат буданд. Соли 1816 мақолаи вай доир ба этноними вожаи “деньги” ба чоп расид. Соли 1817 асари дигари ӯ доир ба қадимтарин сиккаҳои Булғори Волга, ки марбути хонҳои Ӯрдаи тиллоӣ буданд, нашр гардид. Вале фаъолияти нумизматики Френ дар Қазон танҳо ба таҳқиқи сиккаҳои Ӯрдаи тиллоӣ маҳдуд намешавад. Диққати Френро сиккаҳои қуфӣ, аз ҷумла сиккаҳои сомонӣ аз сиккаҳои Ӯрдаи тиллоӣ камтар ҷалб намекард.

Соли 1815 Тихсен, ки беҳтарин устоди Френ буд, фавтид ва бо ин сабаб соли 1816 Френ дубора барои фаъолияти минбаъда ба Донишгоҳи Ротроки Олмон (Германия) даъват шуд [5,99]. Барои ба Ротрок баргаштан Френ охири моҳи май аз Қазон баромада, аввали июни соли 1817 ба Москва расид. Аз ин роҳбарияти Академияи императории илмҳои Россия огоҳ шуда, кӯшиш намуданд, ки ӯ ба Германия барнагашта барои таҳқиқи сиккаҳо дар Петербург монад ва бо ин мақсад ба Френ даъватномаи такрорӣ фиристода шуданд. Френ бо сабаби таҳқиқнашуда будани сиккаҳои исломии дар Кунсткамера буда, ин даъватро қабул намуда, аз Москва ба Санкт-Петербург омада, 10-уми июн ба мураттабсозии сиккаҳо оғоз намуд [7,6]. Ҳамин тавр, ӯ соли 1817 даъвати академик Кругро пазируфта, барои таҳқиқи ганчинаҳои сершумори сиккаҳои исломии Академияи императории Россия дар Санкт-Петербург монд ва ба вай 24-уми сентябри ҳамон сол унвони академикӣ дода шуд [6,14]. Тибқи навиштаи Тизенхаузен, ҳарчанд ки дар Россия олимони ба таҳқиқи сиккаҳои шарқӣ машғул буда, ба мисли И. Шултсер, О. Байер, П. Паллас, В. Гетсел ва Ю. Клапрот фаъолият доштанд, касе аз онҳо сиккаҳои Кунсткамераро аз соли 1740 то соли 1817 таҳқиқ накарда буд [4,4]. Френ Х.Д., ки қобилияти баланди ташкилотчигӣ дошт ва нисбат ба кор хеле серталаб буд, дар давоми чанд моҳи аввали фаъолияташ сиккаҳои

Кунсткамераро ба чор гурӯҳ-халифагӣ, саффорӣ, сомонӣ ва сабуктегинӣ чудо намуда, онҳоро мухтасаран тавсиф менамояд ва моҳи марти соли 1818 ин тавсифоти вай ба чоп расид [8,16].

Соли 1818 дар назди Академияи императории илмҳо Осорхонаи Осиё ташкил шуда буд, ки аввалин директори он Френ таъйин гардид. Аз соли 1818 то соли 1826 ин осорхона ҳамагӣ як коргар дошт ва он ҳам Френ буд. Соли 1819 Френ ба забони лотинӣ тавсифи нопурраи сиккаҳои осорхонаро чоп намуд. Вай дар ин асараш ҳамагӣ як сиккаи сомонии Мансури I ибни Нух, ки соли 363/973-74 дар Рошт зарб шударо тавсиф намуда аст. Аммо доир ба вазн ва қутри он ҳарфе нагуфтааст. Як ҷиҳати хоси таҳқиқоти Х. Френ ҳамин буд, ки вай дар тавсифоти худ доир ба вазну қутри сиккаҳо иттилоъ намедод. Вижагии хеле муҳимми фаъолияти нумизматики Френ аз он иборат буд, ки ӯ баъди хондани номи сиккаҳона дар катибаи сикка барои дарёфти иттилоъ доир ба ин сиккаҳона сарчашмаҳои хаттиро мавриди таҳқиқ қарор медод. Чунончи вай дар баробари хондани номи сиккаҳонаи Рошт (راشت) дар ин сиккаи сомонӣ доир ба ҷуғрофияи Рошт аз сарчашмаҳои хаттӣ иқтибоси муфассал оварда, инчунин ба ин васила доир ба зарробхонаи Рошт иттилои бештаре додааст [9,17].

Френ дар таърихи Россия аввалин олимест, ки сарчашмаҳои арабиро вобаста ба таърихи славяну хазарҳо ва булғорҳо таҳқиқ карда, зарурати омӯзиши амиқи онҳоро таъкид карда, барои ғанитар шудани фонди нумизматики Осорхонаи Осиё пайваста кӯшиш менамуд. Соли 1821 Френ феҳристи комили сиккаҳои шарқи Осорхонаро ба забони немисӣ таҳия карда барои чоп ба Академия пешниҳод намуд ва он бо номи “Das Muhammedanische Münzkabinet des Asiatischen Museums der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg” (Кабинети сиккаҳои мухаммадии Осорхонаи осийии Академияи императории илмҳо дар Санкт-Петербург) ба нашр расида аст. Дар муқаддимаи ба Сомониён бахшидааш вай ин хонадонро хеле тавсиф карда, аҳаммияти сиккаҳои сомониро таъкид намуда аст. Ӯ ҳамеша таъкид менамуд, ки сиккаҳои дар осорхонаҳо ва коллексияҳои Россия буда, аз хориҷ оварда нашуда, балки аз ин сарзамин ёфт шудаанд.

Тибқи навиштаи ӯ то анҷоми таҳияи ин асар дар Осорхонаи Осиё сиккаҳои амирони Сомонӣ-Насри I, Исмоили I, Аҳмад ибни Исмоил, Исҳоқ ибни Аҳмад, Насри II, Нуҳи I, Абдумалики I, Мансури I, Нуҳи II, Мансури II, Абдумалики II ва Исмоили II, ки онҳо дар солҳои 286-395/900-1004 дар сиккаҳонаҳои Бухоро, Ахсикет, Балх, Мухаммадия (Рай), Фарғона, Насробод, Шош, Самарқанд, Хуттал, Маъдин, Панҷхир ва Ҳирот зарб шудаанд, мавҷуд будааст. Аммо Френ миқдори умумии сиккаҳои сомонии ин осорхонаро дар феҳристи мазкур зикр накардааст. Френ доир ба мавҷудияти як динори сомонии дар Мухаммадия зарбшуда иттилоъ медиҳад, ки ин хеле муҳим аст. Зеро динорҳои сомонӣ аз Россия ва

Европа хеле кам ёфт шудаанд ва ӯ камёфтии динорҳои сомониرو аз Россия ва Европа таъкид кардааст [6,24-31].

Аммо воридшавии сиккаҳо чунон мунтазам буд, ки сиккаҳои навворидшударо боз ба ин феҳрист илова мекарданд ва соли 1826 асари дигари Френ-*Recensio numorum muhammedanorum Academiae imp. scient. inter prima Academiae imp. saecularia edita-Petropoli* ба забони лотинӣ ба чоп расид, ки ин асар бештар бо номи “*Recensio* машҳур гаштааст. Френ дар ин феҳриш сиккаҳоро ба таври хронологӣ гурӯҳбандӣ ва ба 29 шӯба ё бахш (класс) тақсим намуда аст. Дар ин феҳрист катибаи аслии ҳар як сикка ва тавсифи мухтасари он дарҷ шуда ва ин асари Френ моҳияти энциклопедӣ дошта, дар он доир ба илмҳои таърих, ҷуғрофия, хронология ва таборшиносӣ иттилои муфид мавҷуд аст. Ин асари пурарзиш ба илми ҷаҳонӣ натиҷаи таҳқиқи мӯшикофонаи яке аз бузургтарин ганчинаҳои сиккаҳои шарқӣ, аз ҷумла сиккаҳои сомониро ошкор намуд. Френ дар ин асараш сиккаҳои сомониرو ба гурӯҳи сиккаҳои муҳаммадӣ ворид намудааст ва умуман ӯ ҳамаи сиккаҳои исломиро сиккаҳои муҳаммадӣ зикр мекунад.

Баҳши VI “Сиккаҳои амирони Сомонӣ” ном дорад ва Френ доир ба 358 сиккаи аслӣ ва се сиккаи тақлидии сомонӣ иттилоъ дода аст. Аксари сиккаҳои таҳқиқкардаи ӯ дирҳам мебошанд. Сиккаи якуми дар ин асар тавсифнамудааш, фалси дар Самарқанд зарбшудаи Наср I ибни Аҳмад мебошад, ки Френ нахуст соли зарби онро 282/899 хонда, зери рақами 80-*ثمانين* хат мекашад. Баъдтар онро ислоҳ карда, соли зарбашро дар иловаҳои ин асараш, ки баъд аз марги Френ академик Дорн чоп мекунад, соли 272/885-86, яъне даҳ сол қадимтар нишон медиҳад. Сиккаи охири ин феҳрист фалси охирин амири Сомонӣ-Исмоили II ибни Нух мебошад, ки сана ва номи зарробхонааш суда шудааст. Бо назардошти он, ки баррасии чигунагии тавсифи ҳар як сиккаи сомонӣ дар ин асари Френ аз зарфияти ин мақола берун аст, танҳо ҳаминро таъкид менамоем, ки Френ дар ин асараш мақоми таърихии Сомониён ва бори аввал аҳамияти ҷамъоварию таҳқиқи нашри сиккаҳои сомониро барои Шарқу Ғарб таъкид карда, ҳар як сиккаро бе нишондоди вазну қутраш тавсиф менамояд.

Ин асар яке аз беҳтарин дастурҳои нумизматики замон буд. Соли 1836 нашри Бюллетени Академияи илмҳои Россия оғоз шуд ва Френ дар кори он фаъолона иштирок карда, дар он доир ба сиккаҳои муҳаммадӣ, аз ҷумла роҷеъ ба ворид шудани сиккаҳои нав ба Осорхонаи Осие ва кашфи нави ганчинаҳо хабару мақолаҳои мухтасар чоп менамуд. Аз ҷумла, соли 1841 дар Бллетени мазкур доир ба 39 ганчинаи сиккаҳои куфӣ аз Россия ёфтшуда иттилои топографӣ дода аст [4,8].

Бояд гуфт, ки мавсуф дар Россия ягон асарашро ба забони русӣ таълиф накардааст ва осорашро дигарон ба русӣ тарҷума менамуданд. Баъди ба Россия омаданааш дар давоми фаъолияти илмиаш илова ба фаъолияти педагогӣ, бостоншиносӣ, эпиграфикӣ, таҳқиқи мероси хаттӣ академик Х.

Френ инчунин се миллион сиккаи исломиро таҳқиқ кардааст, ки агар мо ин миқдорро ба 40 соли корӣ бе назардошти рӯзҳои истироҳат ва вақти шабона тақсим намоем, ба ҳар як сол на кам аз 75000 сикка, ба ҳар як рӯз 205 сикка ва ба ҳар як соати ҳаёташ зиёда аз 8 сикка рост меояд!

Ҳарчанд ки Френ доир ба сиккаҳои сомонӣ асари алоҳидае таълиф накардааст, аммо натиҷаи таҳқиқашро дар бораи сиккаҳои сомонӣ дар бахшҳои алоҳидаи асарҳояш бо тартиби хронологӣ нашр карда, сиккаҳои сомониро дар қатори миллионҳо сиккаҳои мусулмонӣ таҳқиқ намуда, аҳаммияти ҳаматарафаи онҳоро баён кард, ки ин барои минбаъд эҷод шудани асарҳои ҷудогона доир ба сиккаҳои сомонӣ заминаи муҳимро ба вучуд овард.

Френ таҳқиқи ҷойи ёфти сиккаҳои куфиро низ хеле муҳим медонист ва ба ин мавзӯ аввалин шуда даст зад. Ҳақ ба ҷониби П. Савелев аст, ки дар ҳақиқи Френ чунин навишта буд: “Олими арабшинос, асосгузор ва шоҳи сиккашиносии Шарқ Френ дар таърихи Россия хидматҳои бузург кардааст. Чилу чор сол дар Россия зиндагӣ карда, ӯ бо Россия наздик шуд ва танҳо барои илми худ ва пайванди (таъбиқи) он ба Россия зист”[6,41].

Бузургтарин маркази ҷаҳонии ҷамъоварӣ ва таҳқиқи сиккаҳои куфӣ ин Осорхонаи Осиёи Петрополитен (Санкт-Петербург) мебошад. Соли 1842 баъди ба нафақа баромадани Х. Френ академик Б. А. Дорн директори Осорхонаи Осиё таъйин шуда, қори Френро дар бахши ҷамъоварӣ, таҳқиқ ва наشري сиккаҳои куфӣ идома медиҳад. Аз ҷумла, Б. Дорн соли 1855 аз рӯйи дастнависҳои Френ “Иловаҳо” ба *Recensio*-и Френро ҷоп намуда аст. Маҳз таҳқиқи Х. Д. Френ доир ба топографияи сиккаҳои куфӣ олимони дигари Россия, аз ҷумла ду пайраваш-П. Савелев ва В. Григоревро барои анҷоми таҳқиқи комилтари мавзӯи топографияи сиккаҳои куфӣ водор намуд.

Лозим ба тазаққур аст, ки ханӯз соли 1839 П. Савелев бо роҳбарии Френ ба хондани катибаҳои сиккаҳои исломӣ оғоз намуд. Вай аҳаммияти сиккаҳои куфиро хеле дуруст дарк карда буд ва аз ин ҷост, ки чунин зикр менамояд: “Ҷиҳати дарки аҳаммияти ин сиккаҳои куфӣ барои таърихи Шарқи мусулмонӣ бояд донист, ки ҳеҷ яке аз навҳои то ҳоло ба маълуми сиккаҳо дар катибаҳои худ ба андозаи сиккаҳои куфӣ ягон иттилоъ намедиҳад: ғайр аз номи подшоҳон, мо солҳои ҳукмронии онҳо, номи шаҳрҳои ба онҳо тааллуқдошта, аксар вақт номи ҳокимон, вазирон ва ғайраро медонем (фаҳмида мегирем) ва ин иттилоот нодида гирифтани солноманависони шарқро, бахусус онҳоеро, ки ба илми замоншиносӣ ниёз доранд, комил менамоянд. Аз ин рӯ, ҳар як сиккаи куфӣ ёдгории таърихӣ буда, аҳаммияти ба истилоҳ «ғайриинтизорӣ» дар он аст, ки тавассути онҳо як далели номаълуме ба даст омада, таърихро ғанӣ мегардонад. Френ дар ҳаёти худ ҳазорҳо чунин далелҳоро кашф карда ва таърихи Шарқро ғанӣ гардонид”[6,11-12].

П. Савелев кори устодаш академик Френро идома дода, тамоми сарчашмаҳо ва адабиёти илмии дастрасашро вобаста ба сиккаҳои куфӣ таҳқиқ ва ахбори онҳоро бо иттилои сиккаҳои таҳқиқнамудаи худ муқоиса намуда аст. Соли 1846 асари вай доир ба сиккаҳои куфӣ бо номи “Мухамеданской нумизматики въ отношении русской истории” чоп шуд [4,9].

Ин асари П. Савелев аз ҷумлаи беҳтарин асарҳои сиккашиносӣ эътироф гардида, бо ҷоизаи Демидов сазовор доништа шудааст. Вай дар ин асараш аввал доир ба таҳқиқи сиккаҳои куфӣ дар Аврупо иттилоъ дода, баъд чигунагии таҳқиқи сиккаҳои куфӣ дар Россия ва кишварҳои назди Балтик ва аҳамияти ҳамаҷонибаи онҳоро баррасӣ намуда аст. Дар асоси таҳқиқи солномаҳои пешин, ин муҳаққиқ дуруст ба хулосае меояд, ки дар Россия одамон хеле пеш аз оғози коллексиякунонӣ ва таҳқиқи сиккаҳои куфӣ ба ҷустуҷӯи онҳо машғул буданд ва ё онҳоро ба таври тасодуфӣ меёфтанд. Ҳатто барои дарёфти дирҳамҳои куфӣ қабрҳои қадима ҳам кофта мешуданд. П. Савелев қайд менамояд, ки то ба Россия омадани академик Френ олимони Россия ба ҷои ёфти ганчинаҳои сиккаҳои куфӣ ва мундариҷаи онҳо аҳамият намендоданд ва соли 1817 дар Осорхонаи Осие ҳамагӣ 20000 сикка вучуд дошт ва ҳамаи ин сиккаҳо бешубҳа аз хоки Россия ёфт шудаанд [10, XXVI].

Савелев ба нукрагӣ будани қариб тамоми сиккаҳои сомони аз Россия ёфтшуда диққати махсус дода, ҳамзамон ин масъаларо таҳлил намуда, ба хулосае омада аст, ки Сомониён дар сарзамини худ мунҳасиран дирҳамҳоро истифода менамуданд ва тилло дар шакли шӯша ҳамчун мол истифода мешуд. Амирони Сомонӣ барои ҷорабиниҳои тантанавӣ ва бо миқдори хеле кам сиккаи тилло зарб мезаданд, ки онҳо ба мардум намерасид. То ин вақт ҳамагӣ панҷ динори сомонӣ (аз Россия ва Европа. Ш.А.) ёфт шудааст. Бо сабаби камии динорҳои Сомониён баъзе дирҳамҳои худро бо муҳри динорҳои зарб мезаданд [10, XXVIII].

Вобаста ба муҳри сиккаҳои сомонӣ ҳаминро метавон илова кард, ки динорҳои сомони бо муҳри дирҳамҳои зарбшуда ҳам мавҷуд аст. Чунин динори дар катибааш дирҳам навишташуда соли 2013 дар Тоҷикистон пайдо шуда буд. Ҷолибияти асосии ин сикка аз он ҷиҳат боиси таваҷҷуҳ буд, ки дар катибааш номи яке аз сиккахонаҳои сомонӣ-Рошт мавҷуд буд. Соли 2014 Осорхонаи миллии Тоҷикистон ин сиккаро харидорӣ намуд. Муаллифи ин сатрҳо акси ин сиккаро ба сиккашиноси сатҳи ҷаҳонӣ Абдуллоҳи Қучонӣ фиристод ва эшон баъди ташҳиси он изҳор карданд, ки ин сиккаи динормонанд қалбакист ва барои бозори сиёҳ тайёр шудааст, аммо далеле дигаре ғайр аз мавҷудияти вожаи Рошт наоварданд. Баъди чанд сол устод Давлатхоча Довудӣ сиккаи мазкурро таҳқиқ карда, онро “дирҳами тиллоӣ” номидаанд [11, 238].

Савелев П. таъкид мекунад, ки фалсҳои сомонӣ барои тичорати хоричӣ истифода намешуданд. Инчунин Савелев ба миқдори зиёд мавҷуд

будани дирҳамҳои буридашуда ва шикастаро дар таркиби ганчинаҳои сиккаҳои куфӣ аз Россия ва Аврупо ёфтшуда як хусусияти фарқкунанда ва хоси ин ганчинаҳо медонад. Мавсуф ёфт шудани дирҳамҳои шикастаро барои ганчинаҳои сиккаҳои аз Осиё ва Африқо, нимҷазираи Приней ва Ситсилия ёфтшуда хос намедонад. Аммо бозёфтҳои минбаъдаи ганчинаҳои сиккаҳои куфӣ, аз ҷумла кашфи ганчинаи дирҳамҳои аббосӣ аз домани шаҳри Душанбе, кашфи Ганчинаи Кӯлоб ва дигар ганчинаҳои дирҳамҳои шикастадор нодурустии ин ҳулосаи Савелевро тасбит месозад. Расмуссен, ки яке аз олимони шинохтаи замон буд, дирҳамҳои шикастаро танҳо ба дирҳамҳои аббосии суфташуда ва бо ҳамин сабаб аз муомилот берунмонда мансуб медонад. Бар хилофи ӯ Савелев исбот мекунад, ки дар байни дирҳамҳои шикастай аббосӣ дирҳампораҳое мавҷуданд, ки катибаи онҳо хеле хуб боқӣ мондаанд, яъне суфта нашудаанд ва аксари дирҳамҳои шикастай аз Россия ёфтшуда дирҳампораҳои сомонӣ мебошанд [10, XXIX].

Савелев мисли академик Френ иттилои сарчашмаҳои хаттиро доир ба муомилоти пулии Сомониён ба таври васеъ истифода менамуд. Дар умум П. Савелев таҳқиқи мавзӯи топографияи сиккаҳои сомониҳо дар якҷоягӣ бо дигар сиккаҳои куфӣ, ки дар Россия Х. Френ оғоз карда буд, идома дода, ин мавзӯро боз ҳам беҳтар таҳқиқ намуда, ба ҳулосае омад, ки Давлати Сомониён аз ҷумлаи давлатҳои пуриқтидори замон буда, дар асри X нуфузи Сомониён дар Россия нисбати нуфузи Аббосиён хеле афзуда, дар тичорати байни Мовароуннаҳру Хуросон бо Россия дирҳамҳои сомонӣ сиккаҳои аббосиро иваз намуда, онҳо ба воситаи асосии муомилоти пулии ин давлатҳо табдил меёбанд.

В.В. Григорев олими дигари Россияи императорӣ мебошад, ки дар таҳқиқи сиккаҳои сомонӣ ва ошкор намудани аҳаммияти бештари илмию таърихӣ онҳо саҳми назаррас гузоштааст. Ӯ ҳам аз ҷумлаи шогирдони академик Х. Френ буд. Соли 1846 асри В.В. Григорев таҳти унвони “Топография кладовъ съ восточными монетами и изделиями VII, VIII, IX, X и XI века, въ России и При-Балтийскихъ странахъ, объясненная историческими свидетельствами о торговле северо-востока Европы въ эпоху основания и утверждения Русскаго государства” ба чоп мерасад [12,180 Григорев дар ин асараш менависад, ки олими шведӣ Лилиегрэн бозёфтҳои таърихӣ, аз ҷумла сиккаҳои шарқие, ки дар давоми солҳои 1547-1829 аз Шведсия ёфт шудаанд, чоп менамояд. Худи ӯ ҳам тартиби хронологиро риоя намуда, нахуст доир ба 49 ганчинаҳои аз кишварҳои назди Балтик ёфтшуда, ки дар таркибашон дар баробари сиккаҳои аббосӣ, тоҳирӣ, саффорӣ сиккаҳои сомонӣ ҳам буданд, маълумот медиҳад [12,127].

Тибқи навиштаи ӯ соли 1776 аз рӯи нишондоди бакмейстер дар Кунсткамера 8000 сиккаи исломӣ ҷамъоварӣ шуда буд ва соли 1817 ин шумора ба 19800 мерасад. Як мушкилии таҳқиқи ин сиккаҳо аз он иборат буд, ки доир ба онҳо иттилои топографӣ қариб мавҷуд набуд. В. Григорев кайд менамояд, ки чигунагии воридшавии ин сиккаҳо ба Академияи

императории илмҳо ба гуфти муҳофизи ҳозираи онҳо Х. Френ маълум нест. Аммо Френ боварии комил дошт, ки ҳамаи ин сиккаҳои аббосӣ, сомонӣ ва дигарҳо аз сарзамини Россия ёфт шудаанд. Вай ёдовар мешавад, ки тибқи феҳристи академик Дорн соли 1837 дар кабинети нумизматики Институти забонҳои шарқи Санкт-Петербург дар баробари 359 сиккаҳои сосонӣ ва испаҳбедӣ ва 404 адад сиккаҳои уммавию аббосӣ, инчунин 308 сиккаи сомонӣ чамъоварӣ шуда буданд [12,128].

В. Григорев дар ин асараш доир ба ҷойи ёфт, вақти ёфт, гоҳҳо доир ба ҷи тавр ёфтани онҳо ва таркиби ганчинаҳо иттилои мушаххас додааст. Аммо сиккаҳои ганчинаро ба таври комил тавсиф наменамояд. Инчунин ӯ доир ба ганчинаҳое, ки онҳоро олимони дигар таҳқиқ намудаанд, иттилоъ додааст. Вай дар ин асараш бори дигар мавзӯи аҳаммияти таҳқиқ ва чамъоварии сиккаҳои сомонино барои Россия баррасӣ намуда, ба хулосае меояд, ки бо миқдори зиёд ёфт шудани сиккаҳои куфӣ, аз ҷумла сиккаҳои сомонӣ аз сарзамини Россия далели барбарӣ набудани русҳо мебошад ва миқдори зиёди ин сиккаҳо далели авҷи баланди муносибатҳои тичоратики Россия бо Осиё мебошад. Савелев П. аз хоки Россия ёфт шудан ва аз кишварҳои Шарқ ва Осиё харида, ба Россия наовардани сиккаҳои сомонино ҷиҳати эътимоднокии онҳо медонад ва барои ин ҳам ӯ таҳқиқи топографии сиккаҳои куфиро, ки як қисмашон сиккаҳои сомонӣ буданд, дар сатҳи баланд анҷом дода аст.

Аз ҳудуди Россия нисбати дигар сиккаҳои куфӣ хеле зиёд ёфт шудани сиккаҳои сомонӣ Академияи императории илмҳои Россияро водор менамояд, ки барои эҷоди асари алоҳида доир ба сиккаҳои сомонӣ қарори дахлдор қабул намояд. Соли 1853 шогирди дигари Х. Френ, шарқшиноси шинохта В.Тизенхаузен феҳристи ганчинаҳои дар Аврупо ёфтшуда ва дирҳамҳои сомонино тартиб дода, бо номи “О монетахъ Саманидовъ” (О Саманидскихъ монетахъ) нашр кард [13,520]. Чун чигунагии таҳқиқи сиккаҳои сомонӣ аз ҷониби В. Тизенхаузен мавзӯи таҳқиқи алоҳида аст, дар ин ҷо танҳо ҳаминро таъкид менамоем, ки ин асар он замон мукамалтарин феҳристи сиккаҳои сомонӣ буда, то имрӯз аҳаммияти илмии худро гум накарда, гузашта аз ин, вай соли 1873 асари дигари пуларзишашро ҷоп кард, ки як баҳши калони он феҳристи ганчинаҳои дирҳамҳои куфӣ ва сомонино дар Россия ва дигар кишварҳои Аврупо ёфтшударо дар бар мегирад [14,374].

Баъди наشري чунин асарҳои академӣ аз ҷониби олимони Россия доир ба сиккаҳои сомонино аз Россия ва хориҷи он ёфтшуда мақолаҳои ҷудоғона ҳам ба ҷоп мерасад. Соли 1886 Грунтовский дар шаҳри Москва доир ба сиккаҳои мусулмонӣ асари ҷудоғонаеро бо номи “Каталогъ восточныхъ монетъ” нашр менамояд. Дар таҳқиқи сиккаҳои сомонӣ Марков А.К. (1858-1920) низ саҳми босазо гузоштааст. Мавсуф дар асоси таҷриба ва методологияи таҳқиқи сиккаҳои куфӣ, ки дар Европа ва Россия ташаккул ёфта буд, соли 1896 таҳқиқи сиккаҳои мусулмоники Эрмитажро бо номи

“Инвентарный каталог мусульманских монет Императорского Эрмитажа” чоп менамояд. Ин асар дар мақолаи муҳаққиқи чавон К. Я. Чалолзода баррасӣ шудааст ва тибқи навиштаи ӯ дар ин феҳрист 1272 сиккаи сомонӣ ба тартиби солшуморӣ тавсиф гардидаанд, ки аз ин миқдор сетоаш дар Хуттал ва дутоаш дар Рашт зарб шудаанд [18,67].

Ҳарчанд чамъоварӣ ва таҳқиқи сиккаҳои сомонӣ минбаъд ҳам дар Россияи императорӣ идома ёфта, новобаста аз дигар шудани ҳукуматҳо ва сохти чамъияти он ин кор то ба имрӯз ҳам идома дорад. Метавон таъкид кард, ки дар Россия ба сиккашиносии исломӣ, аз ҷумла сиккашиносии сомонӣ академик Х. Д. Френ асос гузошт ва кори ӯро шогирдон ва ҳамкасбонаш П.С.Савелев, В.В. Григорев, В.Е. Тизенхаузен, А.К. Марков ва дигарон идома дода, сиккаҳои сомонино ҳамчун муҳимтарин сарчашмаи таърихӣ барои омӯзиши масъалаҳои гуногуни илмӣ муаррифӣ ва нақши таърихии Сомониёнро дар рушди муносибатҳои иқтисодию тичоратии Шарқу Ғарб баён сохта, барои таҳқиқи комилтари таърихи ин давлати бузурги тоҷикон дар даврони Шӯравӣ ва соҳибистиклолӣ ва ҳамчунин ҷиҳати рушди нумӯи сиккашиносии сомонӣ дар Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон заминаҳои бозъитимдро гузоштан.

АДАБИЁТ

1. Шарифзода А. Ганчинаи дирҳамҳои сомони Кӯлоб ҳамчун сарчашмаи таърихӣ/ Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих.- Душанбе, 2019.-57с.
2. Протомузейный период истории культуры. Возникновение музеев в России (XVIII в.) / Музейное дело России – Москва, 2003.-614 с.
3. Медведева М.В., Всевиов Л.М., Мусин А.Е., Тихон И.Л. Очерки истории деятельности Императорской археологической комиссии в 1859-1917гг./Императорская археологическая комиссия- Санкт-Петербург, 2009-1192 с.
4. Тизенгаузен В.Е. Обзоръ совершенныхъ въ России трудовъ по Восточной нумизматике/ Труды третьяго международнаго съезда орьеталистовъ въ С.-Петербургъ 1876-С.Петербургъ, томъ первый,1879-1880- С. 3-31.
5. Крачковский И.Ю. Основание Азиатского музея и работа Френа/ Очерки по истории русской арабской-Москва, 1930- С. 99-105.
6. Савелев П. С. О жизни и ученых трудахъ Френа”/Труды Восточного отделения императорского археологического общества-Санктпетербургъ, часть вторая, 1856-С. 1-67.
7. Кононов А.Н. Слово о Х.Д. Френе /Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока-Москва, Часть 1, 1983-С. 3-10.
8. Ch. M. Fraehn. Das Muhammedanische Münzkabinett des Asiatischen Museums der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg- St. Petersburg, 1821- С.24-31.
9. Ch. M. Fraehn. Recensio numorum muhammedanorum Academiae imp. scient. inter prima Academiae imp. saecularia edita-Petropoli. – Petropoli, 1826-743 с.
10. Савельев П. Топография кладовъ съ восточными монетами и изделиями VII, VIII, IX, X и XI века, въ России и При-Балтйскихъ странахъ, объясненная историческими свидетельствами о торговле северо-востока Европы въ эпоху основания и утверждения Русского государства.-Санктпетербургъ, 1846.-180 с.

11. Довудӣ Д. “Дирҳами тиллоӣ” сомони зарробхонаи Рашт/ Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ.-Душанбе, №6 (89), 2020.- С. 238-241.
12. Григорьев В.В. О куфических монетах находимых в России и Прибалтийских странах, как источниках для древнейшей отечественной истории/ Туркестанский сборник. Собрание сочинений о Туркестанском крае вообще и сопредельных с ним стран Средней Азии. Составляемый В.И. Межовымъ- Санктпетербургъ, 1878, Томъ 119- С.107-169.
13. Тизенгаузен В. О саманидских монетах / В. Тизенгаузен //Труды восточного отделения Императорского археологического общества.Часть первая.– Санкт-Петербург, 1853.- 520 с.
14. Тизенгаузен В. Монеты восточного халифата.-Санкт Петербург, 1873.-374 с.
15. Грутовский В. Каталогъ восточныхъ монетъ-Москва, выпускъ III, 1886- 153 с.
16. Марков А.К. Инвентарный каталог мусульманских монет Имп. Эрмитажа.-Санкт-Петербург, 1896.-879 с.
17. Марков А. Топография кладов восточных монет сасанидских и куфических.-Санкт-Петербург,1910.-149 с.
18. Джалолзода К. Я. Из истории изучения саманидских монет в дореволюционной России/ Муаррих. – Душанбе, № 2 (14), 2018.- С. 64-68.

ТАҲҚИҚИ СИККАҲОИ СОМОНӢ ДАР РОССИЯИ ИМПЕРАТОРӢ

Мақолаи мазкур фарогири таҳқиқи сиккаҳои сомонӣ дар Россияи императорӣ мебошад. Сиккаҳои сомонӣ дар баробари дигар навъи сиккаҳои исломӣ аз сарзамини Россия хеле зиёд кашф шудаанд. Хусусияти хоси сиккаҳои сомонии дар Россияи императорӣ чамбоваришуда ин аст, ки онҳо ҳамчун ашъи осорхонавӣ аз хориҷи Россия оварда нашуда, балки онҳоро асосан дар асри X ҳамчун воҳиди асосии пулию тиҷоратӣ ва сарват ба хоки Россия ворид карда, баъдтар чун ганчина пинҳон намудаанд. Ин ганчинаҳои сиккаҳо ҳамроҳи дигар ашъи қиматбаҳо баъдан аз зери замин ва қазри дарёҳо ёфт мешуданд, ки дар аввал онҳо зуд гудохта шуда, аз онҳо сиккаҳои дигар зарб мезаданд ва ё ашъи ороишӣ месохтанд.

Дар Россияи императорӣ ба чамбоварии мероси таърихӣ ва осорхонакунонии он Пётри бузург асос гузошт ва аввалин осорхонаи Россия-Кунсткамера соли 1714 таъсис ёфт. Соли 1732 аввалин бор кӯшиш карда шуд, ки сиккаҳои куфӣи Кунсткамера мураттаб шаванд. Баъдтар шарқшиноси тавоно Х.Д. Френ аз Ротроки Германия ба Россия даъват шуд ва ӯ ба сиккашиносии ислומии Россия асос гузошт ва аввалин мақолаи илмиро доир ба сиккаҳои сомонӣ соли 1817 ба нашр расонид. Академик Х. Френ ва шогирдони ӯ-П. Савелев, В. Григорев, В. Тизенгаузен, А. Марков ва дигарон ба мактаби сиккашиносии исломӣ, аз ҷумла сиккашиносии сомонӣ дар Россия асос гузошта, сиккаҳои сомонино аз як сарвати зеризаминӣ ба муҳимтарин сарчашмаи таърихӣ табдил доданд.

Калидвожаҳо: *Сомониён, сиккаҳои аббосӣ, сиккаҳои сомонӣ, асрҳои VII-X, сарчашмаҳои хаттӣ, амирони Сомонӣ, зарробхонаҳо, сиккашиносии муҳаммадӣ, Ротроки Германия, О. Тихсен, академик Х. Френ, Қазон, Санкт-Петербург, Кунсткамера, Академияи императории илмҳо, чамбоварӣ, таҳқиқ, Осорхонаи Осие, П. Савелев, В. Григорев, В. Тизенгаузен, А. Марков, топографияи сиккаҳо, феҳристҳо, китоби “Дар бораи сиккаҳои Сомонӣ”, муносибатҳои тиҷоратию пулӣ, ганчинаи сиккаҳо.*

ИССЛЕДОВАНИЕ САМАНИДСКИХ МОНЕТ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

Статья посвящена изучению саманидских монет в Российской империи. Саманидские монеты наряду с другими типами исламских монет, были обнаружены в России. Особенность саманидских монет, собранных в Российской империи, заключается в том, что они не были привезены в Россию в качестве музейных предметов, а были ввезены в Россию в X веке, как основная денежная и торговая единица и как клад, а затем спрятаны как сокровища. Эти сокровища, наряду с другими ценностями, позже были найдены в земле и на дне рек, а потом были переплавлены и использованы для изготовления других монет или украшений.

В Российской империи Петр Великий заложил основы сбора и музейного хранения исторического наследия и в 1714 году был основан первый в России музей–Кунсткамера. В 1732 году была предпринята первая попытка собрать кувшитские монеты Кунсткамеры. Позже известный востоковед Х.Д. Френ был приглашен в Россию из Германии. Ученый основал исламскую нумизматику России, а в 1817 году опубликовал первую научную статью о саманидских монетах. Академик Х. Френ и его ученики–П. Савельев, В. Григорьев, В. Тизенгаузен и А. Марков основали исламскую нумизматику, в том числе саманидскую в России, превратив эти монеты из подземного сокровища в важнейший исторический источник.

Ключевые слова: *Саманиды, аббасидские монеты, саманидские монеты, VII-X вв., письменные источники, Саманидские эмиры, монетный двор, Мухаммедянская нумизматика, Ротрок, О. Тихсен, академик Х. Френ, Казань, Санкт-Петербург, Кунсткамера, Императорская Академия наук, коллекция, Музей Азии, П.С. Савельев, В. Григорьев, В. Тизенгаузен, А. Марков, топография монет, каталоги, книга «О саманидских монетах», торговля и денежные отношения, монетный клад.*

THE STUDY OF SOMONI COINS IN THE RUSSIAN EMPIRE

The article covers the study of Samanid coins in the Russian Empire. Samanid coins, along with other types of Islamic coins, were discovered in Russia. The feature of Samanid coins collected in the Russian Empire is that they were not brought to Russia as museum items, but were imported to Russia in the 10th century as the main monetary and trading unit and as a treasure, and then hidden as treasures. These treasures, along with other valuables, were later found in the ground and at the bottom of rivers, and then were quickly melted down and used to make other coins or jewelry. In the Russian Empire, Peter the Great laid the foundations for the collection and museum storage of historical heritage and in 1714 the Kunstkamera, the first museum in Russia was found. In 1732, the first attempt was made to collect the Kufic coins of the Kunstkamera. Later Ch. D. Frahn, a famous orientalist, was invited to Russia from Germany. The scientist founded the Islamic numismatics of Russia, and in 1817 published the first scientific article about Samanid coins. Academician H. Frahn and his students P. Saveliev, V. Grigoriev, V. Tiesenhausen and A. Markov founded Islamic numismatics, including Samanid in Russia, turning these coins from an underground treasure into an important historical source.

Key words: *Somonids, Abbasid coins, Somonid coins, 7th-10th centuries, written sources, Somoni emirs, mint, Muhammadan mint, German Rothrock, O. Tiksen,*

Academician Ch. Frahn, Kazan, St. Petersburg, Kunstkamera, Imperial Academy of Sciences, Collection, Museum of Asia, P.S. Savel'ev, V. Grigor'ev, V. Tizenhauzen, A. Markov, topography of coins, catalogues, book "On Somoni coins", trade and monetary relations, coin treasure.

Сведения об авторе: Абдували Шарифзода – кандидат исторических наук, заведующий отделом истории науки и техники Института истории, археологии и этнографии им А. Дониша НАНТ. Tel.: 900-55-75-75. E-mail: abduvali05@mail.ru

Information about the author: Abduvali Sharifzoda-Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of History of Science and Technology of the A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences. Tel .: 900-55-75-75. E-mail: abduvali05@mail.ru

ТАШАККУЛ ВА ФАЪОЛИЯТИ МАҚОМОТИ ОЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ ШӢРАВИӢ

ИСКАНДАРОВ Қ.,

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

АЛИЗОДА Б. П.,

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таърихи ташаккули идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ дар замони Шӯравӣ чузъи чудонашавандаи таърихи Тоҷикистони навин мебошад. Воқеан, мақомоти идоракунии давлатӣ дар ҳама давру замон дар таъмини тартиботу амнияти ҷомеа ва таҳкиму рушди устувори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа нақши муҳим доранд. Аз ин хотир, мавриди баррасӣ қарор додани таърихи ташаккул ва таҳаввули мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистони Шӯравӣ яке аз масъалаҳои муҳимми илми таърихнигории муосири кишвар мебошад.

Баъд аз анҷоми тақсмоти милли-марзии Осиёи Марказӣ ва дар ин замина таъсис ёфтани Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон барои идора кардани ин ҷумҳурии навтаъсис зарурати ташкили мақомоти олии ҳокимияти давлатии он ба миён омад. Вобаста ба ин, 26 ноябри соли 1924 дар шаҳри Тошкент Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон-аввалин мақомоти фавқулодаи ҳокимияти давлатӣ-Ҳукумати Тоҷикистони Шӯравӣ таъсис дода шуд [5,375]. Кумитаи инқилобии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии (ҶМШС) Тоҷикистон ҳамчун мақоми фавқулодаи ҳокимияти давлатӣ муддати тӯлонӣ арзи вучуд накарда бошад ҳам, барои ҳалли вазифаҳои асосие, ки тайи солҳои душвори 1924-1926 дар назди Тоҷикистони навтаъсис гузошта шуда буданд, нақши басо муҳим бозид.

Дар ин марҳала қаблан, 6 ноябри соли 1924 Бюрои Осиёмиёнагии КМ ВКП(Б) мақоми муваққатии роҳбарии ҳизбии ҷумҳурӣ-бюрои ташкилии ХК(б) Ўзбекистон дар ҶМШС Тоҷикистонро таъсис дода буд [5,376], ки то соли 1929 амал мекард. Аммо баъди беҳтар шудани вазъи сиёсӣ дар ҷумҳурии навтаъсиси Тоҷикистони Шӯравӣ бояд аз шакли идоракунии фавқулода ба низоми идоракунии давлатии осоишта мегузашт.

Бо ин мақсад, дар моҳи октябри соли 1925 Кумитаи инқилобӣ қарор кард, ки интиҳобот дар Шӯроҳои маҳаллӣ ва вакилон ба нахустин Анҷумани муассисони Шӯрои ҶМШС Тоҷикистон гузаронида шавад [8,6].

Нахустин Анҷумани I (муассисони) Шӯроҳо таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистонро ба расмият дароварда, ба

давраи нави таърихи халқи тоҷик – давраи сохтмони озоиштаи сотсиалистӣ замина гузошт. Баргузории Анҷумани I (муассисони) Шӯроҳо ва гузариш ба ҳокимияти Шӯроҳо барои ташкили нахустин мақоми интихобии марказии ҳокимият дар ҳудуди ҷумҳурӣ–Кумитаи иҷроияи марказии (КИМ) Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон асос гузошт. Гузариш аз низоми Ҷавқулодаи идоракунии–Кумитаи инқилобӣ ба Кумитаи иҷроияи марказии Шӯроҳо ва ташкили Шӯроҳо дар маҳалҳо ба оғози сохтмони васеи идоракунии номояндагии Шӯравӣ дар Тоҷикистон замина гузошта, мақомоти ҳокимияти Шӯравиро ба оммаи халқ наздик гардонид ва барои гузаштан ба фаъолияти ҳамарӯзаи нақшавии мақомоти идоракунии давлатӣ ва ҳизбӣ оид ба сохтмони иқтисодию фарҳангии ҷомеаи Шӯравӣ имконият фароҳам овард.

Ҳамин тавр, дар Анҷумани I (муассисони) Шӯроҳо нахустин мақоми интихобии марказии ҳокимияти давлатӣ дар ҳудуди ҷумҳурӣ – Кумитаи иҷроияи марказии (КИМ) Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Иҷлосияи аввалини Кумитаи иҷроияи марказии Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон, ки 12 декабри соли 1926 доир гардид, Президиуми КИМ ҶМШС Тоҷикистон дар ҳайати 11 нафар, 5 нафар номзад ва Ҳукумати ҷумҳурӣ – Шӯрои комиссарони халқ (ШКХ)-ро интихоб намуд [7,375].

Дар моҳи октябри соли 1925 Кумитаи инқилобӣ қарор кард, ки интихобот дар Шӯроҳои маҳаллӣ ва вакилон ба нахустин Анҷумани муассисони Шӯрои ҶМШС Тоҷикистон гузаронида шавад.

Интихобот ба Шӯроҳои маҳаллӣ барои деҳқонон мактаби сиёсӣ маҳсуб меёфт, ки дар ин мактаб онҳо бо талаботи демократияи Шӯравӣ ва сохтмони давлатӣ ошно шуданд. Пас аз маъракаи интихоботӣ қорҳои бузург оид ба таҳкими Дастгоҳи давлатии Шӯравӣ анҷом дода шуданд. Кумитаи инқилобӣ ба вилоятҳо ва ноҳияҳо номояндагони комиссияҳои махсус, дар навбати аввал номояндагони комиссияи интихоботиро фиришод. Дар ин давра тозакунии сафҳои Шӯроҳо ва кумитаҳои инқилобӣ, интихоби кадрҳои нав аз ҳисоби мутахассисони баландихтисос гузаронида шуданд.

Гузариш ба ҳокимияти Шӯроҳо, баргузории Анҷумани I (муассисони) Шӯроҳо барои ташкили нахустин мақоми интихобии марказии ҳокимият дар ҳудуди ҷумҳурӣ–Кумитаи иҷроияи марказии (КИМ) ҶМШС Тоҷикистон асос гузошт. Гузариш аз низоми Кумитаи инқилобӣ ба Шӯроҳо дар маҳалҳо ба оғози сохтмони васеи Шӯравӣ дар Тоҷикистон замина гузошта, мақомоти Ҳокимияти Шӯравиро ба оммаи халқ наздик гардонид ва барои гузариш ба қорҳои ҳамарӯзаи нақшавӣ аз рӯи сохтмони иқтисодию фарҳангии Шӯравӣ имконият фароҳам овард.

Мақоми олии ҳокимияти давлатии ҶМШС Тоҷикистон Анҷумани умумитоҷикии Шӯроҳо ба шумор мерафт. Дар давраи байни анҷуманҳо ба ҳокимият Кумитаи иҷроияи Марказии Шӯроҳо роҳбарӣ мекард, ки он дар нахустин Анҷумани умумитоҷикии Шӯроҳо дар моҳи декабри соли 1926

ташкил ёфта буд. Шӯрои комиссарони халқӣ дар асоси Қатъномаи оид ба таъсиси ҶШС Тоҷикистон амал мекард, ки он дар яқум (таъсисдиҳанда), Конституцияи ҶШС Ўзбекистон, анҷуманҳои Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон қабул карда шуда буд.

Кумитаи иҷроияи Марказии Шӯроҳои масъалаҳои тақсими маъмури-хоҷагидорӣи ҶМШС Тоҷикистон ва Вилояти Бадахшони Кӯҳиро ҳаллу фасл карда, барои ҷаласаи Анҷумани умумиточикӣ ва иҷлосияи КИМ маводи зарурӣ омода карда, ихтилофандеширо дар байни кумитаҳои халқӣ баргараф намуд [4,51].

Пас аз қабули Конституцияи (Қонуни асосии) ҶШС Ўзбекистон аз 18 августи соли 1927 барои ташкили мақомоти олии ҳокимият ва идоракунии ҶМШС Тоҷикистон заминаҳои қонунӣ фароҳам оварда шуданд.

Дар фасли якуми (муқаррароти умумии) Конституцияи ҶШС Ўзбекистон дар моддаи 5 омадааст: «Тибқи майлу хоҳиши меҳнаткашони Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ҷиҳати ба расмиятдарории давлати худ дар ҳаёти Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон, ки қатъан дар анҷуманҳои нахустини умумиӯзбекӣ ва умумиточикӣ ифода ёфтааст, Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ он ба ҳаёти Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон шомил мебошанд».

Фасли 4, боби 8 Конституцияи ҶШС Ўзбекистон аз соли 1927 пурра ба Тоҷикистон бахшида шуда, ба тариқи зайл ифода ёфтааст: «Дар бораи Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон» [5,376]. Боби мазкур аз 9 модда оид ба танзими масъалаҳои идоракунӣ ва муносибатҳои ҷамъиятии ҶМШС Тоҷикистон иборат мебошад.

Дар моддаи 62 Конституцияи ҶШС Ўзбекистон зикр ёфтааст: «Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ташкили мақомоти олии ҳокимияти Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон тавассути вакилони худ дар анҷуманҳои умумиӯзбекии Шӯроҳои ҶШС Ўзбекистон иштирок менамояд» [5,378].

Тавре, ки маълум аст, мақоми олии ҳокимият – Кумитаи инқилобӣ ва мақомоти идоракунии ҶМШС Тоҷикистон ҳанӯз дар моҳҳои ноябр-декабри соли 1924 таъсис ёфта буданд. Дар моҳи декабри соли 1926 дар анҷумани нахустини таъсисдиҳандаи шӯроҳои Тоҷикистон Кумитаи Марказии иҷроияи (КИМ) Шӯроҳои ва Шӯрои комиссарони халқии ҶМШС Тоҷикистон ташкил ёфта буданд. Конституцияи ҶШС Ўзбекистон аз 18 августи соли 1927 низоми мақомоти ҳокимияти ҶМШС Тоҷикистонро расман ба ҳукми қонун даровард.

1 сентябри соли 1926 Президиуми КИМ дастурамали махсус оид ба Шӯроҳои вилоятиро қабул кард, ки санади мазкур ҳуқуқҳои ин шӯроҳоро ба ҳукми қонун даровард [2,11]. Мақоми амалкунандаи Шӯроҳои деҳот дар давраи байни ҷаласаҳои президум ба шумор мерафт ё вазифаи ӯро

раиси Шӯро ба чо меовард. Шӯроҳои деҳот ҳуқуқ доштанд, ки шӯбаҳои алоҳида-кишоварзӣ, обу обёрӣ, ободонӣ ва сохтмони роҳҳо, маориф, тандурустӣ ва дигар шӯбаҳо бахшоро бо салоҳдиди Шӯро ташкил диҳанд. Ба ҳайати шӯбаҳо аъзои шӯроҳои деҳот ва деҳқонон-фаёлон шомил буданд.

Ба маъракаи интихоботии солҳои 1928-1929 Анҷумани дуҷуми Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон ҳусни анҷом бахшид, ки аз 21 то 28 соли 1929 дар шаҳри Душанбе гузаронида шуд. Дар ин анҷуман аввалин Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон ва дуҷумин Конститутсия дар таърихи халқи тоҷик қабул гардид.

Анҷуман ба КИМ супориш дод, ки Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон барои баррасӣ ва тасдиқ ба Анҷумани сеҷуми ҶШС Ўзбекистон пешниҳод карда шавад, аммо ба рӯзномаи анҷумани мазкур масъала оид ба Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон ворид карда нашуд [2,11], зеро дар ин давра аллақай омодагиҳо барои таъсиси Ҷумҳурии Иттифоқии тоҷикон ҷараён доштанд.

Шӯрои комиссарони халқӣ масъалаҳои рушди маъмурӣ-хоҷагидорӣ ҶМШС Тоҷикистон ва Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳиро баррасӣ карда, ихтилофоти байни комиссариатҳои халқиро ҳаллу фасл менамуд.

Соли 1926 дар нахустин анҷумани Тоҷикистон ба ҷойи Кумитаи инқилобӣ КИМ-и Шӯроҳо ва Шӯроҳои комиссариатҳои халқии Тоҷикистон таъсис ёфтанд. Конститутсияи ҶШС Ўзбекистон аз 18 августи соли 1927 низоми мақомоти ҳокимияти ҶМШС Тоҷикистонро расман ба ҳукми қонун даровард.

18 июни соли 1928 ҷаласаи навбатии Комиссияи тақсмоти ноҳиявии ҶМШС Тоҷикистон доир гардид. Комиссия муштарақан бо КИМ Ўзбекистон дар қорҳои оид ба шомил гардонидани округи Хучанд ба ҳайати ҶМШС Тоҷикистон дар моҳи сентябри соли 1929 иштирок дошт. Дар миёнаи соли 1929 комиссия оид ба тақсмоти ноҳияҳо ба амалӣ гардонидани тадбирҳо оид ба таъсиси Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон шурӯъ намуд.

Дар моҳи ноябри соли 1928 ва январи соли 1929 дар Тоҷикистон маъракаи васеи интихобот ба Шӯроҳо гузаронида шуд. Президиуми КИМ дастурамали махсус оид ба Шӯроҳои вилоятҳо тасдиқ намуд, ки ин санад ба ҳуқуқҳои онҳо қонунан таҳким бахшид [8,83].

Дар ин марҳала Шӯроҳо ба муҳлати як сол интихоб карда мешуданд. Мақоми кори Шӯроҳои деҳот дар давраи байни маҷлисҳо президиум ба шумор мерафт ё вазифаи онро раиси Шӯро иҷро мекард. Шӯроҳои маҳаллӣ метавонистанд аз рӯйи салоҳдид шӯбаҳои худ: кишоварзӣ, обу обёрӣ, ободонӣ ва сохтмони роҳҳо, маориф, тандурустӣ ва ғайраҳо таъсис диҳанд. Ба ҳайати шӯбаҳо фаёлон-аъзои Шӯрои маҳаллӣ ва деҳқонон шомил мегаштанд.

Маърақаҳои интихоботӣ ва ҷорабиниҳои дар онҳо гузаронидашуда

дастгоҳи давлатиро хеле ғаёл намуда, барои ҷалби оммаи деҳқонони заҳматкаш ба идоракунии давлатӣ, ғаёлияти амалӣ дар Шӯроҳо мусоидат мекарданд.

Ҷамъбасти маъракаҳои интихоботии солҳои 1928-1929 Анҷумани дуюми Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон ба шумор мерафт, ки аз 21 то 28-уми апрели соли 1929 дар шаҳри Душанбе гузаронида шуд. Дар анҷуман Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон қабул карда шуд. Анҷуман ба КИМ супориш дод, ки Конститутсияро барои баррасӣ ва тасдиқ ба Анҷумани сеюми Шӯроҳои ҶШС Ўзбекистон пешниҳод намояд, аммо ба рӯзномаи анҷуман масъала оид ба Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон ворид карда нашуд, зеро дар ин давра аллакай омодагиҳо ба таъсиси ҶШС Тоҷикистон ҷараён дошт. Пас аз таъсиси ҶШС Тоҷикистон Конститутсия ба мақоми дахлдори ҷумҳурии иттифоқӣ мутобиқ гардонида шуд. Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон муддати кӯтоҳ амал карда бошад ҳам, дорои аҳаммияти бисолиқ буд; ин ҳуҷҷати муҳим тамоми дастовардҳои халқи тоҷикро дар давраи Ҳокимияти Шӯравӣ ба ҳукми қонун даровард.

Анҷумани дуюми Шӯроҳо иродаи меҳнаткашонии округи Хучандро ба эътибор гирифта, ба Анҷумани сеюми Шӯроҳои ҶШС Ўзбекистон бо чунин хоҳиш муроҷиат намуд: округи Хучанд ба ҳайати ҶМШС Тоҷикистон ворид карда шавад. 4 сентябри соли 1929 округи Хучанди ҶШС Ўзбекистон бо санади махсус ба ҶМШС Тоҷикистон дода шуд.

Бо дарназардошти дастовардҳои ҶМШС Тоҷикистон дар соҳаҳои хоҷагии ва фарҳанг, мавқеи ҷуғрофӣ, сиёсӣ ва этнографияи он ва ба хотири рушди минбаъдаи миллӣ, сиёсӣ ва хоҷагии кишвар, 12-уми июни соли 1929 Президиуми КИМ ИҶШС ва 13-уми июли соли 1929 Президиуми ҶШС Ўзбекистон «Дар бораи таъсиси Ҷумҳурии мустақили Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва аз ҳайати ҶШС Ўзбекистон баровардани он» [10,193], қарор қабул карданд.

КИМ Шӯроҳо ба муносибати таъсиси ҶШС Тоҷикистон қарор қабул кард, ки дар муҳлати кӯтоҳтарин Анҷумани сеюми ҶМШС Тоҷикистон даъват карда шавад. Анҷуман 15-19-уми октябри соли 1929 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид. Дар анҷуман «Қаънома оид ба таъсиси ҶШС Тоҷикистон» қабул карда шуд. Анҷуман ба ҳукумат супориш дод, ки лоиҳаи Конститутсияи ҶШС Тоҷикистонро таҳия намояд. 5-уми декабри соли 1929 КИМ ИҶШС дар бораи таъсиси Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон қарор қабул кард. Ба ҳайати он Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ ва округҳои зерин: Хучанд, Ҳисор, Фарм, Кӯрғонтеппа, Кӯлоб, Панҷакент шомил гаштанд.

Бо таъсиси ҶШС Тоҷикистон ваколати КИМ ва ШКХ ҶМШС Тоҷикистон ҳамчун мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ қатъ гардид.

Дар баробари ин, аз соли 1924 то соли 1929 намояндагии доимии ҶМШС Тоҷикистон дар ҶШС Ўзбекистон ташкил ёфта амал мекард. Намояндагии доимӣ вазифадор буд, ки ба Ҳукумати ҶШС Ўзбекистон

маводу маълумоти мухталифи барои ҳалли проблемаҳои марбут ба Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистонро пешниҳод намояд ва мутассил дар назди Ҳукумати ҶШС Ўзбекистон масъалаҳои сохтмони иқтисодию фарҳангӣ дар Тоҷикистонро ба миён гузорад. Намояндагии Тоҷикистон оид ба пешниҳодоти қонунгузориҳои Ҳукумати Тоҷикистон тавассути мақомоти олии ҶШС Ўзбекистон сурат мегирифт ва бо ҳукуки овози машваратӣ дар кори Президиуми КИМ ҶШС Ўзбекистон ва ШКХ ҶШС Ўзбекистон ширкат меварзид. Дар баробари ба ҶШС табдил ёфтани ҶМШС Тоҷикистон намояндагии доимии ҶМШС Тоҷикистон дар ҶШС Ўзбекистон барҳам дода шуд.

Ҳамзамон Тоҷикистон дар ҳайати Шӯрои иқтисодии Осиемиёнагӣ намояндагии худро дошт. Дар соли 1927 намояндагии Тоҷикистон иборат буд аз раис, муовини ӯ (иқтисодчӣ) ва котиб [3,2].

30 апрели соли 1927 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шӯбаи Суди Олии ҶШС Ўзбекистон ба кори худ шурӯъ намуд, аммо 20-уми ноябри соли 1927 бо сабаби таъсис ёфтани Суди Олии ҶМШС Тоҷикистон фаъолияти худро қатъ намуд. Суди Олӣ, ки ба ҳайати Комиссариати халқии адлияи ҶМШС Тоҷикистон шомил буд, ичрои назоратро оид ба фаъолияти муассасаҳои судии ҷумҳурӣ таъмин мекард ва суди кассатсионӣ (арзу шикоятҳо) ба шумор мерафт.

Корҳои намояндагӣ давра ба давра аз ҷониби шӯбаи ташкилии КИМ ва комиссариатҳои дахлдор мавриди тафтишот қарор мегирифтанд. Вакилон ба кумитаҳои ичроия оид ба ҳамаи ҷорабиниҳои гузаронидашуда маълумот дода, корхоро дар ин самт танҳо дар мувофиқа бо кумитаҳои ичроияи вилоятӣ пеш мебарданд. Дар асоси талаботи Кумитаи ичроия ва дар мавриди муҳолиф набудани ин талабот ба дастурнамалҳои аз марказ дастрасшуда, намояндагон ба корҳои анҷомдодашаванда ислоҳ мебарданд [1,65].

Бюрои Осиемиёнагии Ҳизби Коммунисти болшевикии Шӯравӣ барои тарбияи ташаккули миллӣ оид ба тайёр кардани ҳайати фармондеҳӣ аз ҳисоби бошандагони таҳҷой қарор қабул кард. Номзадҳои дахлдор барои омӯзиш ба Мактаби Осиемиёнагии ҳарбӣ фиристода мешуданд.

Мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии Тоҷикистон дар дар муддати кӯтоҳи мавҷудияти худ роҳи бузурги рушду такомулро тай карданд. Тоҷикистон аз кишвари нимфеодалии сохти кӯҳна ба ҷумҳурии сотсиалистӣ бо гузариш ба дастгоҳи Шӯравии давлатӣ табдил ёфт.

Ташкили дастгоҳи давлатии Тоҷикистонро дар маҷмӯъ, омӯзиши таҷрибаи сохтмони давлатии ҷумҳуриҳои бародари умумииттифоқӣ сабук гардонид. Соли 1929 мақомоти олии ҳокимияти Тоҷикистон ба сохтори намунавии идоракунӣ, ки дар ИҶШС қабул карда шуда буд, наздик гардонид шуд. Чунончи, Тоҷикистон сохтори КИМ ва якчанд комиссариатҳои халқиро аз рӯи бисёр тарҳҳои худ пазируфт. Аммо ҳам дар сохтор ва ҳам дар усулҳои корбарии мақомоти давлатии Тоҷикистон дар ин

мархалаи таърихӣ баъзе фарқиятҳо мавҷуд буданд, ки ба талаботи шароитҳои маҳаллӣ ва хусусиятҳои миллӣ асос ёфта буданд.

Мақомоти давлатӣ рафъи қафомонии иқтисодӣ ва фарҳангиро таъмин намуда, мутассил такмил ёфтанд. Таҳкими мақомоти давлатӣ аз бисёр ҷиҳат ба милликунонии дастгоҳи давлатӣ, яъне тарбияи кадрҳои идоракунанда аз ҳисоби мардуми маҳаллӣ, мунтазам шӯравикунонии ҶМШС Тоҷикистон, густариш ва такмили демократияи Шӯравӣ, ҷалби васеи оммаи меҳнаткашон ба идоракунии давлатӣ мусоидат намуд.

Фаъолияти мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ ба устуворӣ, баъдан таҷдиди иқтисодиёт ва тамоми низоми ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ дар мабдаи сотсиалистӣ равона гардида буд.

Ҳамин тариқ, мақомоти олии ҳокимияти давлатии Тоҷикистони Шӯравӣ дар давраи солҳои 20 ва ибтидои солҳои 30-юми асри ХХ таъсис дода шуда, фаъолияти самарабахшро анҷом доданд. Мақомоти олии намояндагӣ, иҷроия ва идоракунии давлатӣ, ки аз ҷиҳати ташкилӣ ва ҳуқуқӣ пурра ташаккул ёфтанд, идоракунии тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи Тоҷикистони Шӯравиро дар амал татбиқ намуданд ва усулҳои қору фаъолияти мақомоти давлатӣ аз бисёр ҷиҳат суръати сохтмони ҷомеаи сотсиалистиро дар ҷумҳурӣ тақвият бахшиданд.

АДАБИЁТ

1. Бойгонии давлатии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон. X. 9. Оп. 1. П. 36. В. 65.
2. Бойгонии давлатии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон. X. 9. Оп. 1. П. 258. В.11.
3. Бойгонии давлатии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон, X. 10. Оп. 1. П. 36. В. 2.
4. ЦГА Республики Таджикистан. Ф. 10. Оп. 1. П. 175. В. 51.
5. Конституция (Основной Закон) Узбекской Советской Социалистической Республики от 11 июля 1927 г. // Хрестоматия по истории Отечественного государства и права. М. : Юрайт, 2014.- 698с.
6. История Коммунистических организацией Средней Азии,-Ташкент: Узбекистан, 1967. - 450 с.
7. История таджикского народа / под ред. академика Р.М. Масова. Том V. (Новейшая история 1917-1941). -Душанбе, 2004.-750 с.
8. Мавлянов А. Представительные органы государственной власти Таджикистана в период строительства социализма /А. Мавлянов -Душанбе, 1973.-219 с.
9. Митюкова, К.Д. Опыт государственного строительства Таджикской АССР (1924-1929 гг.) /К.Д. Митюкова. Душанбе: “Дониш”. 1988.-68с.
10. Раджабов, С.А. Таджикская ССР – суверенное советское государство/ С.А. Раджабов. - Сталинабад, 1957.-193 с.

ТАШАККУЛ ВА ФАЪОЛИЯТИ МАҚОМОТИ ОЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ ШӢРАВӢ

Дар мақола масъалаҳои ташаккул ва фаъолияти мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистони Шӯравӣ ва мақомоти идоракунии он мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Муаллифон қайд менамоянд, ки шаклҳои нави идоракунии давлатӣ дар натиҷаи тақсимои миллӣ-марзии Осӣи Миёна ва ташкили ҶМШС Тоҷикистон бв вучуд омаданд, ки дар марҳалаи аввал Кумитаи инқилобӣ ҳамчун мақомоти олии фавқулодаи ҳокимияти давлатӣ таъсис дода шуд. Дар моҳи декабри соли 1926 дар Анҷумани якуми муассисони ҶМШС Тоҷикистон Кумитаи иҷроияи Марказии (КИМ) Шӯроҳо ва Шӯрои комиссарони халқӣ (ШКХ)-Ҳукумати Тоҷикистон ва мақомоти идоракунии ҶМШС Тоҷикистон ташкил карда шуданд.

Муаллифон қайд менамоянд, ки минбаъд пас аз ташкили ҷумҳурии алоҳидаи иттифоқии Тоҷикистон дар ҳайати ИҶШС дар низоми идоракунии давлатии ҷумҳурӣ, ба вижа дар низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ тағйиротҳои ҷиддӣ ба вучуд омад ва мақомоти идоракунӣ-комисариатҳои халқӣ ба талаботи ҷумҳурии иттифоқӣ мутобиқ гардониданд.

Дар мақола қайд мешавад, ки низоми идоракунии давлатӣ ва мақомоти идоракунии давлатӣ тақмил дода шуданд ва дар натиҷаи фаъолияти самарабахши ҳамаи шохаҳои ҳокимият, махсусан мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ҶШС Тоҷикистон дар солҳои 30-юми асри XX дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба дастовардҳои бузург ноил гардид.

Калидвожаҳо: *ташаққул, Кумитаи инқилобӣ, Шӯроҳо, Кумитаи иҷроияи Марказӣ, Анҷумани муассисон, Анҷумани шӯроҳо, комиссариатҳои халқӣ, мақомоти идоракунӣ, Шӯрои комиссарони халқӣ.*

ФОРМИРОВАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВЫСШИХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ СОВЕТСКОГО ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются вопросы становления и развития высших органов государственной власти Советского Таджикистана.

Авторы подчеркивают, что новые формы государственного управления формировались в результате национально-государственного размеживания в Средней Азии и создания Таджикской АССР, которая была создана Ревкомом как временный высший чрезвычайный орган государственной власти республики. В декабре 1926 года на первом Учредительном съезде Таджикской АССР были организованы Центральный Исполнительный Комитет (ЦИК) Советов и Совет Народных Комиссаров (СНК)-Правительство и органы государственного управления Таджикской АССР.

Авторы подчеркивают, что в дальнейшем после создания отдельной Таджикской союзной республики в составе СССР в системе государственного управления республики особенно в системе исполнительных органов государственной власти произошли существенные изменения и органы управления – наркоматы были приведены в соответствие с требованиями союзной республики.

В статье отмечается, что система государственного управления и органы управления республики совершенствовались, и в результате эффективной деятельности всех ветвей власти и особенно представительных и исполнительных органов государственной власти Таджикская ССР достигла больших успехов во всех сферах общественной жизни в 30-е годы XX века.

Ключевые слова: *становление, Революционный комитет, наркоматы, Советы, Центральный Исполнительный Комитет, Учредительный съезд, Съезд Советов, государственное управление, Совет народных комиссаров.*

FORMATION AND ACTIVITIES OF THE SUPREME BODIES OF STATE POWER OF SOVIET TAJIKISTAN

The article deals with the formation and development of the Council of People's Commissars of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic and the governing bodies of the Tajik ASSR.

The authors emphasize that new forms of government were formed as a result of national-state demarcation in Central Asia and tells about the creation of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic, which was created by the Revolutionary Committee as a temporary supreme emergency body of state power of the republic. In December 1926, at the first Constituent Congress of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic, the Central Executive Committee (CEC) of the Soviets and the Council of People's Commissars (SNK) - Government and government bodies of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic were organized.

The authors emphasize that after the creation of a separate Tajik Union Republic within the USSR, significant changes took place in the system of state administration of the republic, especially in the system of executive bodies of state power, and the governing bodies - the people's commissariats were brought into line with the requirements of the union republic.

The article notes that the system of government and the governing bodies of the republic has been improved, and as a result of the effective activity of all branches of government and especially the executive bodies of government, the Tajik SSR achieved great success in all areas in the 30s of the last century.

Key words: *Soviets, formation, revolutionary committee, people's commissariats, state administration, Council of People's Commissars, governing bodies, government, executive bodies.*

Сведения об авторах: **Искандаров Косимшо**-доктор исторических наук, главный ученый секретарь Национальной академии наук Таджикистана, 734025, Душанбе, пр. Рудаки, 33 тел: (+992 37) 221 50 17. E-mail ikas_53@inbox.ru

Ализода Бахриддини Пирмухаммад-кандидат филологических наук, доцент, ведущий научный сотрудник НИИ государственного управления и государственной службы Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистана. Адрес: Таджикистан, 734003, Душанбе, ул. Саид Носира, 33, тел: (+992 37) 228 91 51. E-mail b.p.alizoda63@mail.ru

Information about the authors: **Iskandarov Kosimsho** – doctor of Historical Sciences, Scientific secretary of National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 33, even. Rudaki, Dushanbe, (+992 37) 221 50 17. E-mail ikas_53@inbox.ru

Alizoda Bahriddini Pirmuhammad – candidate of Philology Sciences, Main Specialist of the Research Institute of public Administration and public service affairs of the Academy of public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 33, str. Said Nosir, Dushanbe, 734003, Tajikistan, тел: (+99237)2289151. E-mail b.p.alizoda63@mail.ru

УДК: 342.3 (575.3) (09) +9(575.3)

САҲМИ КОРМАНДОНИ ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР ИНӢИКОСИ РӢЙДОДӢОИ СИЁСИИ СОЛӢОИ 90-УМИ АСРИ XX

МИРЗОЕВ Ҷ. А.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX дар натиҷаи пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ давлатҳои нави мустақил таъсис ёфтанд, ки дар назди онҳо вазифаҳои муҳим–таҳкими мустақилияти хеш, ташаккул додани асосҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ меистод. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи ин давлатҳои тозатаъсиси мустақил буд, ки бояд мустақиман унсурҳои нави миллии ҳокимият ва асосҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии хешро муайян мекард. Вале мутаассифона, давлати тозаистиклоли Тоҷикистон ба гирдоби ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд, ки дар натиҷаи он ҳазорҳо нафар тоҷикон ва тоҷикистониён қурбон ва ҳазорҳо нафари дигар беҳонумон шуда, ҳазинаи давлат касоду миллати тоҷик парешон гардид.

Дар охири солҳои 80-уми асри XX дар натиҷаи роҳандозии ислоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоии ҷомеа-бозсозӣ, ки ба сиёсати расмии давлати Шӯравӣ табдил ёфта буд, дар ҳаёти ҷамъиятии мамлакат нишонаҳои озодандешӣ ва демократия зоҳир гардиданд. Сиёсати озодандешӣ дар раванди ҳудодоҳии миллӣ таъсири амиқ гузошт. Бозсозӣ ғаълолнокии сиёсии мардумро баланд бардошта, барои зуҳури ҳаракатҳо ва ташкилоту созмонҳои нави сиёсӣ шароити мусоид фароҳам овард. Ин марҳалаи таърихи сиёсии Тоҷикистон (аз зуҳури нахустин ташкилоту созмонҳои сиёсӣ, воқеаҳои феввали соли 1990 то ба даст овардани Истиклоли давлатӣ) дар ақсар таҳқиқоти кормандони институт инъикос гардидааст.

Дар инъикоси роҳандозии сиёсати бозсозӣ дар Тоҷикистон, заминаҳо ва раванди ба даст овардани Истиклоли давлатӣ асарҳои кормандони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ назари Р. Масов [9,185-192], Ҳ. Пирумшоев[12], Р. Абулҳаев [3], Н. Б. Ҳотамов [13], В.В. Дубовитский [6], Ф. М. Абдурашитов [2], А. Ғафуров [5], Ҷ. Мирзоев [10], инчунин асарҳои бунёдии «История таджикского народа» [7] ва «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» [11]-ро маҳсус қайд кардан бамаврид аст. Муаллифони мазкур муътақиданд, ки зуҳури ҳаракатҳо ва ташкилоту маҳфилҳои нави сиёсӣ натиҷаи роҳандозии сиёсати ҷадиди Давлати Шӯравӣ–сиёсати бозсозӣ буда, ин созмонҳо дар раванди демократикунони ҷамъият,

озодандешӣ ва ба даст омадани Истиқлоли давлатӣ нақши муассир доранд.

Бояд қайд кард, ки Тоҷикистон дар тӯли 74-соли мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ як қисми таркибии ин давлат буда, дар ҷумҳурӣ низоми якҷаҳизбӣ амал мекард. Вале дар партави сиёсати бозсозӣ дар аввали солҳои 90-уми қарни XX дар ҷумҳурӣ чандин ҳизбҳои сиёсӣ ва созмонҳои ҷамъиятӣ пайдо шуда, ба фаъолият пардохтанд.

Дар ташаккули низоми бисёрҷизбӣ қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон» ва «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ», ки моҳи декабри соли 1990 ба тасвиб расида буданд, мусоидат намуданд.

Бояд зикр кард, ки раванди таъсисёбии ҳизбу созмонҳои бешумор ва мақсаду мароми онҳо, нақш ва мавқеи ҳизбҳои сиёсӣ дар ҳаёти ҷамъият, ташаккулёбии бисёрҷизбӣ дар шароити Тоҷикистон, характер ва махсусиятҳои рақобати байниҳизбӣ ва муборизаи онҳо баҳри ба даст даровардани ҳокимият аз ҷониби муҳаққиқон Х. Пирумшоев [12], Н.Б. Ҳотамов [13], Р. Абулҳаев [3], Ҷ. Мирзоев [10], инчунин дар асарҳои бунёдии «История таджикского народа» [7] ва «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол» [11] хеле амиқ инъикос гардидааст. Тибқи маълумоти ин манбаъҳои зикршуда нахустин ҳизбе, ки дар солҳои 90-уми асри XX созмон ёфт, Ҳизби демократии Тоҷикистон буд. Муҳаққиқони номбурда санаи таъсисёбии Ҳизби демократиро дар заминаи маълумоти муассисони ҳизб 10 августи соли 1990 арзёбӣ кардаанд. Зеро дар ин сана конфронси муассисони ҳизб дар шаҳри Душанбе баргузор гардида, дар он мақомоти роҳбарикунанда, оиннома ва барномаи муваққатии ҳизб тасдиқ гардиданд. Раиси Ҳизби демократии Тоҷикистон, ходими илмии шуъбаи фалсафаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Шодмон Юсуф интиҳоб шуд. Вазорати адлияи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон 21 июни соли 1991 Ҳизби демократии Тоҷикистонро расман ба қайд гирифт. Вале бо чурми дар ҳодисаҳои солҳои ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) ширкати фаъол доштан, фаъолияти Ҳизби демократии Тоҷикистон бо қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21-уми июни соли 1993 қатъ гардид.

Бояд тазаккур дод, ки аксари муҳаққиқони таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол фаъолияти Ҳизби демократии Тоҷикистонро манфӣ арзёбӣ намуда, дар бархӯрди сиёсии ибтидои солҳои 90-уми асри XX даст доштани онро собит намудаанд. Корманди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ Ҳайдаршо Пирумшоев, ҳатто дар ҳақиқат демократ будани демократҳои ҷадиди Тоҷикистонро зерӣ шубҳа мегузорад. Ба назари ӯ, демократҳои ҷадиди Тоҷикистон, ки «одитарин принсипи демократия – итоати аққолият ба аксариятро тамоман ба инобат гирифтани нестанд» [12,58] ҳақ надоранд худро демократ номанд.

Доктори илмҳои таърих, профессор Ҳайдаршо Пирумшоев андешарониҳои хешро дар мавриди Ҳизби демократии Тоҷикистон идома дода, дар чойи дигар изҳор медорад, ки яке аз усулҳои дӯстдоштаи онҳо иғвоангезии миллӣ буд. Ба ақидаи мавсуф «изҳороти сабукфикронаи раиси Ҳизби демократ Шодмони Юсуф, ки русхоро гаравғони ғочаҳои суратгирифтаи қувваҳои мухталифи сиёсӣ эълон намудааст, сабаби кӯч баста, аз ҷумҳурӣ баромада рафтани ҳазорҳо оилаҳои русзабон ва ўзбекҳо гаштааст» [12, 63], ки ҳақ ба ҷониби ўст.

Ҳайдаршо Пирумшоев Ҳизби демократии Тоҷикистонро ба писарбачае ташбеҳ медиҳад, ки «филмҳои голливудӣ ё тарғибкунандаи муштзӯриро дида, меҳодад худ ба онҳо тақлид намояд, қувваташро дар шарикдарсон ва аз он калонтарҳо санҷад. Бинобар ин, доимо дасту лағатпартоӣ мекунад. Махсусан, агар фаҳмад, ки ин амали ӯ бечавоб менамояд, он гоҳ худро мағлубнопазир эълон карда, ба роҳгузарҳо ҳам ҳамла менамояд» [12, 63].

Бояд зикр кард, ки аксари муҳаққиқони таърихи сиёсии Тоҷикистон фаъолияти Ҳизби демократии Тоҷикистонро ҳамин гуна арзёбӣ намудаанд. Ба назари мо низ ҳизби ба ном «демократӣ»-и Тоҷикистон, ки дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX вучуд дошт, ягон принсипи демократияро боре ҳам риоя накардааст ва гузашта аз ин, дар муташанниҷ гардидани вазъи сиёсии ҷомеа ва сар задани ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) нақши муассир дорад.

Масоили марбут ба таъсисёбӣ ва фаъолияти ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX, дар заминаи адабиёти мавҷуда ва шаҳодати шохидон дар монографияи муаллифи ин сатрҳо мавриди таҳлили таърихнигорӣ қарор гирифтааст [10, 20-32].

Лозим ба зикр аст, ки яке аз масъалаҳои муҳими сиёсии ибтидои солҳои 90-уми асри XX, ки то имрӯз дар адабиёти илмӣ садои духӯра дошта, баҳри инкишофи минбаъдаи демократия ва гуногунандешӣ дар Тоҷикистони замони Шӯравӣ нақши умда дорад, воқеаҳои феввали соли 1990 махсус меёбанд, ки дар тадқиқу баррасии он кормандони Институти таърих тавачҷуҳи хоса зоҳир кардаанд.

Бояд қайд кард, ки аксари муҳаққиқони таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол, аз ҷумла пажӯҳишгарони институт ба воқеаҳои февралӣ, ки аз 11 то 17-уми феввали соли 1990 дар шаҳри Душанбе ба амал омада, дар натиҷаи онҳо 25 кас қурбон гардида, 856 нафар захм бардоштанд, баҳои манфӣ дода, ин воқеотро амали мутташакилонаи гурӯҳҳои ҷиноятпеша, ки аз як марказ идора мешуданд, медонанд.

Беҳуда нест, ки академик Раҳим Масов воқеаҳои феввали соли 1990-ро «саҳифаҳои нангин дар таърихи мо» номидааст. Ба ақидаи ӯ «худсарихо, сӯхторҳо, ғоратгариҳо ва дигар амалҳои ғайриқонунӣ аз ҷониби гурӯҳҳои авбош ва ҷиноятпеша солҳои тӯлонӣ, ба тариқи махфӣ аз тарафи душманони халқи тоҷик омода гардиданд» [9,185]. Раҳим Масов ақидаеро,

ки воқеаҳои февралиро бадандешони халқи тоҷик, чӣ дар дохили ҷумҳурӣ ва чӣ дар хориҷи кишвар тарҳрезӣ намудаанд, ҷонибдорӣ карда, қайд менамояд, ки «онҳо мақсад доштанд моро на танҳо дар назди халқҳои мамлакати Шӯравӣ, балки дар назди тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ шарманда созанд» [9,186].

Роҷеъ ба инъикоси воқеоти сиёсӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии солҳои 90-уми асри ХХ, аз ҷониби пажӯҳишгарони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ таълифоти зиёде ба таъб расидааст, ки фарогири ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеа мебошанд. Дар байни онҳо, махсусан асарҳое, ки ба инъикоси саҳифаҳои мудҳиши таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол-чанги шаҳрвандӣ (1992-1997) бахшида шудаанд, мавқеи муҳим доранд.

Зимни таҳқиқи баррасии масоили марбут ба ҷанги шаҳрвандӣ, пеш аз ҳама ҷилди шашуми асари бунёдии «История таджикского народа» [7] -ро, ки аз ҷониби кормандони институти мазкур омода гардидааст, қайд кардан бамаврид аст. Асари мазкур муҳимтарин манбаъ дар боби омӯзиши воқеоти сиёсии солҳои 90-уми асри ХХ маҳсуб меёбад. Дар он ба баъзе масоили баҳсноки таърихи ҷанги шаҳрвандӣ, ба амсоли оғози ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар Тоҷикистон, ки аз ҷониби муҳаққиқон гуногун арзёбӣ мегардид, хотима гузошта шудааст. Муаллифони асари мазкур, барҳақ воқеотеро, ки санаи 5 майи соли 1992 дар қаламрави мавзеи Оли Совети ноҳияи Ленин рух дода, дар натиҷаи он се кас кушта ва чанд нафари дигар захм бардоштанд, инчунин дар назди бинои Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби шахсони номаълум кушта шудани намояндаи халқ, сардабири рӯзномаи парлумонии «Садои мардум» Муродулло Шералиев ва иштирокчиҳои гирдиҳамоии майдони «Озодӣ» Холиқ Ҷӯрабоевро оғози ҷанги шаҳрвандӣ медонанд [7,444].

Мақолаҳои доктори илмҳои таърих, профессор Рақиб Абулҳаев [3] ва номзади илмҳои таърих, дотсент Абдулло Ғафуров [4], ки ба воқеоти сиёсии солҳои 90-уми асри ХХ бахшида шудаанд, воқеан ҷанбаи илмӣ дошта, муаллифон дар онҳо ҷанги шаҳрвандӣ ва даврҳои гуфтушуниди миёни тоҷиконро инъикос намудаанд. Рақиб Абулҳаев сабабҳои дохилӣ ва берунии ҷанги шаҳрвандиро бо назардошти методологияи илмӣ таҳқиқ намуда, яке аз сабабҳои дохилии сар задани онро дар мансабталошӣ ва кӯшиши табдил додани низоми давлатдорӣ дунявӣ ба динӣ мебинад [3,39].

Масоили марбут ба сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997) дар китобҳои дарсӣ низ ботафсил баррасӣ гардидаанд. Бахусус дар китоби дарсии «Таърихи халқи тоҷик» [13], ки барои ихтисосҳои ғайритаърихи мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таълиф шудааст, ин масоил амиқ таҳлилу баррасӣ гардида, дар он муаллифон панҷ сабаби асосии сар задани ҷанги шаҳрвандиро, амсоли сабабҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, мансабталошӣ, маҳалгароӣ ва

инчунин муносибати ғалати Хукумати Шӯравӣ нисбат ба дин муайян кардаанд [13, 460].

Яке аз воқеаҳои муҳимме, ки дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ ба вуқӯъ пайваста, дар рафти он дигаргунӣ амиқ ворид намуд ва ба таърихи давлатдорӣ навини тоҷикон ибтидо гузошт, Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ин иҷлосияи тақдирсоз аз санаи 16-уми ноябр то санаи 2-юми декабри соли 1992 дар Қасри Арбоби Хучанди бостонӣ сурат гирифта, самтҳои асосии рушди ҷомеаро дар оянда муайян кард. Дар ин иҷлосия роҳбари нави давлати тоҷикон, сарвари 40-солаи вилояти Кӯлоб Эмомалӣ Шарипович Раҳмонов интиҳоб гардид, ки ҳангоми савгандёдкунии ба вакилони халқ ва мардуми тоҷик чунин ваъда дод: «...фаъолияти худро ман аз барпо намудани сулҳ оғоз менамоям...» [5, 23] ва ӯ ниҳоят ба ваъдаи хеш вафо кард.

Баъд аз гузашти 10 сол яке аз вакилони Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон М. Қурбонов ин воқеаи таърихино ба ёд оварда, чунин қайд мекунад: «ба ҳар як шахси хирадманд маълум аст, ки маҳз бо туфайли ҷаҳду талоши Эмомалӣ Шарипович Раҳмонов Тоҷикистон аз вартаи ҳалокат наҷот ёфт. Ин муболиға не, балки таҳлили вазъи даҳсолаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвари мо мебошад. Ин ҳамон ҳақиқате мебошад, ки онро тамоми ҷаҳон ва аксарияти созмонҳои байналмилалӣ эътироф мекунанд» [5, 24].

Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳаммияти бузурги таърихӣ дорад. Қариб тамоми сохторҳои давлати навини тоҷикон маҳз аз ин иҷлосия сарчашма мегиранд. Аҳаммияти таърихӣ ва рисолати сарнавиштсози Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба инобат гирифта, пажӯҳишгарони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониши АМИТ ба ин масъала таваҷҷуҳи беандоза зоҳир намудаанд. Роҷеъ ба Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аҳаммияти таърихӣ он шумораи зиёди китобҳо ва мақолаҳо ба таъби расидаанд.

Лозим ба зикр аст, ки ҷиҳати инъикоси Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аҳаммияти таърихӣ ва рисолати сарнавиштсозу паёмадҳои он асарҳои бунёдии «История таджикского народа» [7] ва «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» [11,7-47] нақши бориздоранд. Муаллифони асарҳои мазкур Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро рӯйдоди муҳим ва сарнавиштсоз номида, аҳаммияти таърихӣ ва паёмадҳои он, аз ҷумла ба тариқи райъпурсӣ қабул шудани Конститутсияи Тоҷикистон дар соли 1994, интиҳоби Раиси Ҷумҳур ва билохира ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллиро дар санаи 27-уми июни соли 1997 таҳлил ва баррасӣ намудаанд.

Бояд тазаккур дод, ки ҷиҳати ба танзимдарории сиёсии муноқишаи байни тоҷикон Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши тақдирсоз дорад. Ба ақидаи доктори илмҳои таърих Фозил Абдурашитов

махз дар ин иҷлосия масъалаи мурочиат намудан ба давлатҳои ИДМ чихати ворид кардани нерӯҳои сулҳхоҳ ба минтақаи даргир ҳаллу фасл гардида, масоили мубрам, амсоли таъсиси Артиши миллӣ, ба расмият даровардани ҳизбҳои сиёсӣ, пароканда намудани гурӯҳҳои ғайриқонунии яроқнок, тақвият додани ҳифзи марзҳои давлатӣ баррасӣ гардиданд [1,26].

Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихнигории ватанӣ ҳамчун иҷлосияи сарнавиштсоз ва наҷотбахш тавсиф мешавад. Ба андешаи пажӯҳишгарони институти мазкур Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои аҳаммияти бузурги таърихӣ буда, давлату миллати тоҷикро аз парокандагӣ эмин дошт ва санади ба даст омадани Истиқлоли давлатиро дар амал тасдиқ намуд.

Яке аз масъалаҳои хеле муҳим дар таърихнигории ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997, ки то имрӯз ҳалли пурраи худро наёфтааст, даврабандии ин рӯйдоди мудҳиши ҳарбӣ-сиёсӣ маҳсуб меёбад. Бояд қайд кард, ки муҳаққиқоне, ки таърихи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997)-ро мавриди таҳқиқ қарор додаанд, ё умуман ба даврабандӣ кардани ин воқеоти нангин даст назадаанд ва ё дар даврабандӣ кардани он ба назари мо ба иштибоҳ роҳ додаанд. Масалан, дар мақолаҳои зиёде, ки аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ таълиф гардидаанд, ҷанги шаҳрвандӣ умуман даврабандӣ нашудааст. Дар фарқият аз онҳо муаллифони асари дастаҷамъии “История таджикского народа”[7] таърихи ҷанги шаҳрвандиро ба ду давра ҷудо кардаанд. Ба ақидаи онҳо давраи аввал аз 5-уми майи соли 1992 то моҳи декабри соли 1992 ва давраи дуюм аз моҳи январӣ соли 1993 то 27-уми июни соли 1997 идома кардааст.

Муаллифи ин сатрҳо дар натиҷаи таҳлилу омӯзиши маводи дастрас ва нигоҳи интиқодӣ ба таълифоти мавҷуда ба хулосае расидааст, ки таърихи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997)-ро метавон ба ду давра ҷудо кард. Давраи аввал аз санаи 5-уми майи соли 1992, ки аксари кулли муҳаққиқон ба он ишора кардаанд, оғоз шуда, то моҳи декабри ҳамон сол, яъне то ба анҷом расидани Иҷлосияи таърихии XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар рафти ҷанги шаҳрвандӣ низ таҳаввулот ворид кард, давом кардааст. Давраи мазкур марҳалаи аз ҳама шиддатноки ҷанги шаҳрвандӣ буда, дар ин муддат қариб 50 ҳазор нафар тоҷикистониён қурбон гардиданд. Тибқи маълумоти Комиссариати Олии СММ оид ба масоили фирориён, 600 ҳазор, яъне даҳяки аҳолии мамлакат маҷбур шуданд, ки ҷойи истиқомати доимии худро дигар кунанд. 80 ҳазор нафар дар марзи Афғонистон паноҳ бурданд [7,446]. Хисороти иқтисодие, ки ба ҷумҳурӣ расонида шуд, тахминан 300 млрд. рубро ташкил мекард. Дар охири соли 1992 иқтисодиёти мамлакат як ҳолати ногуворро дошт. Эҳтимолияти аз ҷумҳурӣ ҷудо шудани вилояти Ленинобод ба миён омад. Роҳбарияти Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон масъалаи табдили вилоятро ба ҷумҳурии мухтор пешниҳод кард. Хатари ҳамчун давлат аз байн рафтани Тоҷикистонро таҳдид мекард [10, 63].

Давраи дуум аз моҳи январӣ соли 1993, яъне баъд аз анҷоми Иҷлосияи таърихӣ XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар шаҳри Душанбе ба қор шурӯъ намудани роҳбарияти тозаинтиҳоби давлат оғоз ёфта, то санаи 27 июни соли 1997–ба имзо расидани “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” давом кардааст. Давраи дуумро мо ба ду марҳала ҷудо кардаем. Марҳалаи аввал аз моҳи январӣ соли 1993 то моҳи апрели соли 1994, яъне то оғози даври аввали гуфтушуниди байни тоҷикон (5-19 апрели соли 1994)-ро, ки дар дили мардуми тоҷик шуълаи оштии миллӣ ва сулҳу амониро афрӯхт, фаро мегирад. Марҳалаи дуум аз моҳи апрели соли 1994 то 27-уми июни соли 1997 давом карда, бо имзои “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” ба анҷом расидааст [10, 64].

Ҳамин тавр, ба андешаи муҳаққиқони ҷанги шаҳрвандӣ, сарфи назар аз таҳқиқоти фаровон дар ин самт, ҳанӯз ҳам паҳлӯҳои гуногуни ин рӯйдодӣ мудқиши сиёсӣ-низомӣ, ки ҷони ҳазорҳо нафар тоҷикон ва тоҷикистониёнро ба гирдоби фано кашида буд, чандон равшан нест ва ҷиҳати барқарор намудани ин саҳифаҳои нангин дар таърихи халқи тоҷик муҳаққиқонро заҳмати бепоян ва таҳқиқоти фаровон дар пеш аст.

Яке аз масъалаҳои муҳим, ки дар солҳои 90-уми асри XX диққати муаррихон ва умуман аҳли ҷомеаи ҷаҳониро ба худ ҷалб карда буд, раванди гуфтушуниди миёни тоҷикон дар солҳои 1994-1997 ба ҳисоб меравад. Ин раванд пеш аз ҳама аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки нахустин таҷрибаест дар таърихи ҷаҳонӣ, ки бо миёнаравии созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ ва ширкати давлатҳои кафили минтақа бомуваффақият анҷом пазируфтааст.

Дар давоми солҳои 1994-1997 байни Ҳукумати расмӣ Тоҷикистон ва Иттиҳоди муҳолифин 8 даври мулоқот ва якҷанд вохӯрӣ дар сатҳи олӣ – миёни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Эмомалӣ Раҳмонов ва роҳбари Иттиҳоди муҳолифин Сайид Абдуллоҳи Нурӣ баргузор шуданд. Ин гуфтушунидҳо таҳти назари СММ ва бо ширкати давлатҳои кафил – Россия, Эрон, Қазоқистон, Қирғизистон, Покистон, Туркменистон ва Ўзбекистон сурат гирифта, натиҷаи мусбат доданд.

Раванди ноил гардидан ба истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, таҳкими Истиқлоли давлатӣ, хотима бахшидан ба ҷанги шаҳрвандӣ ва бунёди шароитҳои мусоид баҳри муътадил гардонидани авзои сиёсии ҷомеа, аз ҷумлаи мавзӯоте буданд, ки тавачҷуҳи олимони самтҳои мухталифи илмҳои ҷомеашиносӣ, аз ҷумла, пажӯҳишгарони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ ва соири муаллифонро, ки дар таҳқиқи масоили ризоияти миллӣ ва сулҳ-ҳамҷун падидаи демократикунонии ҷомеа саҳм гирифтаанд, ба худ ҷалб кард.

Масоили марбут ба гуфтушуниди миёни тоҷикон, Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва фаъолияти

Комиссияи ошти миллӣ, пеш аз ҳама дар асари бунёдии «История таджикского народа» [7, 457-487] ва асари дастаҷамъии «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» [11,48-126] хеле дақиқназарона таҳқику баррасӣ гардидаанд.

Бояд тазаққур дод, ки асарҳои характери илмӣ ва публитсистӣ дошта, ки ба раванди гуфтушуниди миёни тоҷикон баҳри истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар ҷумҳурӣ рабт доранд, хеле муҳим ва ҷолибанд. Дар байни онҳо баҳусус асарҳои кормандони институт Раҳим Масов [8,244-250] ва Рақиб Абулҳаев [3,47-110] ва дигарон арзиши баланди илмӣ дошта, лаҳзаҳои муҳимми раванди гуфтушуниди миёни тоҷикон ва истиқрори сулҳи деринтизорро инъикос кардаанд.

Роҷеъ ба масоили истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ ҳам дар ҳудуди ҷумҳурӣ ва ҳам берун аз он таълифоти зиёде низ рӯи кор омадаанд. Махсусан, ба ин масъала муаррихон диққати ҷиддӣ зоҳир намудаанд. Боиси қайд аст, ки дар мақолаи профессор Рақиб Абулҳаев [3,47-110] масъалаҳои раванди гуфтушунидҳои байни тоҷикон, махсусиятҳои ин гуфтушунидҳо, ширкати давлатҳои кафил аз қабилӣ-Россия, Эрон, Афғонистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Қазоқистон ва Покистон дар ин раванд, ҳадафу мароми онҳо ва махсусан нақши СММ ва Россия дар раванди баҳамии тоҷикон хеле дақиқназарона таҳқиқ гардидаанд.

Ҳамин тавр, раванди ба даст овардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва марҳалаи хотимагии он-амалигардонии шартномаҳои ноилгардида дар доираи КОМ дар ҷаҳони муосир намунаи беназири баҳамии ҷонибҳои даргир маҳсуб меёбад, ки назирашро таҷрибаи ҷаҳонӣ ёд надорад. Аз ин рӯ, ин раванд ба объекти таҳқиқоти муҳаққиқони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши АМИТ табдил ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Абдурашитов Ф. М. Миссия Коллективных миротворческих сил СНГ в период гражданской войны в Таджикистане / Ф. М. Абдурашитов // Диалог. Международный научно-аналитический журнал Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ. – 2018. - №4 (11). – С. 25-28.
2. Абдурашитов Ф.М. Феномен таджикского суверенитета / Ф. М. Абдурашитов. – Душанбе, 2017. – 148 с.
3. Абулҳаев Р. Сабабҳои дохилӣ ва берунии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон / Р. Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикистана.(Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2.-Душанбе, 2016. - С. 38-46; Абулҳаев Р. Давраҳои гуфтушуниди байни тоҷикон оид ба ошти миллӣ / Р. Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикистана. (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2. – Душанбе, 2016. – С. 47-110.
4. Гафуров А.М. Гражданская война в Таджикистане: причины и последствия [манбаи электронӣ]. URL: <http://ia-centr.ru/expert/1920/> (санаи истифодабарӣ: 01.02.2019).
5. Гафуров А. М. Тоҷикистон дар роҳи ҳифзи истиклолият / А. М. Гафуров // Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол. – Душанбе: Дониш, 2016. – С.7-47.
6. Дубовицкий В. В. Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2010 гг.) //

- История таджикского народа. В 6 томах.Т.6.- Душанбе: Дониш, 1998-2011.- С.615-669.
7. История таджикского народа / под общей редакции Масова Р. М. – Душанбе, 2011.– Т.6. - С. 438-488.
 8. Масов Р. Евразия – наш общий дом в СНГ / Р. Масов // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа (Статьи и выступления). – Душанбе: Пайванд, 2005.–С. 244-250.
 9. Масов Р. Пазорная страница в нашей истории / Р. Масов // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа. – Душанбе, 2005.–С. 185-192.
 10. Мирзоев Ч. А. Таърихнигории таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол / Ч. А. Мирзоев. – Душанбе, 2020. - 228 с.
 11. Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зери таҳрири З. Акрамӣ. – Душанбе: Дониш, 2016. – 463 с.
 12. Пирумшоев Х. Бозсозӣ: сохтем ё бохтем?! Х. Пирумшоев.–Душанбе: Шарқи озод, 2008. – 112 с.
 13. Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ / Н. Ҳотамов, Д. Довудӣ, С. Муллоҷонов, М. Исоматов.–Душанбе, 2011.–582 с.

САҲМИ КОРМАНДОНИ ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШИ АМИТ ДАР ИНӢИКОСИ РӢЙДОДӢОИ СИЁСИИ СОЛӢОИ 90-УМИ АСРИ XX

Дар мақола саҳми кормандони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ дар инӢиқоси рӯйдодҳои сиёсии солҳои 90-уми асри XX мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар он муаллиф воқеоти муҳимми сиёсии дар солҳои 90-уми асри XX ба вуқӯ пайвастаро баррасӣ намуда, бахусус ба масоили таъсисёбии ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, воқеаҳои феввали соли 1990, ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997), раванди ба даст овардани сулҳ ва ризоияти миллӣ ва марҳалаи хотимавии он-амалигардонии шартномаҳои ноилгардида дар доираи Комиссияи ошти миллӣ ва инӢиқоси ин масоил дар осори кормандони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудааст. Муаллиф бо истинод ба осори илмии муҳаққиқони мазкур саҳми онҳоро дар инӢиқоси рӯйдодҳои сиёсии солҳои 90-уми асри XX баррасӣ менамояд.

Калидвожаҳо: *соҳибхитиёрӣ, истиқлолияти давлатӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, воқеаҳои феввали, ҷанги шаҳрвандӣ, гуфтушуниди байни тоҷикон, Комиссияи ошти миллӣ, истиқлолияти комил, таърихнигории ватанӣ.*

ВКЛАД СОТРУДНИКОВ ИНСТИТУТА ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ ИМЕНИ А. ДОНИША НАНТ В ОСВЕЩЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ СОБЫТИЙ 90-ЫХ ГОДОВ XX ВЕКА

В статье исследуется вклад сотрудников Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша НАНТ в освещение политических событий 90-х годов XX века. В нем автор рассматривает важные политические события 90-х годов XX века, в частности, формирование политических партий и общественных организаций, события февраля 1990 г., гражданскую войну в Таджикистане (1992-

1997 гг.), процесс достижения мира и национального согласия и его заключительный этап - реализация достигнутых договоренностей в рамках Комиссии по национальному примирению и отражение этих вопросов в трудах сотрудников Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша НАНТ. Ссылаясь на научные работы этих исследователей, автор рассматривает их вклад в освещение политических событий 90-х годов XX века.

Ключевые слова: *суверенитет, государственная независимость, политические партии, февральские события, гражданская война, межтаджикские переговоры, Комиссия национального примирения, подлинный суверенитет, отечественная историография.*

CONTRIBUTION OF THE STAFF OF THE A. DONISH INSTITUTE OF HISTORY, ARCHEOLOGY AND ETHNOGRAPHY OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY TO THE COVERAGE OF POLITICAL EVENTS 90-S OF THE TWENTIETH CENTURY

The article examines the contribution of the staff of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after Ahmad Donish NANT to the coverage of political events in the 90s of the twentieth century. In it, the author examines important political events of the 90s of the twentieth century, in particular, the formation of political parties and public organizations, the events of February 1990, the civil war in Tajikistan (1992-1997), the process of achieving peace and national accord and its the final stage is the implementation of the agreements reached within the framework of the National Reconciliation Commission and the reflection of these issues in the works of the staff of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after Ahmad Donish of the National Academy of Science and Technology. Referring to the scientific works of these researchers, the author examines their contribution to the coverage of political events in the 90s of the twentieth century.

Key words: *sovereignty, state independence, political parties, February events, civil war, inter-Tajik negotiations, National Reconciliation Commission, genuine sovereignty, national historiography.*

Сведения об авторе: Мирзоев Джурабек Абдулович-кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша. Телефон: 2217210; E-mail: mirzoev-dzhurabek@mail.ru

Information about the author: Mirzoyev Dzhurabek Abdulovich-candidate of Historical Sciences, Senior Researcher of the Department of Contemporary History of the Institute of History, Archeology and Ethnography. A. Donisha. Phone: 2217210; E-mail: mirzoev-dzhurabek@mail.ru

УДК 9 (575.3)

**ПОЛИТИЧЕСКИЙ СТРОЙ ВОСТОЧНОЙ БУХАРЫ
И ПАМИРА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.**

САФАРОВ К.,
Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша

При характеристике политического строя изучаемых районов следует исходить из того, что оторванность местного населения от более развитых районов Средней Азии способствовала сохранению некоторых специфических особенностей. Эти особенности более наглядно проявлялись в высокогорных местностях.

В большинстве равнинных районов Восточной Бухары существовал застой в развитии феодальных отношений. Характеризуя уровень развития Каратегина, Н.А. Кисляков писал, что он «вплоть до Великой Октябрьской социалистической революции оставался страной чрезвычайно отсталой, сохранившей пережитки общинных отношений и натурального быта» [4,122]. В равнинных и высокогорных владениях существовал институт «танхо». Собственник танхо—«танхо-хур» обслуживал интересы господствующего класса. Танхо-хур имел участок земли, который давался им местным феодальным правителем. Земледельцы, проживающие на земле танхо-хур были обязаны выполнять разные феодальные повинности. При дворе каждого правителя, мира, шаха находились наукары, которые вели военную службу. Их выбирали двумя способами: рекрутским набором в определенном числе и вербовкой охотников [7,110].

Помимо военной службы наукары собирали ренту-налог, следили за выполнением феодальных повинностей, выполняли различного рода поручения. Проживали наукары во владениях своих беков, занимались скотоводством и земледелием и были обязаны являться по первому зову бека [7,111].

Многие из наукаров призывались в ополчение при исключительных обстоятельствах, в остальное же время занимались своим мирным трудом. Часть наукаров служила постоянно при дворе местных правителей и других феодалов. В этом случае они обеспечивались питанием и обмундированием. Они пользовались определенными льготами и привилегиями. Многие из них не только освобождались от феодальной повинности, но даже обеспечивались танхо.

В горных владениях в середине XIX в. в связи с ослаблением влияния местных шахов и усилением влияния бадахшанских миров наукары стали играть значительно меньшую роль. Главным образом их обязанности заключались в том, что они по 20-30 дней вели дежурство при дворе миров. Для некоторых из них служба в качестве наукаров была выгодным делом. Чтобы стать наукаром, делали подарок мирам, а миры в свою очередь раз в год награждали своих наукаров халатом и чалмой. Во время несения службы наукары кормились за счет мира. Приготовление и доставка пищи входили в обязанности крестьян. Особенно количество наукаров увеличи-

валось во время войны. Так, например, по данным Г.А. Арандаренко, каратегинский мир мог собрать до двадцати-тридцати тысяч человек, саблями и фитильными оружиями [6,112].

Административное устройство полузависимых феодальных владений Восточной Бухары по своей структуре в основном не отличалось от административных образований северных владений эмирата.

В Гиссарском бекстве имелось три высших должности: аталык, наподобие великого везира, датха – предводитель войск и шейх-уль-ислам – глава духовенства. Далее следовали ишекого-баши – тайный советник, дастарханчи – церемониймейстер и др. [5,165].

Шейх-уль-ислам занимая важную позицию в административной иерархии имел полномочия распределять должности, также он выступал в решении судебных тяжб. Далее в цепочке должностей духовенства следовали: алам, муфти, муллы и ахуны [5,165].

Конечно вести прямые аналогии между административным устройством эмирата и бекств было бы неправильным, но в то же время следует отметить, что некоторые должности, подобные упомянутым, выше существовали и в бекствах, хотя ограниченными масштабами и функциями. В мелких владениях высшую администрацию представляли беки (Гиссар), миры (Куляб и Каратегин), шахи (Дарваз, Шугнан и Вахан). Далее в административной лестнице следовали кушбеги, деван-беги, управляющий финансовыми делами, лашкар-баши – военначальник, кази-калян – глава духовенства в то же время судья и др.

Подробные сведения об административном устройстве горных владений приводит М.С. Андреев. Ученый пишет, что здесь каждое шахство делилось на «сада», или в некоторых местах в Хуфе и Рушане «пянджа». По его же данным, «в Шахдаре было всего две «сада», в Шугнани 7, в Рушане 10 «пянджа», которые иначе назывались «хазораи рушан», т.е. рушанская тысяча» [1, 25]. Во главе каждой «сада» или «пянджа» сидели специальные чиновники, которые назначались шахом.

Сословное деления населения в верховьях Пянджа имели место вплоть до начала XXв. Местные правители делили населения на сословия. Часть жителей именовалась родственниками местных миров, шахов и т.д., отсюда возникло слово мирский, или каум мира. Другие назывались родственниками духовных лиц – сейидов, шейхов, т.е. представителей духовной власти. Далее шли акобиры – дружины, которые сопровождали своего шаха или мира. Что же касается основной массы, то она была причислена к категории фукаро – раият – ранджбар.

Привилегированные сословия вплоть до конца XX в. пытались сохранить свою родовую знать, для чего имели родовую генеалогию. Редкостью было, когда акобиры выдавали своих дочерей за факиров т.е. человека из податного сословия.

О тяжелой жизни населения верховьев Пянджа А.А. Бобринской писал, что немалой обузой и источником всяких неприятностей и невзгод для населения были родственники мира. «Глава семьи был принужден отдавать своим без дела сидящим родственникам, волость в управление или скорее на прокормление. Все эти бесчинства мелкие правители, сидя у себя по волостям, занимались главным образом раздорами, а население, конечно, более всего страдало от подобного постоянного смутного состояния. Ссорились правители между собой, один против другого. Гуртом ссорились по очереди, то с одним, то с другим соседом.

Вызывались все эти споры и раздоры бездельем, а главным образом хищничеством правителей» [2, 64].

Приведенные сведения любопытны с точки зрения взаимоотношений мира или шаха, выступавшего в качестве «главы семьи» или главы всех родственников. Это является подтверждением того, что в горных владениях долгое время сохранялись феодально-патриархальные отношения.

Система «кормления» практиковалась во всех бекствах Восточной Бухары. Такие крупные феодалы как каратегинский мир Музаффар-хан, кулябский бек Сары-хан и гиссарский–Шадман, также первым долгом заботились о своих приближенных.

Такие отношения вытекали из существа того общественного строя, который господствовал в Восточной Бухаре и Западном Памире. Во многих районах феодальные отношения переплетались с дофеодальными пережитками. В высокогорных районах некоторые черты родоплеменных общинных отношениях сохранялись не только в быту, но и в общественной жизни. Касательного этого И.И. Гейер отмечал, что в Дарвазе «в некоторых местах (например, кишлаки Хиджа, Джамар, Кырчагома, Адрита, Анширго и др.) имеются тутовые рощи, ягодами которых пользовались общинники» [3,106]. Наблюдались случаи, когда земли, расположенные вдали от населенных пунктов, обрабатывались общими усилиями. Это относится и к лугам и пастбищам. В классовом обществе общественная земля постепенно становилась достоянием эксплуататоров. Тем не менее, существование общинной собственности на тутовые рощи, пастбища, сенокосные участки и другие угодья представляет собой весьма показательное явление [10, 92].

В Восточной Бухаре и Западном Памире вплоть до второй половины XIX в. существовало рабовладение [9,37]. Местные правители, крупные феодалы и представители духовенства продавали своих крестьян в рабство. Хорошо знавший край А.А. Бобринской отмечал, что нередко были случаи, когда «...выводили на продажу мужчин со связанными руками, а женщин со стриженными волосами. Продавали людей приблизительно по следующим ценам: бачамард (юноша) – 50 рублей, старика – хорошо, если его удавалось продать за 5 рублей, красивая девушка доходила до 100 рублей» [2, 62].

Покупали рабов и рабынь не только купцы, но и представители высшей придворной знати.

Таким образом, изолированность горных районов Таджикистана придавала некоторое своеобразие, как экономике, так и общественно-политическому строю. Это своеобразие выразилось, главным образом, в живучести не только патриархально-феодальных, но и общинных отношений. Население юго-восточного Таджикистана и западного Памира значительно отстало в своем историческом развитии от народов других областей Средней Азии. В рассматриваемых районах, особенно высокогорных, наряду с патриархально-феодальными отношениями сохранялись некоторые черты общинного строя. Отдельные факты свидетельствуют о том, что имелись некоторые остатки рабовладельческого строя.

Отсутствие удобных путей сообщения, наличие искусственных пошлин у границ каждого бекства и другие причины тормозили развитие торговли и производительных сил общества.

Существующий застой феодальных отношений, имевший место в Средней Азии, ко второй половине XIX в. не был полностью ликвидирован. Феодальная раздробленность не была преодолена, край по-прежнему был разделен на мелкие владения. В этих условиях продолжало ухудшаться положение угнетенных масс, росло их недовольство и неоднократно происходило выступления против господствующего класса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев М.С. Таджики долины Хуф.-Душанбе, 1953. – 315 стр.
2. Бобринской А. А. Горцы верховьев Пянджа. Очерк быта.-М., 1908.–266 стр.
3. Гейер И.И. Путеводитель по Туркестану.-Ташкент, 1901.–348с.
4. Кисляков Н.А. Очерки по истории Каратегина.-Душанбе,-1954.-283 стр.
5. Мейендорф. Статистический взгляд на Бухару. Пер. с франц. А. Каменской, «Северный архив», 1826, № XIX и XX за октябрь.–256 стр.
6. ЦГВИА, ф. ВУА, 445, д. 19, л. 20. См.// Б. Искандаров. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX в.-Душанбе, Дониш, 2012.–435 стр.
7. ЦГВИА, ф.ВУА, д. 118, л. 45. См.//Б. Искандаров. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX в.-Душанбе, Дониш, 2012.–435 стр.
8. История таджикского народа. Том IV.–Душанбе; Дониш, 2010.–1124 стр.
9. Семенов А.А. История Шугнана.-Ташкент; 1917.–364 стр.
10. Семенов А.А. Этнографические очерки Зерафшанских гор, Каратегина и Дарваза.-Москва, 1903.–425 стр.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ СТРОЙ ВОСТОЧНОЙ БУХАРЫ И ПАМИРА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.

В данной статье приводятся сведения русских исследователей второй половины XIX в. об административном строе бекств Восточной Бухары. В статье автор опирается на труды исследователей А. Кислякова, Мейендорфа, М.С. Андреева, И.И. Гейера, А.А. Бобринского и т.д. Русские исследователи наравне с естествен-

нонаучным изучением края дали подробные сведения о политической жизни, в частности об административном управлении. Статья представлена в качестве краткого исторического обзора.

Ключевые слова: *таджики, Восточная Бухара, бекства, административный строй, русские исследователи.*

СОХТОРИ СИЁСИИ БУХОРОИ ШАРҚӢ ВА ПОМИР ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX

Мақола ба маълумоти муҳаққиқони рус оид ба сохтори маъмурии бекига-риҳои Бухорои Шарқӣ дар нимаи дуюми асри XIX бахшида шудааст. Дар мақола муаллиф ба асарҳои муҳаққиқон А.Кисляков, Мейендорф, М.С. Андреев, И.И. Гейер, А.А. Бобринский ва дигарон таъяқардааст. Муҳаққиқони рус дар баробари омӯзиши табиати минтақа, инчунин дар бораи ҳаёти сиёсӣ, алаҳхусус идоракунии маъмури маълумоти муфассал додаанд. Маълумоти овардашудаи муҳаққиқони рус аз он шаҳодат медиҳанд, ки новобаста аз мутеъ шудани аморати Бухоро ба Русияи подшоҳӣ, дар умум тағйироти бузурге дар усули идоракунии маъмурии Бухорои Шарқӣ ба миён наомадаанд. Мақола ҳамчун шарҳи муҳтасари таъриҳӣ пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: *тоҷикон, Бухорои Шарқӣ, бекҳо, низоми маъмури, муҳаққиқони рус.*

POLITICAL SYSTEM OF EASTERN BUKHARA AND PAMIR IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

This article provides information from Russian researchers of the second half of the 19th century about the administrative structure of the beks of Eastern Bukhara. In the article, the author relies on the works of researchers A. Kislyakov, Meyendorff, M.S. Andreeva, I.I. Geyer, A.A. Bobrinsky, etc. Russian researchers, along with the natural science study of the region, provided detailed information about political life, in particular about administrative management. The article is presented as a brief historical overview.

Key words: *Tajiks, Eastern Bukhara, beks, administrative system, Russian researchers.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Қодир Ҳотамович – докторанти курси 3 PhD, Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш. Тел: (+992) 987 00 02 11. E-mail: hotamzoda@gmail.com

Information about author: Safarov Qodir Hotamovich – 3rd year PhD of the A. Donish Institute of History, Archaeology and Ethnography. Tel: (+992) 987 00 02 11. E-mail: hotamzoda@gmail.com

УДК 9 (47) +9 (575)

ОСВЕЩЕНИЕ ЗАВОЕВАТЕЛЬНЫХ ПОХОДОВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В СРЕДНЮЮ АЗИЮ

В ТРУДАХ СОВЕТСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ**НАЗАРОВ Ф. А.,****Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша**

Завоевание Средней Азии Россией исследовано русскими дореволюционными, местными среднеазиатскими, советскими, постсоветскими, а также зарубежными исследователями. Изучение данного вопроса продолжается и в современный период. В каждом периоде разрабатывались новые методы и методологии изучения со своими недостатками и достижениями. В данной статье проведём историографический обзор состояния изученности данного вопроса в советской историографии Таджикистана.

Повышенный интерес данного вопроса обуславливается тем, что история данного периода коренным образом изменила ход истории среднеазиатских народов, существенно повлияла на политическое положение самой России и значительно изменила внешней политики в Азии, западных держав, по большей части Англии.

Мировая история свидетельствует о том, что как в прошлом, а тем более в XIX веке, как мировые империи, так и передовые страны мира начали новый раздел мира. В этом общемировом процессе активно участвовала и Россия. В отличие от морских империй, Россия была континентальной. В этом был залог ее успеха в ожесточенно военно-политической борьбе за Среднюю Азию.

Средняя Азия во второй половине XIX в. приобрела важный стратегический и геополитический статус в связи с превращением в зону интересов Великобритании и Российской империи. Географическое расположение края во многом определила дальнейшую ее судьбу, став объектом раздора между крупными империалистическими странами [14,30]. С другой стороны, покорение среднеазиатского региона царизмом и включение ее в состав России изменила геополитическую положение заинтересованных держав в крае. Учитывая нанесенный ущерб в экономике и своеобразной культуре Средней Азии (достигшей своей эпопеи намного раньше, период Саманидов), все же следует признать эти преобразования открыли путь через Россию к развитой европейской экономике и культуре, вследствие чего капиталистические отношения возникли и развивались постепенно в крае. Еще в начале проникновения царизма в среднеазиатский регион К. Маркс в своём письме Ф. Энгельсу признавал о цивилизованном влиянии России в регионе [15,241]. Представитель того времени, Российский исследователь Н.Я. Данилевский упоминал, что в целом Европа закрывая путь России на западе позволила захвата Средней Азии [6,61-62]. Прежде всего, следует отметить, что завоевание Средней Азии, в том числе северных районов Таджикистана исследовано во многих трудах исследователей Таджикистана. Но до сих пор не исследовано в историографическом аспекте, исключени-

ем является монография О. Бокиева в которой в историографическом ключе изучены труды дореволюционных авторов. По освещению завоевательного процесса Средней Азии Российской империей следует отметить вклад историков Таджикистана. В советский период историками Таджикистана частично и в рамках своих исследованиях освещается военно-завоевательный процесс Средней Азии. В частности, данный вопрос рассматривается в рамках своих исследованиях Б.Г.Гафурова и Н. Прохорова, [5] Б.Г. Гафурова, [2;3;4;1] А. Мухтарова,[13;11;12] коллективном труде «История таджикского народа», [10] История Ленинабада [9] Специальные исследование завоевательный процесс Северного Таджикистана в статье М.К. Джамаловой [7] и научном труде М.К. Джамаловой [8].

Таким образом, впервые и частично в историографии Таджикистана военные походы Российской империи на Среднюю Азию затрагивается в книге Б. Гафурова в соавторстве Н. Прохоровым [5]. В книге вовсе не освещается военный процесс, даже не перечисляются завоевание крупных городов. Освещается общий обзор проблемы. Отставание Бухары от России во всех отраслях, в том числе и военно-политическом, бездарность эмира Музаффара, превосходство русских войск в вооружении и другие аргументы приводится в качестве причины поражение среднеазиатских войск от завоевателей. Как полагают авторы, победа русской армии над Бухарскими и Хивинскими ханствами была настолько убедительным что, Россия могло двигаться в любой направлении в Средней Азии. После того, как Бухарский эмират стал вассалом России, с помощью последнего Бухару удаётся подчинить ранее независимые территории - Восточную Бухару.

Процесс завоевание Средней Азии царской Россией освещается в отдельном разделе под названием «Царская Россия и процесс завоевание Средней Азии» в монографии «История таджикского народа в кратком изложении» Б.Г. Гафурова [2,350-359]. Автор подробно излагает предпосылки и первые неудачные походы русских войск ещё период Петра Первого, которые были отправлены ради контроля добычи Хивинского золота. Также автор полагает, что в начале XIX в. Россия отправляет несколько посольств в Среднюю Азию в составе которого были наряду с учеными и военные специалисты для разведки. Таким образом, Российская империя незаметно готовилась к завоеванию края. Прежде всего, надо отметить, в видениях Б. Гафурова в вторжение Российской империи в среднеазиатский регион лежали экономические причины, в частности, развитие капитализма и отмена крепостного право в России.

В данной монографии также наблюдаем более подробное освещение завоевательных походов русских войск во главе Перовского в 1839-1840 годы в Хивинское ханство и причины их неудачи.

По поводу построение крепости Раим и укрепления её русскими, а также дальнейшие продвижение русских войск вглубь Средней Азии: захват Ок Мечети в 1853, Чимкента и Туркестана в 1864 году то завоеватели

учитывали возможности обеспечения продуктами питания армии на местах. Как пишет автор, вокруг укрепления Раима начали обработки земли.

Поражение в Крымской войне и нехватка хлопка для промышленности из-за гражданской войны в США по мнению автора привели к активизации царской России в дальнейшем военном продвижении.

В целом в книге завоевание городов Средней Азии освещается не полностью или же частично. Надо отметить, что данной книге расширяется список первоисточников, в основном русские, но и местные среднеазиатские в том числе. Таким образом, Б. Гафуров в своей монографии освещал процесс завоевания Средней Азии русскими подробно с предпосылками, причинами отдельных моментов, и местами более подробно конкретных городов. По поводу политики эмира в отношении русских и причины быстрого завоевания Самарканда ссылаясь А. Соми пишет: «После Джизахских событий большинство муллы мадрасы Самарканда начали агитацию против завоевателей в медресах и общественных местах. Так как в это время эмир отпустив русских послов, хотел договориться с русскими, поведения мулл и студентов, чтоб не стал поводом наступления русских, хоким Самарканда Шерали инок отправил к муллам двое старших и козикалона. Они должны были остановить агитацию. Но, из отправленных один был убит, а двое калечены. Шерали инок отправляет два сарбоза в результате столкновения несколько муллы были убиты. Это привело к восстанию в Самарканде против эмира» [2,353-354].

Данная книга переиздавалась в 1949, [3] 1952 [4] и 1955 [1] годы с некоторыми дополнениями и изменениями. Например, переизданном 1952 года книге Б.Гафурова завоевательный процесс получил название в отдельной главе «Присоединение Средней Азии к России». Здесь особо подчеркивается, роль капиталистов и буржуазии во вторжение царской России в Средней Азии. Завоевательный процесс, начиная с 1847, далее 1853, 1864, 1865, 1866 годов и окончание завоевания в 1884 года Кушки в книге находит более подробное освещение. Несмотря на то, что раздел в книге получает название «присоединение», процесс завоевания, колониальная политика царизма исследуется более объективно.

В обновленном варианте данной книги Б. Гафурова 1955 года [1,417-433] наблюдаем небольшие дополнения по вопросу, которого интересует нас.

В исследовании процесса завоевания, особенно одного важного стратегического пункта, то есть Ура-Тюбинского бекства, весомый вклад внес А. Мухтаров. Он писал, «Народное недовольство и открытые выступления населения Ура-Тюбинского бекства от произвола, (имеется в виду влияние русского завоевания, приходившегося в 1860-1861 годах), заметно повлияла на дружбу местного населения с русскими. Население Ура-Тюбинского вилаята в 1861 г. отказались идти против русских. Этот отказ оказал свое влияние и на войска Малля хана, которые также отказались от похода

против русских, в силу чего Кокандский хан вынужден был отложить этот поход. Это уже было признаком дружбы и тяготения таджикского и узбекского народов к великому русскому народу» [13, 91-123].

Как полагал автор, Российская империя завоевала Среднюю Азию исходя из своих интересов, не думая об освобождении населения от феодального гнета и разорительного междоусобицы. Но и народы Средней Азии не ждали каких-то больших перемен от царизма. Но и вхождения Ура-Тюбинского бекства к Российской империи освобождала Ура-Тюбе с его окрестностями от постоянного разрушения, феодальных войн и угнетения.

«Ни в России, ни в Средней Азии—писал А. Мухтаров,- не сразу поняли и оценили последствия совершившегося факта во второй половине XIX в. Значения присоединения Средней Азии к России местное население поняло спустя некоторое время. Советские историки, вооруженные учением марксизма-ленинизма, анализируя последствия этого присоединения, справедливо считали и считают его прогрессивным явлением» [13,123]. А. Мухтаров в своих последующих работах больше фокусировался на политическое положение Средней Азии, а главным образом Ура-Тюбинского бекства [11,12].

В монографии А. Мухтарова [12,101-107] посвященной истории Ура-тюбинского района частично освещается военное событие с 1864 года, завоевание Худжанда и Джизака. Автор особо уделил внимание на военно-политическое значение городов Худжанда и Уратюбе для Кокандского ханства, Бухарского эмирата и в том числе царской России. Более подробно в данной книге раскрывается завоевание города Уратюбе русскими войсками. Причины быстрой победы русских войск по мнению автора первый очередь, то что сопротивление была в основном со стороны бека, и других чиновников угнетателей народа. А простое населения была рада русскому приходу, то есть, «освободителям». Поэтому, без народной поддержки быстро потерпели поражение. Вот что пишет сам автор об этом: «Такой быстрый успех царской армии объясняется плохим вооружением оборонявшихся, их слабым знанием военного дела, пассивностью обороны, а также тем, что народ не оказал поддержки эмиру и его вассалу – правителю Уратюбе» [12,103].

А. Мухтаров полагает, что русская войска воевала не с народом а хакимами, эмиром. Симпатии простого народа к русской армии-освободителям в книге гораздо преувеличено и парюю нелепо. Такой марксистический метод исследование автора привело к искажению исторической действительности. Тем не менее, автор особо подчеркивает, что царская Россия преследовала иные цели, чем освобождения народа. «Если учесть осаду, штурм, артиллерийские обстрелы и потери обеих сторон, -пишет автор - то с военной точки зрения это означало завоевание Уратюбе» [12,104].

В коллективном труде «История таджикского народа» [10, 6-20, 32-36]. процесс завоевание Средней Азии Россией освещается в отдельном разделе под названием «Наступление русских войск». Ещё во введение книги проводится историографический обзор трудов дореволюционных, среднеазиатских и советских историков, исследователей что, является первой попыткой обобщение материалов, трудов по присоединение Средней Азии царской Россией [10,6-20]. В качестве причины вторжение указывается развитие капитализма в России и активизация Англии в регионе.

В книге раскрывается подрывную деятельность английских, турецких и иранских агентов против русских в крае в начале 50-х годов. «Английские правящие круги использовали для антирусской деятельности в Туркестане персидских панисламистов и турецких пантюркистов. В конце 1853 году турецкие миссионеры появились во всех ханствах Средней Азии, призывая их население выступить против России» [10,7].

В работе чувствуется более мягкое отношение к царской России, чем англичанам. Например, в книге пишется: «В ряде случаев народные массы надеялись найти в приходе русских войск избавление от ненавистного гнета ханов и других феодалов. Так, когда в 1870 году Кухистан был присоединен к России, то его народы «хорошо приняли русские отряды и акт присоединения Кухистана ими рассматривался как освобождение от власти прежних беков» [10,137]. Надо полагать, что по соображениям авторов, такое мягкое отношение к России обуславливается с дальнейшим развитием революционного движения в Российской империи, следовательно, и в среднеазиатском регионе, которые привели к Великой Октябрьской Революции освобождавших народов от царского, эмирского и ханского гнета. Следует отметить, что всякое сопротивление завоевателям объясняется попыткой самозащиты правящих кругов, беков, феодалов с использованием силы простого народа.

Тем не менее, захватнический характер русских войск, завоевательный процесс отдельных городов, например, захват Худжанда освещается более подробно. Но и этот труд полностью не раскрывает процесс завоевание края царской Россией.

Освещение завоевание Худжанда расширилась в коллективном труде «История Ленинабада» [9,157-159].В этой книге завоевание и колониальный период освещен в V-VI главах. Авторы цитируют, высокое мнение генерала Д.И.Романовского о защитниках Худжанда в частности отмечает, что Худжанд не смог подготовиться к обороне как следует, так как было мало времени. А также высоко оценивается боевой дух защитников города [9, 158].Далее говорится, как русские войска после взятия города Худжанда не проявили насилия в отношении побежденных.

Особый интерес представляет статья М.К. Джамаловой, «Махрамское сражение 1873 года»[7].Автор в данной работе раскрывает ход военных действие, основные причины восстание 1873-1876 года в Кокандском хан-

стве, причины поражения защитников Махрамской крепости. А также отражены «корыстные цели» русской администрации в Средней Азии и участие в восстание духовенства и крупных феодалов, исходя из своих интересов.

Процесс завоевание Северного Таджикистана и Памира исследовано в специальной исследовании М.К. Джамаловой [8]. В работе проведен полноценное освещение процесс завоевание с привлечением по большей части архивных материалов и упущенных источников по теме. Автор уделила отдельное внимание на народное сопротивление русским войскам. Автор также критикует советских исследователей в избирательном использование источников по освещению завоевательного процесса Северного Таджикистана. По характеру работа сильно отличается от предыдущих. Во-первых, критический подход к русской политике в Средней Азии. Во-вторых, довольно полноценное освещение процесса завоевание исследуемой территории.

Таким образом, подытожив данного раздела, пришли к такому выводу, что, освещение завоевательного процесса Средней Азии царизмом в историографии советского Таджикистана начинается с середины 40-х годов и эти труды носить общего обзора проблемы. Также в них подчеркивается империалистический характер русской военной политики в регионе.

В трудах исследователей 50-х годов (а это в основном переизданная несколько раз книга Б. Гафурова «История таджикского народа в кратком изложении», -Ф.Н.) расширяется источниковая база за счет привлечение трудов дореволюционных среднеазиатских историков на ряду с другими.

Начиная с 60-х, 70-х годов историки Советского Таджикистана расширяют изучение английского фактора влияние на завоевательный процесс Средней Азии царизмом. По освещению процесса завоевание края исследователи были сосредоточены на исследование отдельных областей и территории Таджикистана. Оправдательная риторика в отношении русской армии и демонизация местных властей и «ожидания простого народа освобождение с помощью русской армии от местных угнетателей» является основными доводами историков данного периода. Следует отметить, что скудность материалов и засекреченность архивных материалов не давали полноценное раскрытия военного процесса в крае. Историками Таджикистана процесс захвата среднеазиатского региона не исследовано полностью. Некоторые из них охватывает только определённую территорию или имеют описательный и информационный характер. В них мало аналитических моментов, проблемных аспектов, критико-сопоставительного подхода. Тем не менее, следует подчеркивать вклад историков Таджикистана в освещение завоевание отдельных территории Средней Азии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гафуров, Б.Г. История таджикского народа в кратком излож. / Б.Г. Гафуров. – М., 1955. – С. 417-433. (543 с.)
2. Гафуров, Б.Г. История таджикского народа в кратком изложении (на таджикском языке) / Б.Г. Гафуров. – Сталинабад, 1947. – С. 350-359. (384 с.)
3. Гафуров, Б.Г. История таджикского народа в кратком изложении / Б.Г. Гафуров. – Сталинабад, 1949. – 476 с.
4. Гафуров, Б.Г. История таджикского народа в кратком изложении. 2-е издание / Б.Г. Гафуров. – М., 1952. – С. 381-389, 397-398. (509 с.)
5. Гафуров, Б.Г., Прохоров Н. Таджикский народ в борьбе за свободу и независимость своей Родины. Очерки из истории таджиков и Таджикистана / Б.Г. Гафуров, Н. Прохоров. – Сталинабад, 1944. – 212 с.
6. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. - М.: Книга, 1991. – С. 61-62.
7. Джамалова М. К. Махрамское сражение 1873 года // Известия АН Тадж. ССР серия: востоковедение, история, филология № 4. – Душанбе, 1989. – С. 35-43.
8. Джамалова, М.К. Завоевание северного Таджикистана царской Россией: дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / М.К. Джамалова. – Душанбе, 1990. – 197 с.
9. История Ленинабада. Научно – популярный очерк/ Под редакцией З.Ш. Раджабов и Г. Хайдарова. – Душанбе: «Ирфон», 1986. – 608 с.
10. История таджикского народа / Под ред. Б.И. Искандарова и А.М. Мухтарова. Т. 2. Кн. 2. – М., 1964. – 358 с.
11. Мухтаров А. К истории народных движений в Бухарском ханстве в первой четверти XIX в. // Известия отд. общ. наук АН Тадж. ССР выпуск № 1 (32). – Душанбе, 1963. – С. 34-45.
12. Мухтаров А. Очерк истории Ура-Тюбинского владения в XIX в. /под редакцией Б. И. Искандарова в АН Тадж. ССР. – Душанбе, 1964. – 185 с.
13. Мухтаров А. Политическая история Ура-Тюбинского владения в первой половине XIX в. // Известия отделения общественных наук АН Тадж. ССР Вып. № 15. - Душанбе, 1957. – С. 91-123.
14. Сафаров Г. Колониальная революция (Опыт Туркестана). – М.: Госполитиздат, 1921. – 360 с.
15. Энгельс Ф. Письмо К. Марксу в Манчестер от 23 мая 1851 г. // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 27. – С. 241.

ОСВЕЩЕНИЕ ЗАВОЕВАТЕЛЬНЫХ ПОХОДОВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В СРЕДНЮЮ АЗИЮ В ТРУДАХ СОВЕТСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Военных походов Российской империи в Среднюю Азию освещают русская военная хроника, дореволюционные русские исследователи, среднеазиатские историки дореволюционного периода, советские и постсоветские исследователи. В данной статье автор анализирует трудов советских-таджикских исследователей по освещению процесс военных походов русской армии в Среднеазиатском регионе. По освещению процесса завоевание края исследователи были сосредоточены на исследование отдельных областей и территории Таджикистана. Оправдательная риторика в отношении русской армии и демонизация местных властей и «ожидания простого народа освобождение с помощью русской армии от местных угнетателей» является основными доводами историков данного периода. Следует отметить, что скудность материалов и засекреченность архивных материалов не давали полноценное раскрытия военного процесса в крае. Тем не менее, постепенно расширяется освещение ход завоевания среднеазиатского региона русскими войсками в отдельных трудах исследователей Таджикистана.

Ключевые слова: *историография, процесс завоевание, войска, Российская империя, Средняя Азия, Бухарский эмират, Ура-тубе.*

ИНЪИКОСИ ЧАРАЁНИ ЛАШКАРКАШИҲОИ ИМПЕРИЯИ РОССИЯ ДАР ОСИЁИ МИЁНА ДАР АСАРҲОИ МУҲАҚҚИКОНИ ШҶРАВӢ

Лашкаркашиҳои империяи Россия ба Осиеи Миёнаро солномаҳои низомии Россия, муҳаққиқони пешазинқилобии рус, таърихшиносони Осиеи Марказии давраи пеш аз инқилоб, муҳаққиқони Шӯравӣ ва пасошӯравӣ инъикос кардаанд. Дар ин мақола муаллиф осори муҳаққиқони шӯравии тоҷикро роҷеъ ба инъикоси чараёни лашкаркашиҳои империяи Россияро дар минтақаи Осиеи Марказӣ баррасӣ менамояд. Муҳаққиқон барои инъикоси чараёни фатҳи минтақа ба омӯзиши минтақаҳо ва қаламравҳои алоҳидаи Тоҷикистон тавачҷуҳ зоҳир кардаанд.

Бахонаҳои алайҳи артиши Россия ва бадном кардани мақомоти маҳаллӣ ва "интизорот аз маофиятҳои содаи мардум бо кӯмаки артиши Россия аз ситамгарони маҳаллӣ" истидлоли асосии муаррихони ин давра мебошанд.

Бояд тазаққур дод, ки камёфт будани мавод ва маҳфӣ будани маводи бойгонӣ ифшоии пурраи раванди низомӣ дар минтақаро таъмин накардааст. Бо вучуди ин, фарогирии чараёни фатҳи минтақаи Осиеи Миёна аз ҷониби низомии рус дар асарҳои алоҳидаи муҳаққиқони Тоҷикистон тадриҷан густириш меёбад.

Калидвожаҳо: *таърихнигорӣ, шиғол, лашкар, империяи Россия, Осиеи Миёна, аморати Бухоро, Уратуба.*

COVERAGE OF THE CONQUERING TRACKS OF THE RUSSIAN EMPIRE TO CENTRAL ASIA IN THE WORKS OF THE SOVIET RESEARCHERS

The military campaigns of the Russian Empire in Central Asia are covered by Russian military chronicles, pre-revolutionary Russian researchers, Central Asian historians of the pre-revolutionary period, Soviet and post-Soviet researchers. In this article, the author analyzes the works of Soviet-Tajik researchers on the coverage of the process of military campaigns of the Russian army in the Central Asian region. To cover the process of the conquest of the region, the researchers focused on the study of individual regions and territories of Tajikistan.

Justifying rhetoric against the Russian army and the demonization of local authorities and "the expectation of the common people to be liberated from local oppressors with the help of the Russian army" are the main arguments of historians of this period. It should be noted that the scarcity of materials and the secrecy of archival materials did not provide a full-fledged disclosure of the military process in the region. Nevertheless, the coverage of the course of the conquest of the Central Asian region by Russian troops in separate works of researchers of Tajikistan is gradually expanding.

Key words: *historiography, process of conquest, troops, Russian Empire, Central Asia, Bukhara Emirate, Uratyube.*

Сведения об авторе: **Назаров Фахриддин Алланазарович** - соискатель отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ. Тел. 928004597. E-mail: nfakhridin@list.ru

Information about author: Nazarov Fakhriddin Allanazarovich - applicant of the department of modern history Institute of History, Archeology and Ethnography. A. Donisha NANT,. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Phone: 928-00-45-97. E-mail: nfakhriddin@list.ru

УДК 9 (575.3)

САҲМИ НИКОЛАЙ АНДРЕЕВИЧ КИСЛЯКОВ ДАР ОМУЌИШИ ТАЪРИХИ ҚАРОТЕГИН

ТАЛИПОВА С. Ш.,

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Николай Андреевич Кисляковро метавон яке аз аввалин олимоне хонд, ки ба омӯзиши таърихи водии Қаротегин чиддан машғул шудааст. Бояд қайд кард, ки то ин давра дар бораи таърихи ин минтақа, расму таомул ва тарзи зиндагии аҳолии ин минтақа ягон асари илмӣ-таҳқиқотӣ вучуд надошт. Бо вучуди кофӣ набудани маводи илмӣ таърихи манотиқи Қаротегин ва ҳавзаи сиёсии он Кисляков камар бастааст, ки маҳз ҳамин водиро мутаваҷҷеҳ шавад ва онро мавриди омӯзиш қарор диҳад.

Николай Андреевич Кисляков олим, шарқшинос, мардумшинос, узви вобастаи Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, яке аз муҳаққиқони барҷастаи соҳаи эроншиносӣ, исломшиносӣ, тоҷикшинос ва туркшиноси маъруф буда, муаллифи даҳҳо китоб ва садҳо мақола дар соҳаи таъриху фарҳанги Осиёи Миёна, хусусан Осиёи Марказӣ мебошад.

Номбурда нахустин муаррихе мебошад, ки тамоми ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии водии Қаротегинро аз нигоҳи илмӣ баррасӣ намудааст. Хусусияти ба худ хоси таҳлилҳои Н.А. Кисляков аз он иборат аст, ки вай таърихи ин минтақаро дар асоси сарчашма ва маъхазҳои хаттӣ омӯхта, дар байни аҳолии ин минтақа муддати зиёд умр ба сар бурда, бо таъриху фарҳанг ва урфу одати ин минтақа аз наздик ошно шуда, қори илмӣ худро маҳз ба омӯзиши водии Қаротегин бахшидааст. Мавсуф солҳои 1930 дар водии Қаротегин қору фаъолият дошт ва бо ҷамъоварии мавод оид ба таърихи ин минтақа машғул шудааст.

Дар баробари навиштани рисолаи номзадияш ба омодаسازیи аввалин китоби илмӣ дар таърихнигории ватанӣ «Очерки по истории Каратегина» машғул мешавад ва онро ду маротиба (1941, 1954) ба ҷоп расонидааст.

Н.А. Кисляков бо пажӯҳишҳо ва осори гаронмояи худ дар таҳқиқи таърихи тоҷикони мардуми кӯхистон аз ҷумла, водии Қаротегин нақши босазо гузоштааст. Махсусан сафарҳо ва экспедитсияҳои олим, ки аксарияти онҳо дар замони нооромии сиёсӣ ва вазъи на он қадар хуби иқтисодӣ ба вуқӯъ пайваста буданд, дар раванди омӯзиши таъриху этнографияи мардуми Қаротегин таҳаввулоти чиддӣ ворид намудааст.

Хизмати шоёни Н. А. Кисляков на фақат дар омӯхтани таърихи Қаротегин, балки дар тайёр кардани кадрҳои баландихтисос, олимони мардумшинос, инчунин дар барқароркунӣ ва пешрафти осорхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон,

дарёфт ва экспонатҳои ӯ ва шогирдонаш ганчинаи бебаҳои музейҳои марказии Тоҷикистон мебошанд ва то имрӯз қиммати худро нигоҳ доштаанд [1,7].

Соли 1952 маҳз бо кӯшишу заҳматҳои Н.А. Кисляков эъзомияи (экспедитсияи) илмӣ-таҳқиқотии минтақаи Фарм ташкил шуд, ки дар натиҷаи фаъолияти он зиёда аз 1400 адад бозёфтҳои таърихӣ ба даст омада, ки қисмати он ба осорхонаи Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) ва қисмаш дар Осорхонаи ҷумҳуриявии таъриху кишваршиносии шаҳри Сталинобод ҷой карда шудаанд. Соли 1966 натиҷаи таҳқиқотҳои илмии ин эъзомия зери таҳрири Н. А. Кисляков ва А. К. Писарчик дар шакли китоб бо номи “Тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз” рӯи ҷоп омадааст.

Мувофиқи маълумоти Н.А. Кисляков Қаротегин дар номгузории қадима пеш аз ҳама ба ҷойгиршавии мавқеи ҷуғрофияш алоқамандии зич доштааст. Қаротегин қабл аз ҳучуми муғул исми «Рашт» (Раштонзамин)-ро дошт, ки аз асли ин калима «рашт», «рошт» мафҳумҳои «сурх», «сурхина»-ро дорад. Яъне ҳамон водие, ки бо дарёи Сурхоб машҳур аст. Аз болооби Сурхоб шоха гирифтани ин дарё бо номи «Қизилсу» низ ҳаммаъноӣ «оби сурх» аст. Яъне водие ҳаётёфта аз Сурхоб. Дар воқеъ мавқеи ҷуғрофии водии Қаротегин-Рашт аслан дар ду ҷониби дарёи Сурхоб қароргирифта мебошад, ки минтақаи сабзу хурам буда, бо исми Рашт машҳур будааст. Мафҳуми Қаротегин дар сарчашма ва фарҳангҳои зиёд аз нуқтаи назар ва ҳикояву ривоятҳо бо тағйири эъробҳо (садонокҳо) монанди Қаротегин, Қаротегин, Қаратегин, Қаротегин ва ғайра талаффуз ёфта, бо мафҳумҳои гуногун иброз шудааст [2, 21].

Мувофиқи маълумоти Кисляков Н.А. дар охири асри XIX ҳудуди водии Қаротегин ва Дарвоз ҷониби шимолӣ он аз қаторкӯҳҳои Зарафшон шурӯъ шуда, дар ҷавори минтақаи Мастҷохи Кӯҳӣ аз ғарб ба шарқ канори қаторкӯҳҳои Олтой аз дарёи Сурхоб гузашта, то саршоҳаи ин дарё Муксу мерасад. Аз Муксу гузашта, ба ҷониби ҷанубу шарқ бо тай намудан аз қаторкӯҳҳои Академияи илмҳо тахминан аз қуллаи Гармо ҷониби қисмати шарқии қаторкӯҳҳои Дарвозро ихота намуда, то дарёи Панҷ ва сарҳади давлатии Тоҷикистону Афғонистон мепайвандад. Аз паҳлуи дарёи Панҷ бо гузаштан аз қаторкӯҳҳои Дарвоз ба баландкӯҳи Ҳазрати Шох расида, аз он ҷо самти шимолу ғарбро пеш мегирад ва то саршоҳаҳои дарёҳои Яхсу ва Қизилсу тӯл мекашад. Аз он ҷо баргашта ба самти ҷанубу шарқ то қаторкӯҳҳо ва канори дарёи Вахш бо ихотаи деҳаи Тақобқалъа аз ҷониби рости дарёи Вахш гузашта, аз он ҷо рост ба самти шимолу ҷануб то қаторкӯҳҳои Қаротегин паҳно мегирад. Ин нуқта самти худро ба ҷониби шимолу шарқ равона намуда, бо гузаштан аз болои дарёи Кофарниҳон то ҷои оғози қаторкӯҳҳои Зарафшону Яғноб мепайвандад. Дар маҷмӯъ масоҳати ин водӣ аз ғарб ба шарқ тахминан 300 км. ва аз шимол ба ҷануб наздикии 160 км. миёни баландкӯҳҳои Олтой ва Помиру Дарвозро дарбар мегирад [3,29].

Содикҷоҷаи Гулшанӣ ҳудуди ин водиро мухтасар ба тариқи зайл тахмин намудааст: «Ҳудуди он шарқан кӯҳи Помир, шимолан водии Зарафшон, ғарбан кӯҳистони Сағонӣён, ҷанубан Чилдараи тавобеи Дарвоз аст. Дарозӣ (пахноӣ)-и он тамоман бисту як ҳазору панҷсаду сию панҷ (21,535) мил (қадам, газ)-и мураббаъ заминро дорост» [4,34].

Аз ин ҳисоб маълум мегард, ки масоҳати умумии ин водӣ 86,140-милро ташкил дода, дар муқоисаи мураббаъ (квадрат)-и мил бо метр нишондоди Гулшанӣ аз нишондоди Кисляков ду маротиба бартарӣ дорад. Пас, дақиқ муайян

намудани масоҳати ин водӣ, ки тобеияти ҳудудии ноҳияҳои он то ҳоло тағйир наёфтааст, аз рӯи ҳисоби имрӯза имконпазир мебошад. Тибқи маълумоти В.В. Бартолд ва академик Б.Ф. Гафуров низ водии Қаротегин дар арафаи ҳучуми арабҳо мулки мустақил буда, бо номи Рашт маълум будааст.

Тавре маълум аст, аз нимаи дувуми асри XVIII дар сарзамини Осиёи Миёна давлати ягона набуд, ба се давлати мустақил тақсим мешуд. Яке аз онҳо хонигарии Хуқанд мебошад, ки он дар шимол ба водии Қаротегин ҳамсарҳад буда, дар ибтидои асри XIX хеле пурқувват гашт. Байни Хуқанду Бухоро доимо мубориза мерафт. Водиро гоҳ хонҳои Хуқанд ва баъзан амирони Бухоро забт менамуданд. Чунин ҳол то солҳои 70-уми асри XIX давом карда, соли 1876 хонигарии Хуқанд аз тарафи Россия забт шуда ва ба ҳайати генерал-губернатории Туркистон дохил гашт, сарнавишти халқи Қаротегин ба ҳодисаҳои аморати Бухоро пайваст ва аз ҳамон сол сар карда, ин мулк ба худ номи бекигарии Қаротегинро гирифт [5, 22].

Ба аморати Бухоро пайваستاني Қаротегин ба ҳодисаҳои забткориҳои Россия дар Осиёи Миёна вобаста аст. Амири Бухоро баъд аз даст додани як қисми мулкҳои худ, барои забт намудани мулкҳои тоҷикнишини шарқии Осиёи Миёна сар мекунад. Ба қатори мулкҳои кӯҳистон шохигарии Қаротегин ҳам дохил мегардид.

Баъди ба Бухоро пайваستاني Қаротегин дар ҳаёти мардуми ин сарзамин баъзе дигаргуниҳои назаррас аз ҷумла, сохтмони масҷиду хонаҳо, қалъаву роҳҳо ба назар мерасад. Аз тарафи дигар дар сарзамини мазкур дар баробари ин зулму истисмор шиддат ёфта, ба сари оммаи меҳнаткаш намудҳои нав ба нави андоз, маҷбуриятҳои гуногуни феодалӣ бор мешуданд. Ҳамаи ин ба норозигӣ ва ошӯбҳои халқӣ оварда мерасонд. Ин ҳаракатҳои халқӣ бо бераҳмии зиёде паҳн карда мешуданд [6, 187].

Бекигарии Қаротегин гарчи бевосита ба Россия ҳамроҳ нашуда бошад ҳам, аммо таъсири сохти иҷтимоӣ ва фарҳангии он ба сарзамини мазкур низ аз худ нақше гузошта буд. Пеш аз ҳама дар водии Қаротегин муносибатҳои пуливу молӣ сар дароварда буд. Ба ғайр аз ин ба омӯзиши гузаштаи ин мулк барои муҳаққиқони пеш аз ҳама русҳо шароит муҳайё гашт. Дар ин давра дар Бухорои Шарқӣ, аз он ҷумла Қаротегин як зумра сайёҳону олимони омада, соҳаҳои гуногуни ин ҷойро меомӯхтанд ва асарҳои худро менавиштанд. То барқарор намудани ҳокимияти Шӯравӣ дар Қаротегин чунин муҳаққиқони рус: А.П. Федченко, Н. А. Маев, С. М. Смирнов, А.Е. Снесаров ва дигарон омада буданд [7, 23].

Машғулияти асосии аҳолии Қаротегин коркарди зироати замин буд, ки он ба ду гурӯҳ тақсим мешавад. Як қисми онҳо обёрӣ карда мешуд, қисми дигараш лалмӣ буд, ки асосан дар кӯҳҳо воқеъ гардида, ба шароити табиӣ вобаста буд. Дар ин ҷо аз заминҳои обӣ дида, заминҳои лалмӣ бисёртар буд, зеро ки қисми зиёди масоҳати водиро кӯҳҳо ташкил медиҳанд.

Масоҳати зиёди заминҳои, ки барои парвариш кардани зироати асосӣ, гандум истифода мешуданд, дар соҳилҳои дарёи Сурхоб ҷой гирифтаанд. Қисми зиёди аҳоли низ ба ҳамин минтақа рост меояд. Қаротегин ба ду самти асосӣ чудо мешавад. Аз тарафи рост, ки доимо офтобрӯ аст, шумораи аҳолиаш бисёр ва замини обиаш нисбатан кам мебошад.

Бекигарии Қаротегин асосан ба монанди Бухоро то инкилоби соли 1920 водии аграрӣ буд. Зеро дар ин ҷо замин, об ва чорво сарчашмаи асосии зиндагӣ ба шумор мерафтанд.

Қаротегин низ мисли дигар гӯшаҳои аморати Бухоро дорои навоҳиҳои гуногуни замин буд. Ин ҷо бахусус заминҳои вақф низ вучуд доштанд. Худи деҳқон аз замини назди ҳавлӣ ё дигар бевосита андоз меод. Заминҳое буданд, ки онҳо бевосита ба худи амир тааллуқ доштанд ва ин заминҳоро на фурухта мешуд ва на туҳфа кардан. Ба таври анъанавӣ он навоҳиҳои заминдорие, ки дар дигар мавзёҳои аморат вучуд дошт, дар водии Қаротегин камбуданд. Вақте ки амири Бухоро водии Қаротегинро ба даст даровард, ҳамаи ин заминҳоро ба он феодалоне, ки ба хидмати амир содиқ буданд, тақсим карда меод.

Заминҳои дигар бошанд дар дасти худи деҳқонон монданд. Деҳқон ухдадор буд, ки аз истифодаи замин ба воситаи бек ва ходимони ӯ ба амир андоз диҳад. Ин заминҳое, ки дар дасти деҳқонон буданд, ҳаҷман кам буданд. Ҳамаи сохти заминдорӣ дар аморати Бухоро ягона набуда, дар ҳар як бекигарӣ шаклан тағйир дода мешуд, аз ҷумла дар Қаротегин ҳам чунин буд. Ҳақиқатан дар ин ҷо дар байни аҳолии замин бо тарзҳои гуногун ном гирифта мешуд, “мулки мир”, “мулки фақир”, “мулки сипоҳ” ва ғайра. Аммо ин маънои онро надошт, ки Қаротегин аз низоми феодалии Бухоро баромадааст. Кисляков Н.А. менависад: “Ҳар як деҳқон замини худро дорад ва ин порчаи замин аз он аст. Деҳқон ҳамон заминро соҳибӣ мекунад, ки аз падар ё бобояш мерос мондааст [8,31].

Дар бекигарии Қаротегин, замин, об, ҷангал ва чарогоҳҳо, инчунин дигар бойгарии табиӣ асосан дар дасти феодалон ва мансабдорон буд. Қисми зиёди заминҳои деҳқонон, заминҳои камҳосил будаанд, ки аз чунин заминҳо ҳосили баланд гирифта мумкин набуд. Ҳосили баланд асосан дар замини феодалон буд, зеро онҳо заминҳои аввалиндараҷа ва серҳосил буданд.

Ин сарзамин табиати ба худ хосеро дорад. Зимистони тӯлонӣ кори онҳоро душвор мекунад. Барфи ин маҳал дар баъзе ҷойҳо то дер мемонад. Баъди даромадани Наврӯз давраи кишту қор оғоз мешавад. Олоти меҳнати хоҷагии кишлоқи Қаротегин ниҳоят одӣ буд. Ба меҳнати пурмашаққат нигоҳ накарда аҳолии ин водӣ аз қафомонии иқтисодии аморати Бухоро эмин намонд. Сабаби асосӣ дар он буд, ки қувваҳои истехсолкунанда дар натиҷаи зулми феодалӣ дар сатҳи тамоман паст буданд. Муддати дароз дар ин ҷо то барҳам хӯрдани бекигарӣ, хоҷагии феодалӣ-патриархалӣ ҳукмрон буд. Деҳқон вазифадор буд, ки на фақат “танҳо”-худро, балки амир ва мирро низ таъмин наояд. Деҳқонон дар вазъияти ногувор буданд [9,148]. Дар ин ҷо зулму истисмори феодалон чунон пурзӯр буд, ки чандин нафар аз зиндагии пурмашаққат ба танг омада, зодгоҳи худро монда, ба Хуқанду Фарғона гурехта мерафтанд.

Н. А. Кисляков дар мавзӯи судхӯрии феодалони маҳаллӣ чунин мегӯяд: “Чӣ қадаре рутбаи феодал баланд бошад, ӯ аҳаммияти бениҳоят калон дошт, чӣ қадаре, ки боигарӣ ва замини ӯ бисёр бошад, ҳамон қадар талаботаш нисбат ба деҳқонон зиёд буд. Онҳо деҳқонони мулки худро маҷбур мекарданд, ки кори баршинагиرو иҷро кунанд. Ташкил кардани ҳашар мувофиқи хоҳиши феодалон буд” [10,31].

Аҳолии водии Қаротегин солҳои 1870-1890 тахминан аз 512 адад деҳа, маҳалла, қария ва қалъачаҳои хурду бузург иборат буд. Ноҳиябандии минтақа

дар даврони бекигарӣ аксаран бо дараҳо, ки якчанд деҳаи хурду бузургро дар бар мегирифт, тақсим карда мешуд, монанди Тавилдара, Ҳасандара ва ғайра.

Ҳокимияти ноҳияҳои водии Қаротегин то солҳои 1923 давраи ба ноҳияҳо тақсимбандӣ шудан, ба амлоку амлоқдорӣ тақсим мешуд, ки дар маҷмӯъ ба тобеияти беки Қаротегин дах амлоқ ворид буд. Ба монанди амлоқи Чиргатол ё ин ки Қирғизон, қалъаи Лаби Об, Ҳоит, Камаров, Фарм, Новдонак, Яҳак, Пунбачӣ, Мучихарф, ки баъд аз ташкилҳои ҷумҳурии Шӯравӣ аксари ин амлоқҳо ба ноҳияҳо тақсим шуданд. Дар навбати худ ҳар яке аз ин амлоқҳо ба якчанд мирохурҳо тақсим мешуданд. Ҳар кадом аз ин амлоқҳо аз якчанд вазифадорон иборат буданд, ба монанди амлоқдор, қозӣ, муфтӣ, мулло, мударрис, эшон (дар баъзе манотиқ эшонҳо ба ҳайси судур ва урӯқ низ шинохта мешуданд) ва ғайраҳо. Аксари онҳо дар баробари дигар касибону деҳқонон соҳиби заминро чорво буданд. Қисме аз ин вазифадорон аз супоридани андозии молии давлат озод буданд [11, 27].

Ҳокимияти беки низ дар асоси ин сохтори ҳокимияти амлоқҳо амал менамуд. Дар назди раёсати бек се вазифаи дигар илова мешуд, яъне девонбегӣ, қӯрбошӣ, ясаулбашӣ. Даромад ва пойдории ҳокимияти бекигарӣ аз ҳисоби ҷамъовариҳои андозии аҳолии ба роҳ монда шуда буд. Масалан, андозии шаръӣ аз ҳисоби зироат ва мевачот ушр (дахак-10%) -и ҳосили ба даст омада, андоз аз ҳисоби чорво бо исми закот машҳур буд.

Аз давраи ба сари ҳокимият омадани Худойназар водии Қаротегин ба панҷ амалдорӣ ва баъдтар ба ҳафт амалдорӣ тақсим мешуд. Аз ин амалдорихо чортоаш дар марзи ҳозираи ноҳияи Фарм воқеъ гашта буданд. Инҳо амалдорихо: Фарм, Ҳоит, Камаров ва Новдонак мебошанд. Ва се тои дигараш ба амалдори Самсолиқ, Оби Гарм, Сангвор тааллуқ дорад. Бекигарии Қаротегин дар охири мавҷудияти аморати Бухоро ба 10 амалдорӣ ҷудо мешуд. Одамони мансабдор ба се қисмат: калон, миёна ва хурд ҷудо мешуданд. Унвони баланд барои мансабдорон “бий” ва барои мансабдорони динӣ “судур” дода мешуд. Мансабдорони миёнаро номҳои “ишиқбошӣ”, “тӯқсабо”, “қозӣ”, “муфтӣ” ва “раис” меномиданд. Қисмати хурди мансабдоронро “мирохур”, “қаровулбегӣ”, “ҷеботӣ” ва “мулозим” меномиданд. Ҳамаи онҳое, ки ба ин мансабҳо таъйин мешуданд, дар идоракунии бекигарӣ бевосита иштирок мекарданд. Бояд ёдовар шуд, ки ба мансабҳои баланд, фақат одамоне аз Бухоро ҳамроҳи бек омада ва он феодалону рӯҳониёни маҳаллӣ сазовор мешуданд, ки барои бек содиқ буда, бек аз онҳо фоидаи калон мегирифт. Сарвари бекигарии Қаротегин “бек” ба ҳисоб мерафт. Бек аз тарафи амири Бухоро, аз ҷумлаи амалдорони мангитӣ ё тоҷикони бухороӣ таъйин мегардид. Бек дар ин сарзамин ҳокими мутлақ буда, ҳамаи мансабдорони маҳаллӣ ғайр аз қозикалон ва муфтӣ дар зерини ӯ буда, бо фармоишаш кор мебарданд [12, 96].

“Девонбегӣ” аз тарафи бек таъйин ва озод мегардид. Вазифаи асосии ӯ назорат аз болои хоҷагиҳо ва ҷамъ кардани ҳама гуна андозу хирочи давлатӣ буд.

Вазифаи “миршаб”-ро дар Қаротегин қӯрбошиҳо иҷро мекарданд. Онҳо ҳам аз тарафи мир, аз одамоне бомартаба таъйин мегарданд. Машғулияти онҳо аз назорати тартибот дар бекигарӣ буд. Онҳо дар ҳайати худ дастаи навқарон доштанд.

“Ясавулбошӣ”-бошад, барои хизмат ба мир ва мансабдорони қалъаи Ғарм таъйин мегардид. Дар итоати ӯ арбобон ва қаровулбегихо буданд, ки дар соҳаҳои гуногун хизмат мекарданд.

Амалдор дар амалдорӣ таъин шуда, барои идора кардани он чора мебинанд. Ӯ аз тарафи мир таъйин мешавад. Дар назди амалдор девонбегӣ, мирзо, арбобон, намояндагони уламо, қозӣ, муфтӣ ва раисон фаъолият мекарданд.

Тавре маълум аст, баробари аз тарафи Россия забт шудани Осиёи Миёна, рафтуомади олимони ва ҳарбиёни рус ба ин сарзамин бештар мешавад. Онҳо оиди соҳаҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолияти мардуми Осиёи Миёна асарҳои ҷолиб навишта, ба сохти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ шинос шуда, дар бораи тарзи давлатдорӣ, касбу кор, савдо, кишоварзӣ ва анъанаҳои мардумӣ маълумоти зарурӣ гирд овардаанд. Дар натиҷа ба мо муяссар гардид, ки дар бораи таърихи ин диёр ва умуман таърихи халқи тоҷик маълумоти зиёде гирд оварем.

Шарқшиносони рус дар солҳои 20-уми асри XX дар таърихи афкори иҷтимоӣ ва сиёсии халқи тоҷик осори намоёне гузоштаанд. Шарқшиносони барҷастаи рус дар шароити Шӯравӣ аз диди нав таҳлил ва баррасии таърихи халқи тоҷикро ба миён гузошта, қадимтарин халқи Осиёи Миёна будани ин миллати фарҳангдӯсту тамадунофарро ба ҷаҳониён исбот карданд. Маҳз омӯзиш ва таҳқиқоти онҳо буд, ки халқи тоҷик аз вабои аср ӯзбекгардонӣ, пантуркистӣ ва ӯзбекпарастӣ халос гардида, ба тамаддун ва фарҳанги қадимаи худ сазовор шуданд. Аз ҷумла, асарҳои шарқшиносон В.В. Бартолд, И.И. Зарубин, М.С. Андреев, Н.А. Кисляков халқи тоҷикро ҳамчун қадимтарин ва сокини Осиёи Миёна ба исбот расониданд.

Дар давраи Шӯравӣ бошад, ба муаррихони тоҷик муяссар гардид, ки ба сарчашмаҳои гуногун таъя намуда, таърихи ин сарзаминро боз ҳам равшантар ба қалам диҳанд. Гарчанде ки дар баъзе асарҳо оид ба таърихи сиёсии минтақаи Қаротегин хело кам навишта шуда бошад ҳам, асарҳои махсусе ҳастанд, ки маҳз ба водии Қаротегин бахшида шудаанд. Аз рӯи асари Кисляков “Очеркҳои таърихии Қаротегин” ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки таърихи ин диёр ба таърихи навоҳии дигари ҷумҳурӣ зич алоқаманд аст.

Дар натиҷаи таҳқиқоти мавзӯӣ баррасишаванда маълум гардид, ки Н.А. Кисляков дар омӯзиши таърихи водии Қаротегин нақши калидӣ дорад, маҳз ӯ яке аз аввалин олимоне мебошад, ки оид ба таърихи як гӯшаи кӯҳистони дурдасти мамлакат, ки дар он вақтҳо яке аз қафомондатарин водихо ба ҳисоб мерафт, маълумоти саххро дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ ба риштаи илм кашидааст. Инчунин саҳми Н.А. Кисляков дар рушди илми таърих дар Тоҷикистон хеле бузург аст. Ӯ дар солҳои 1941-1943 сардории шӯбаи Осорхонаи ИҶШС Тоҷикистонро ба уҳда дошта, ҳамзамон дар факултети таърихи Донишқадаи давлатии омӯзгории шаҳри Сталинобод дарс мегуфтааст.

Н.А.Кисляков дар омӯзиши таърих, маросим, анъана ва расму ойин ва эътиқоду бовариҳои мардуми тоҷик нақши босазо дорад. Маҳз Н. А. Кисляков барин шарқшиносон таъриху фарҳанги тоҷиконро ба ҷаҳониён муаррифӣ кардаанд. Маълумоти таърихии Н.А. Кисляков оид ба водии Қаротегин исбот менамояд, ки дар ин сарзамин аҷдодони тоҷикон аз замони қадим сукунат дошта, дар рушду нумӯи фарҳанги эронинажодон бевосита шарик будаанд.

Махсусан сафарҳо ва экспедитсияҳои олим, ки ақсарияти онҳо дар замони нооромии сиёсӣ ва вазъи на он қадар хуби иқтисодӣ ба вуқӯъ омада буданд,

дар раванди омӯзиши таъриху этнографияи мардуми Қаротегин таҳаввулоти чиддие ворид намудааст.

Аз натиҷаи таҳлили осори Н.А. Кисляков маълум мегардад, ки пас аз пирӯзии Инқилоби Октябр дар водии Қаротегин низ сохти нав барқарор ва мустаҳкам гардид. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон инқилоби мазкур ва таъсири мусбии онро дар ҳаёти тоҷикон қадрдонӣ намуда, дар яке аз асарҳои барҳақ зикр менамояд, ки он «ба тоҷикон умри дубора бахшид».

Аз гуфтаҳои олим маълум мешавад, ки пеш аз инқилоб ҳаёти мардуми кӯҳистон ниҳоят душвор мегузафт. Ҳатто сатҳи саводнокиву маданияи мардум дар як ҳолати ногувор қарор доштааст.

Дар натиҷаи ғалабаи сохти Шӯравӣ он хеле беҳтар гардида, имрӯзҳо бошад, дар натиҷаи Истиқлоли давлатӣ водии Қаротегин (ҳоло Рашт) ба яке аз водии хушманзараи Тоҷикистон табдил ёфтааст.

Чи тавре ки Сарвари давлат, Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон қайд мекунад: “Тадқиқи таърихи тамаддуни ҳар халқу миллат ҳеҷ гоҳ барои эҳсоси ғурур ва ифтихори онҳо аз гузаштаи худ набуда, он бояд барои нишон додани роҳи тӯлонӣ ва пурпечуби тайкардаи ниёғони худ, шинохти заминаҳои аслию унсурҳои асосӣ ва муайян намудани хусусияту тамоюлҳои тамаддуни аҳди қадим равона гардад ва такони таъсирбахше барои рушду инкишофи тамаддуни муосираш бошад” [13, 4]. Имрӯз ба шарофати Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон минтақаи Рашт ба яке аз водии хушманзараи Тоҷикистони соҳибистиқолу соҳибқабол табдил ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Боқиев Р. У. Вклад Н. А. Кислякова в становление и развитие музеев Таджикистана. Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. № 4, 2014 С.-7.
2. Кисляков Н. А., Писарчик А.К. Таджики Каратегина и Дарваза. Душанбе,-Дониш.-1996, С.-21.
3. Кисляков Н. А. Очерки по истории Каратегина. К истории Таджикистана. Сталинабад-1941.С.-29.
4. Мухаммад Гулшани. Таърихи ҳумоюн. (Издатель, составитель и автор введения Джурабек Назриев).-Душанбе, 2006. С.-34.
5. Кисляков Н. А., Писарчик А. К. Таджики Каратегина и Дарваза. Душанбе,-Дониш.-1996, С.-22.
6. Ғафуров Б. Ғ. “Тоҷикон” Охирҳои асри миёна ва давраи нав.-Душанбе. Ирфон, 1998 – С. 187.
7. Кисляков Н. А., Писарчик А. К. Таджики Каратегина и Дарваза. Душанбе,-Дониш.-1996, С.-23.
8. Кисляков Н. А., Писарчик А. К. Таджики Каратегина и Дарваза. Душанбе,-Дониш.-1996, С.-31.
9. 25. Кисляков Н. А. Асари номбурда. – С. 147-148.
10. Кисляков Н. А., Писарчик А. К. Таджики Каратегина и Дарваза. Душанбе,-Дониш.-1996, С.-31.
11. Кисляков Н. А., Писарчик А. К. Таджики Каратегина и Дарваза. Душанбе,-Дониш.-1996, С.-27.
12. Кисляков Н. А. Очерки по истории Каратегина.-Сталинабад-Ленинград, 1941,С.-96.
13. Эмомалӣ Раҳмон. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ.-Душанбе,-Ирфон, 1996-С. 4.

САҲМИ НИКОЛАЙ АНДРЕЕВИЧ КИСЛЯКОВ ДАР ОМУӢЗИШИ ТАЪРИХИ ҚАРОТЕГИН

Дар мақола нақши Н. А. Кисляков дар омузиши таърихи водии Қаротегин, урфу одат, расму русуми ин минтақа сухан меравад. Тадқиқоти илмӣ номбурда ҳамчун аввалин маълумоти илмӣ-таҳқиқотӣ доир ба водии Қаротегин нишон дода шудааст. Ҳамзамон гуфта мешавад, ки Н.А. Кисляков бо пажӯҳишҳо ва осори илмӣ худ дар таҳқиқи таърихи тоҷикони мардуми кӯҳистон, аз ҷумла минтақаи Қаротегин нақши босазо дорад. Махсусан сафарҳо ва экспедитсияҳои олим дар раванди омузиши таърихи этнографияи мардуми водии Қаротегин таҳаввулотӣ ҷиддие ворид намудааст. Инчунин хизмати Н. А. Кисляков дар тайёр кардани кадрҳои мардумшиносӣ, барқароркунӣ ва пешрафти осорхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дарёфт ва экспонатҳои ӯ чун ганҷинаи бебаҳои осорхонаҳои марказии Тоҷикистон ҳисобида мешаванд.

Калидвожаҳо: *Қаротегин, экспедитсия, Фарм, Раит, водӣ, Сурхоб, Бухорои шарқӣ, Аморати Бухоро, деҳа, Тавилдара, Кадара, Ҳасандара, Ҷиргатол, Қалъаи Лаби Об, Ҳоит, Камаров, Новдонак, Шулонак, Яхак, Пунбачӣ, Муҷихарф.*

ВКЛАД Н. А. КИСЛЯКОВА В ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ КАРАТЕГИНА

В статье рассматривается роль Н.А.Кислякова в изучение и исследование истории, культуры и обычаев Каратегина. Заслуга Н.А. Кислякова заключается в том, что впервые среди востоковедов и этнографов, ученый на основе письменных источников представил объективную историю Каратегина. Н.А. Кисляков своими ценными исследованиями сыграл значительную роль в изучении истории горных таджиков, в том числе Каратегина. В частности, путешествия и экспедиции ученого, которые проходили в период политических и тяжелых экономических условиях, привели к значительным изменениям в изучении истории и этнографии Каратегина.

Ключевые слова: *Каратегин, экспедиция, Фарм, Раит, край, Сурхоб, Восточная Бухара, Бухарский эмират, деревня, Тавилдара, Кадара, Хасандара, Джиргатал, Хоит, Камаров, Новдонак, Шулонак, Яхак, Пунбачи, Муджихарф.*

N. A. KISLYAKOV 'S CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE HISTORY OF KARATEGIN

The article examines the role of N. A. Kislyakov in the study and research of the history, culture and customs of the Karategin people. The merit of N.A. Kislyakova is that in the first among orientalists and ethnographers, the scientist presented the objective history of the Karategin people on the basis of written sources.

With his valuable research, Kislyakov played a significant role in the study of the history of mountain Tajiks, including Karategin. In particular, the travels and expeditions of the scientist, which took place during the period of political and difficult eco-

conomic conditions, led to significant changes in the study of the history and ethnography of the Karategin people.

Key words: *Karategin, expedition, Gharm, Rasht, territory, Surkhab, Eastern Bukhara, Bukhara Emirate, trees, Tavildara, Kadara, Khasandara, Jirgatal, Hoit, Kamarov, Novdonak, Shulonak, Yakhak, Pumbachi, Muchikharf.*

Сведение об авторе: **Талипова Сайёра Шомахматовна**-старший преподаватель обще-университетской кафедры истории и права ТГПУ им. С. Айни : (+992) 900829806. E-mail: talipovasayora@bk.ru

About the author: **Talipova Sayora Shomakhmatovna**-Senior Lecturer, Department of History and Law, TSPU named after S. Aini. Тел: (+992) 900829806. E-mail: talipovasayora@bk.ru

БОСТОНШИНОСӢ-АРХЕОЛОГИЯ-ARCHEOLOGY

УДК 739.2 (575.3) (09)

ЗОЛОТЫЕ СЕРЬГИ С МОГИЛЬНИКА КСИРОВ**КАЛАНДАРОВА О. И.,****Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша**

Серьги представляют собой украшения, характерные для всех исторических эпох. Их частое присутствие в археологических памятниках Таджикистана позволяет считать данные изделия важным археологическим источником.

В связи с этим немаловажен подбор материала изготовления. Металл, особенно золото, согласно мифологии древних иранских народов олицетворял верхнюю небесную сферу. Золото выступало как символ солнца, стихии света, небесного огня, верхнего божества и мужского начала, а серебро связано с луной [26,76].

В результате археологических раскопок проводившихся в 1978 году в могильнике Ксиров были найдены золотые серьги в виде летящих петушков. Напомним, что могильник Ксиров (II в. до н.э. – II в. н.э.) находится в 4 км от кишлака Гумсу (Дангаринский район Хатлонской области Республики Таджикистан). Было вскрыто семь курганов, из них два в юго-восточной и пять в юго-западной группе могильника. Диаметр насыпей курганов колеблется от 3,5 до 7м, высота насыпей 10-25 см. В кургане № 5 юго-восточной группы был обнаружен скелет девушки 15-16 лет. Здесь были найдены золотые серьги в виде фигурок летящих петушков [8,133]. Крылья выполнены напайкой трех рядов плетенки, поверх золотых листков, вставленных в щели, проделанных в полых тельцах птиц. Таким же образом, закрепленные пластинки, образующие оперение хвоста, выполненного в той же технике, что и крылья. У основания крыльев и хвоста – поперечные ряды плетенки. Гребешки представляют собой продолжения тех же листков, на которых формовано тельце птиц. Ноги птиц, вырезанные также из плоских золотых листков, соединены с тельцем посредством муфточек необходимых, по всей видимости, для увеличения площади при напайке. Проушное кольцо проходит сквозь верхний из двух небольших барабанов-катушек, напаянных перпендикулярно один к другому между крыльев птиц. Для изображения глаз, окаймления бородки, а также для орнаментации и отделки верхнего края нижнего барабана использована тонкая крученая проволока. Проволочные подвески с жемчужиной и с завершением в виде лунницы спускались от места крепления крыльев (две) и из клюва птиц (одна) (таб.1.1) [9,108].

Самые ранние ювелирные украшения с образом петуха прослеживаются на щитке перстня из Тулхарского могильника с территории Южного Таджикистана (II в. до н.э. – II в. н.э.) (таб.1.2) [14,122].

Из этого же памятника можно уловить элементы крыльев петуха на золотых серьгах. Серьги фигурные, на лицевой стороне, имеется симметричная система гнезд различных очертаний и размеров, образованных тонкими припаянными полосками. Центральное место занимает относительно крупное овальное гнездо, в котором закреплена, сильная выпуклая вставка из известняка белого цвета. По бокам от неё имеется по шесть гнезд, располагающихся парами в верхних и средних рядах. Они неправильных округлых очертаний в нижних же вытянутые изогнутые заостряющиеся к концу. Вставки во всех гнездах бирюзовые. К верхней части пластины над центральным гнездом, припаяна короткая трубочка изображающая шею птицы и в то же время служащая для закрепления головки. Наружные края пластинки украшены сложносоставной зернью: на относительно крупных шариках напаяны в виде пирамидки. Мелкозернью украшены также края гнезд, примыкающих трубочки. На обратной стороне пластинки, внизу имеются четыре небольших кольца-по краям хвоста и по одному на конце каждого крыла. К ним прикреплены цепочки, заканчивающиеся подвеской, состоящей из маленькой бусины и колпачка в форме цветка (таб.1.3). А. М. Мандельштам полагает, что настоящая серьга имитирует образ петуха [14, 234].

С магическим культом петуха связана бронзовая булавка-шпилька из Куркатского склепа (IV-VI вв.) (Спитаменский район, Согдийская область, Республика Таджикистан). Фигурка петушка отражена на навершии изделия. Четко переданы детали гребешка, крыла, бородачки. Глаз вписан в кружок, клюв раскрыт, шея вытянута, хвост показан в виде торчащего пера (таб.1.4) [15, 345].

Изображение петуха встречается также на перстнях-печатах сасанидского времени, хранящихся в Эрмитаже. На одном из них – петух, идущий влево, на другом – над спиной петуха изображен полумесяц рогами вверх, а в клюве у него – скорпион (Борисов, Луконин, 1963, с.19).

В этнографических материалах Таджикистана XIX-XX вв. образ петуха встречается в изящном ожерелье таджиков Согдийской области в украшении «мургак» (таб.1.5) [22,67].

В общих чертах роль перечисленных изображений петуха вполне понятна: он должен принести пользователю (владельцу) предметов здоровье, изобилие, всяческие блага, вплоть до бессмертия (долгую жизнь). Показательно, что подобные представления о петухе бытовали и бытуют у народов не только разных стран, но и в самые разные исторические эпохи.

Петух активный участник мифов Древнего Рима, Греции, Китая и славянских племен. Причем форма и художественные образы мифов о петухе

разных народов таковы, что в пору говорить об общем центре происхождения этих мифов на ранних этапах истории человечества.

Семантика образа петуха рассмотрена в работе А. К. Мирбабаева. Опираясь, на археологические и этнографические исследования А. К. Мирбабаев сделал вывод, что петух был связан с божествами утренней зари и солнца, а также с оплодотворяющей и очищающей силой солнца [15,453].

Истоки культа петуха ведут нас в Древний Рим. Круг идеологических представлений о петухе здесь был широк. Его использовали в гаданиях, предсказаниях погоды [16,345].

Кульτ петуха тесным образом связан с подземным миром. В Древней Греции петух, выступал как хтоническая птица: он был посвящен Асклепию как образ целительной смерти возрождения [21,234].

Представление о петухе как о борце с нечистой силой характерно для многих индоевропейских народов. В «Бундахишн» мы читаем: «Петух создан для борьбы с лиходеями и колдунами; ...он, так же как собака является помощником Послушания против дэвов» («Бундахишн»XIX) [23,87].

В зороастризме петух – птица Сроша, божества послушания и дисциплины. Поэтому он даже иногда изображается в виде птице-человека, жреца с петушиным туловищем, исполняющего культовые действия (Яшт XVIII;4).

По авестийским представлениям петух стережет дом праведного зороастрийца, борется с вялым, бледным длинноруким Бушьястой–демоном сна, лени, нечистой силы. В «Видевдате» мы читаем: ...«Петух возвышает голос (встречая) могущественную зарю: «Воспряньте о люди! Иначе придет к нам длиннорукий Бушьяста, который усыпляет все живые творения, едва они проснутся засветло, (говоря) «поспи еще человек, еще не время»... Взывает огонь: «На помощь! Землепашец, разводящий скот, встань, надень свои одежды, вымой руки, достань дров, принеси их сюда, чтобы я снова запылал»...[И тогда] друг говорит другу, а они покоятся на подушках: «Проснись, это он [петух] будит нас» (фарград XVIII). Поэтому содержание и кормление петуха в «Авесте», считается одним из наиболее богоугодных дел [18, 27].

В «Авесте» говорится: «петух чувствуя лучи солнца становится беспокойным и издает звуки, как бы говоря: «Эй, люди! Вставайте, воспевайте Ашу который проглатывает «девов». Петух говорит: «Никогда не будь пассивным в трех работах или в трех помыслах: благомыслии, благословии и благодеянии. В то же время отворачивай лицо от трех плохих деяний: плохих мыслей, плохих слов и плохих дел» («Авеста» XVIII. 12).

В «Авесте» упоминается целый легион добрых, благих существ, куда причислены птицы – Каршинтар, Самру и другие. Образ петуха в «Авесте» связывают с оплодотворяющей и очищающей силой солнца – с хварной или фарном. По зороастрийскому учению, у человека есть не только

душа. У души есть ангел – хранитель, который появляется до рождения человека и считается вечной субстанцией. Это так называемые фравашы – в «Авесте», а таджикском языке – фаришта [24,134].

Они повсюду сопутствуют человеку, невидимо витая над своим избранником. Однако видимым символом хварна династии Каянидов в прошлом был сокол, орел, петух, павлин. Когда Йима - первый легендарный царь Ираншахра, предался лживым поступкам, от него отлетел хфарна – птица его судьбы и он потерял царство. В источнике говорится:

Когда же это, лживое,
 Неистовое слово
 Он взял себе на ум,
 То отлетело зримо
 От Йимы Хварно птицей.
 Когда увидел Хварно
 Летящем птицей прочь
 Великолепный Йима,
 Владетель добрых стад,
 Побрел тогда уныло
 Он, от врагов спасаясь,
 Скрываясь по земле («Яшт» XIX,34).

В «Шахнаме» Фирдоуси пение петуха воспринимается как начало времени. Легендарному царю Кайкобаду снятся два сокола, увенчивающие его царским венцом, подобным луне [25,140]. Петушки из Ксирова, также несут в своем клюве лунницы.

Петух считался символом легендарного Сиявуша. Согласно мифам, Сиявуш был убит в Бухаре и похоронен в местности «Кахфурушон». По рассказам бухарцев, жители города и поныне, до наступления Навруза, ставят свечи на могиле Сиявуша. По сообщениям Наршахи, «тысячи лет назад зороастрийские жрецы почитали эту местность и каждый год в день Навруза до восхода солнца в честь памяти Сиявуша на мазар приносили в жертву петуха» [17,37].

Петух в мировоззрении древнего населения Бактрии-Тохаристана и тогда тотемно-магическая птица и несёт двойную нагрузку положительную и отрицательную. С одной стороны, его крик прогоняет нечистую силу и вредоносные ночные призраки, с другой стороны петух сам может навлечь беду, если не соблюсти некоторые обязательные условия. Нельзя долго держать одного и того же петуха его обязательно нужно через год другой зарезать, иначе непременно случится несчастье в доме (пожар), в семье (болезни) с хозяином (смерть) [16, 564].

Народы Средней Азии еще с древних времен считали петуха священной птицей [17, 30]. Он относился к «солнечной птице» и связывался с идеей плодородия.

У древнего населения Бактрии-Тохаристана и Согда не только птицы, но их перья и крылья могли заменить хварна. Отголоски данного культа сохранились до наших дней. Изображение петуха и павлина, можно наблюдать на «сузанае», а также на головных уборах таджиков и узбеков прослеживается орнамент крыльев фазана и петуха. Тус – тупи означает фазан (петух) – тубетейка [7,127]. Таджики олицетворяют тубетейку с семейным благополучием и благосостоянием «тупи нишони давлат аст» «тубетейка – символ богатства». Существует поверье, что если подросток садился кушать не надев тубетейки считалось, что «фариштаи сарат мепарад» - «голову покинут духи».

Роль образа петуха в традиционной культуре таджиков многогранна. Истоки его почитания уходят в древность и насчитывают не одно тысячелетия доказательством этого, помимо археологических материалов, могут служить этнографические источники. Петух являлся обязательным элементом, религиозно-мифологических систем многих этносов Центральной Азии и имел разнообразные функции.

Образ петуха представлен в таджикских сказках, в них он нередко принимает антропоморфный облик и даже обладает даром человеческой речи. У таджиков существуют поверья и приметы связанные с образом петуха. Эту информацию собрал К. А. Иностранцев, например: считалось, что когда петух кричал преждевременно, это бывает из желания устранить беду, надвигающуюся на этот дом. Или петух много прыгал на подушке или ложе хозяина дома, то хозяин достигает славы и известности [11, 88].

У горных таджиков существовало поверье, что петух, мог обнаружить то место где под снежной лавиной были засыпаны люди, которых иногда можно было спасти. Н. Л. Кисляков отмечает: «что на место где произошел снежный обвал жители приносили петуха и ходили за ним взад и вперед, а он своим криком указывал соответствующее место» [13, 264].

Сакральность петушиной крови проявляется в шугнанском обряде очищения котла, при котором после похорон покойников в котле неизменно варили и петуха [2,198]. Кровь полученная из гребешка петуха, используется в Бартанге для лечения некоторых болезней, например ангины.

В Худжанде имело широкое распространение обряд «хуни кардан» т.е. «окропление кровью», когда возле больного или слаборазвитого ребенка, подверженного малярии и другим болезням, резали петуха и его кровью окропляли тело больного, а самого петуха погребали по всем правилам погребального обряда [20,32].

Образ петуха присутствовал в поминальных обрядах населения Западного Памира. Иногда этот обряд назывался «закланием жертвенного петуха». Очистительную жертву петуха – обезглавливает «хотам». В кишлаке Бардара информанты рассказывали: «обезглавленную птицу бросают в то место, где лежало тело умершего в доме, она крыльями поднимает пыль,

разбрызгивает кровь и тем самым очищая место от скверны» [12, 213]. «Когда петух не падает признаков жизни «хотам» кладет в кипящий котел, затем вытаскивает его и снова кладет в котел, но с противоположной стороны. Через некоторое время птицу достают из воды и несут к месту, где лежал покойник. Держа его за лапы он следил за тем, чтобы вода стекала и тем самым очищала их от нечистоты трупa. После окончания обряда, петуха бросали подальше от дома и он становился добычей для зверей. С жертвенным петухом из дома выходит вся скверна, поэтому его ни в коем случае нельзя употреблять в пищу» [3,103].

Особое отношение к петуху и запрет связанный с употреблением в пищу его мяса, сохранились до наших дней. На территории Южного Таджикистана население, которое читает «намаз», воздерживаются от употребления мяса как жертвенного петуха, считая это грехом [3,109].

У иранских народов считалось большим грехом убить петуха, а белого петуха вовсе запрещалось убивать, он приравнивался к ангелам [19,307]. Если же возникала острая необходимость в крови или мясе петуха, то убивать можно было такого, который не кричит, но перед этим нужно было прочитать молитву из Корана. Кровь была особенно священна.

Влияние магического культа петуха ощущается и в представлениях славянских народов. Образ петуха в представлениях древних славян являлся вещью птицей и наделялся способностью противостоять нечистой силе. «Петух поёт – значит, нечистой силе темной пора пришла!» – говорили в народе, твердо веря, что с вечера до «первых петухов» положено бродить на земле всякой нежите. Они считали петуха надежным оберегом от черта и любой нечистой силы, поэтому старались завести во дворе петуха по ярче и поголосистее [6, 58].

Подобные представления о культе петуха обнаружены у узбеков. В Хорезме принимали решительные меры, когда петух пел не вовремя. В течение трех дней надо было надрезать гребень, а если это не помогало, то его резали [20, 89].

У русского народа петух почитался как символ плодородия. Он был одним из «участников» свадебного обряда. Из петуха готовили ритуальное блюдо для празднования свадьбы [6, 456]. Эту же традицию готовить свадебное блюдо из петуха можно проследить и у узбеков. В Хиве петуха вручают жениху перед выездом за невестой, или вареного петуха специально для жениха привозят в его дом родня невесты [20,123].

В Китае петух олицетворяет мужское начало, смелость, благожелательность и верность. Своим громким пением эта птица созывает Богов и заявляет о своей силе. Китайская легенда говорит о том, что петух одолжил дракону свои роскошные рога, когда тот собирался идти к Будде, мол: ты и так красивый, а у меня на голове пусто. По возвращению дракон решил не отдавать рога и скрылся на дне реки. Естественно петух не смог

до него добраться и стал кричать ку-ка-ре-ку, что по-китайски «Братец дракон, отдай мои рога» [6, 456].

В Исфагане петуха, как стража и носителя космического духа поместили на вершине одной из угловых башен медресе XVII в. Петух одно время служил там флюгером, а с другой стороны в день по несколько раз, в зависимости от положения солнца на горизонте, покрикивал и призывал людей на молитву.

Таким образом, петух в мировоззрении древнего населения Таджикистана—это тотемно-магическая птица, чей образ несет двойную нагрузку—положительную и отрицательную. С одной стороны, его крик прогоняет нечистую силу и вредоносные ночные призраки, с другой— петух сам может навлечь беду, если не соблюсти некоторые обязательные условия. Нельзя долго держать одного и того же петуха, его обязательно нужно через год другой зарезать, иначе непременно случится несчастье в доме (пожар), в семье (болезни) с хозяином (смерть) [16, 234].

1

2

3

4

5

Таблица 1. 1

Могильник Ксиров II в. до н.э. – II в. н. э., 2 – 3. Тулхарский могильник II в. до н.э. – II в. н.э., 4. Куркатские склепы IV-VI вв., 5. Ожерелье XIX-XX вв.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авеста в русских переводах (1861-1996). Ред., прим., справочный раздел И.В. Рака. – СПб.: «Журнал Нева», «Летний Сад», 1998. – 480 с.
2. Андреев М.С. Таджики долины Хуф (верховья Аму-Дарьи). Монография / М.С. Андреев. – Сталинабад: Изд-во АН ТаджССР, 1953. – Вып.1. – 247 с. – (Труды ИИАЭ. Т.7: Материалы к изучению культуры и быта таджиков).
3. Бабаева Н. Б. Древние верования горных таджиков южного Таджикистана в похоронно-поминальной обрядности (конец XIX – начало XX века). / Н.Б. Бабаева – Душанбе: Дониш, 1993. – 233с.
4. Беленицкий А.М. Монументальное искусство Пенджикента: Живопись, скульптура. Монография / А.М. Беленицкий. – М.: Искусство, 1973. – 68 с.– («Памятники древнего искусства»).
5. Борисов А.Я. Сасанидские геммы. Монография / А.Я. Борисов, В.Г. Луконин – Л.: Изд-во ГЭ, 1963. – 224 с.
6. Винокурова И.Ю. Пернатое царство в мифологических представлениях вепсов / И.Ю. Винокурова // Фольклористика Карелии. – Петрозаводск, 1998. – С.45-58.
7. Григорьев В.Г. Тус-тупи/ В.Г. Григорьев // Искусство. – 1957. – №1. – С.127-130.
8. Денисов Е.П. Раскопки могильника Ксиров в Дангаринском районе в 1978 году/ Е.П. Денисов // АРТ. – Душанбе: Дониш, 1984. – Вып. XVIII (1978 г.).– С. 131-139.
9. Древности Таджикистана. Каталог выставки / Отв. ред. Е.В. Зеймаль. – Душанбе: Дониш, 1985. – 344с.
10. Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума («Дадестан-и Меног-и храд»). Сотворение основы («Бундахишн») и другие тексты. – М.: Изд. фирма «Вост. лит.», 1997. – 352 с.
11. Иностранцев К.А. Материалы для культурной истории Сасанидской Персии. / К.А. Иностранцев //ЗВОРАО. – т.18. – 103с.
12. Каландаров Т.С. Шугнанцы. Историко-этнографическое исследование. / Т.С. Каландаров – М.: Изд-во ИЭА РАН, 2004. – 478с.
13. Кисляков Н.А. Материалы по древним верованиям горных таджиков./ Н.А. Кисляков // Страны и народа Востока. Средняя и Центральная Азия (География, этнография, история) – М.: ГРВЛ, 1989, – Вып. XXVI. – С.249 – 267.
14. Мандельштам А.М. Кочевники на пути в Индию/А.М. Мандельштам // МИА. – М.-Л.: Наука, 1966. – Вып. 136. – 545 с. – (Тр. ТАЭ Ин-та археологии АН СССР и Ин-та истории им. А. Дониша АН ТаджССР, т. V).
15. Мирбабаев А.К. Дахмаки Курката: раскопки и исследования/ А.К. Мирбабаев // Материальная и духовная культура Уструшаны. Древняя Уструшана: города, их локализация и хронология. – Душанбе: ООО «Ому», 2003. – С. 267-562. – (Материальная культура Уструшаны, вып. 7).
16. Мифы народов мира. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – Т.2. – 541с.
17. Наршахи. История Бухары. – Ташкент. 1897. – 234 с.
18. Погодин А. Религия Зороастра. Монография /А. Погодин. – СПб.: Тип. О.Н. Поповой, 1903. – 147 с.
19. Садах Хидоят Найрангистан. / Переднеазиатский этнографический сборник. – М., Наука: – 1958. – 456с.
20. Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. Монография / Г.П. Снесарев. – Л.: Наука, 1969. – 345с.
21. Топоров В.Н. Мусульманская мифология. Монография / В.Н. Топоров // Мифы народов мира. – М.: Наука, 1992. – Т.2. – 679с.
22. Чвырь Л.А. Таджикские ювелирные украшения: (Материалы к историко-культурному районированию Таджикистана). Монография / Л.А. Чвырь. – М.: ГРВЛ, 1977. – 144с.

23. Чунакова О.М. Книга деяний Ардашира сына Папака (Транскрипция текста, перевод со среднеперсидского, введение, комментарий и глоссарий О.М. Чунаковой) (ППК, LXXVII) М.: Наука, 1987. – 163с.
24. Фрай Р. Наследие Ирана. Монография / Р. Фрай. – М.: Изд-во Вост. лит., 1972. – 256с.
25. Фирдауси А. Шахнаме. Том I: От начала поэмы до сказания о Сухробе / А. Фирдауси. Изд. подг. Ц.Б. Бану, А. Лахути, А.А. Стариков. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 675 с.
26. Якубов Ю.Я. Роль золота в мифологии и верованиях таджиков / Ю.Я. Якубов //Древнейшие этапы развития горно-геологических знаний в Средней Азии (Тез. докл. семинара 21-24окт. 1991г., г. Душанбе). – Душанбе: Дониш, 1991. – С.67-68.

ЗОЛОТЫЕ СЕРЬГИ ИЗ МОГИЛЬНИКА КСИРОВ

В статье рассматривается символ петуха на ювелирных украшениях. Истоки сюжета прослеживаются на территории Центральной Азии. В статье добавлены некоторые данные и наблюдения, позволяющие уточнить существующие представления о культе петуха в ювелирных украшениях. Петух в мировоззрении древнего населения Бактрии-Тохарстана и Согда тотемно-магическая птица и несёт двойную нагрузку положительную и отрицательную. С одной стороны, его крик прогоняет нечистую силу и вредоносные ночные призраки, с другой стороны петух сам может навлечь беду, если не соблюсти некоторые обязательные условия. Образ петуха был связан с божествами утренней зари и солнца, а также с оплодотворяющей и очищающей силой солнца.

Ключевые слова: *Центральная Азия, ювелирные украшения, семантика, солнце, символ, петух, Бактрия-Тохаристан, Согд.*

ГҶШВОРАҶОИ ТИЛЛОӢ АЗ ГҶРИСТОНИ КСИРОВ

Дар ин мақола намоди хурӯс дар рӯи ҷавохирот ҳаққоқӣ шудааст, баррасӣ мешавад. Решаҳои ин суҷаро метавон дар қаламрави Осӣи Марказӣ ба мушоҳида гирифт. Дар мақола баъзе арқом ва мушоҳидоте илова шудаанд, ки барои равшан шудани тасаввуроти мавҷуда дар мавриди парастии хурӯс дар ҷавохирот имкон медиҳанд. Хурӯс дар ҷаҳонбинии ҷамъияти бостонии Бохтар-Тахористон ва Суғд парандаи тотемии ҷодуиест, ки бо худ намоди мусбат ва манфиро ҳамл мекунад. Аз як сӯ садои ӯ гӯиё рӯҳи шайтонӣ ва шабаҳи зараровари шабро аз байн барад, аз сӯи дигар хурӯс худ метавонад дарди сар эҷод намояд, дар сурате, ки бархе шароити ҳатмиро риоят накунад. Тасвири хурӯс бо сапедадам ва хуршед ва ҳамчунин бо қудрати борваркунанда ва поккунандаи хуршед дар иртибот буд.

Калидвожаҳо: *Осӣи Марказӣ, ҷавохирот, семантика, офтоб, намод, хурӯс, Бохтар-Тахористон, Суғд.*

GOLD EARRINGS FROM THE KSIROV BURIAL GROUND

The article deals with the symbol of a rooster on the jewelry. The origins of story can be traced the territory of Central Asia. The article added some date and observa-

tion, helps to clarify the existing ideas about the cult of the rooster in jewelry. Rooster in worldview of the ancient population of Bactria-Tokharistan and Sogd totem-magical bird and carries a double load of positive and negative. On the one hand his scream drives away evil spirits and harmful night ghosts on the other hand the rooster itself can bring trouble if some prerequisites are not met. The image of a rooster was associated with the deities of the morning dawn and the sun, and also with the fertilizing and cleansing power of the sun.

Key words: *Central Asia, jewelry, symbol, rooster, sun, Bactria-Tokharistan, Sogd, semantics.*

Сведения об авторе: Каландарова Олия Искандаровна-научный сотрудник Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша. Тел.: (+992) 93-462-94-21, E-mail: lolakalandar @ bk. ru

Information about the author: Kalandarova Oliya Iskandarovna-researcher Donish Institute of history, archeology and ethnography. Dushanbe Rudaki street 33. Tel.: (+992) 934629421, E-mail: lolakalandar @ bk. ru

УДК 93.930

ТАБАҚАБАНДИИ УЛУМ ДАР ОСОРИ ИЛМИИ МУТАФАККИРОНИ ТОЧИКИ АСРҲОИ МИЁНА

МАҚСАДОВ Ҳ. И.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Дар таърихи илм андешае роиҷ аст, ки илмҳо нақлию ақлӣ мешаванд ва ин аз раддабандии классикии гузаштаи мо бармеояд. Ба илмҳои ақлӣ фақат олимони эронӣ саруқор доштаанд ва илмҳои нақлиро илми арабӣ гӯянд, бо вучуди он, ки мутафаккирони эронӣ дар ҳар ду баҳши ин илмҳо муваффақ будаанд.

Сухане чанд оид ба мафҳумҳои илмҳои «арабӣ» ва «мусулмонӣ». Тақрибан то солҳои 1960 қисми зиёди муҳаққиқони таърихи илм ҳамаи илмҳои асримиёнагии Шарқи мусулмониро илми «арабӣ» меномиданд. Бояд қайд кард, ки ин нуқтаи назари ғалат, мутаассифона то имрӯз вучуд дорад, ҳол он ки аз соли 1970 инҷониб муҳаққиқони таърихи илм истилоҳи «илми мусулмонӣ»-ро ба ҷойи «арабӣ» пазируфтаанд. Бегумон байни ин истилоҳот фарқияти кулӣ мачуд аст. Бо истилоҳи «илми арабӣ» илмҳое, ки арабҳо ё ин ки мардуми араб эҷод намудаанд, фаҳмида мешавад. Истилоҳи «илми мусулмонӣ» бошад ба ҳамаи мусулмонҳо тааллуқ дорад, яъне илмҳое, ки ҳамаи мардумони билоди мусулмонӣ эҷод намудаанд. Аз ин хотир мафҳуми «илми мусулмонӣ» қобили қабул аст. Дар ҳақиқат, аз асрҳои миёна сар карда, аз замони эҳёи мусулмонӣ ва то асри XVII аксарияти олимони мусулмон араб набуда, балки тоҷик (эрониюласл) – аҳолии муқими Эрон, Хуросону Мовароуннаҳр буданд.

Ин ҷо ба маврид аст, ки гуфтаҳои фарҳангшиноси варзида Саид Хусайни Насрро биёварем: «Бешак аксарияти файласуфони мусулмонро мантиқан бояд эронӣ донист ва ҳамаи осори фалсафии дар қисми шарқии ислом ба вучуд омада низ мантиқан дар пояи осори фалсафии эронӣ арзи ҳастӣ намудааст. Махсусан дар солҳои баъдӣ Эрон маркази асосии фалсафаи исломӣ буд, ки сабаби пайдоиши муттафаккирони бузурги фалсафа шуд» [5, 64].

Бояд зикр намуд, ки зеро истилоҳи «фалсафа» дар асрҳои миёна Сайид Хусайни Наср ҳамаи илмҳои дақиқро дар назар дорад, зеро дар он замон ҳамаи илмҳои дақиқро бо фалсафа дар якҷоягӣ меомӯхтанд ва ҳамаи файласуфони бузург дар айни замон табиатшиносони шинохта низ буданд. Масалан хунӯз Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ (865-925) гуфта буд, ки

«Ман файласуф онеро меномам, ки дар илми кимиё дастболо бошад» [8, 29].

Ба ҳама маълум аст, ки на танҳо дар Мовароуннахру Хуросон ва Эрон забони илмӣ забони арабӣ буд, балки дар тамоми Шарқи Наздик ва Миёна ҳам чунин буд, монанди он ки дар Аврупо забони латинӣ ин мақомро дошт. Дар замони мо ин гуна забон англисӣ ва русианд (илова менамоем, ки баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ истифодаи забони англисӣ густурда гардид). Ва имрӯз мо наметавонем ҳамаи олимон, муҳаққиқони ба забони англисӣ ва русинависро олими рус ё англис номем. Ҳол он ки ҳамаи навиштаҳои онҳо ба забони англисӣ ва русӣ моёи фахри ин мардумон аст. Ҳамин тавр, илмҳои асримиёнагиро наметавон илмҳои «арабӣ» гуфт.

Дар Хуросону Мовароуннахри асри миёна ҳамаи илмҳоро асосан ба ду гурӯҳ чудо менамуданд:

1. Улум ал-исломия ё улум ан-нақлия ё ки улум аш-шаръия, яъне гӯё илми расмӣ, дар тарҷума илми исломӣ ё ки илми шариат. Дар ин ҷо фикҳ (ҳуқуқи исломӣ), калом, сарфу наҳв, таърих, назм, вазни шеър ва ғайраҳо дохил мешуд.

2. Улум ал-ачам ё улум ал-ақлия ва ё улум ат-табиъия, яъне ақлонӣ, тарҷумааш аз арабӣ «илми ғайриарабӣ». Ин ҷо ҳисоб (арифметика), ҳандаса (геометрия), механика, нучум (астрономия), фалсафа, кимиё, илм оид ба табиат, яъне физика ва дигарҳо дохил мешуд.

Бояд зикр намуд, ки дар Шарқи асри миёнаи мусулмонӣ олимони араб (олимони арабнаҷод) асосан ба илмҳои «динӣ-расмӣ» ё «шариатӣ» саруқор доштанд, барои ҳамин аксаран «илми арабӣ» меноманд. Ба илмҳои «ғайрирасмӣ» ё ки «ақлонӣ» асосан олимони мусулмони ғайриараб, аксаран тоҷикон (эронӣён), инчунин яҳудони арабзабон машғул буданд. Барои ҳамин ин илмҳоро бисёр вақт «ачамӣ» меномиданд.

Вожаи арабии «ачам» дар тарҷумаи таҳтуллавлз «гунг», яъне шахси забони арабро намедониста мебошад. Арабҳо ҳамаи ғайриарабҳоро ва пеш аз ҳама эронӣёнро чунин меномиданд. Эронӣён дар навбати худ арабҳоро «тозӣ» мегуфтанд.

Ба тасдиқи он, ки арабҳо асосан ба илмҳои «нақлӣ» ё «шариатӣ» на «ақлӣ» (табиатшиносӣ) машғул буданд, Абурайҳони Берунӣ чунин навиштааст: «Арабҳо ҳамаи тағйирёбиҳои боду хаворо бо баромадану фуру рафтани ситорагон нисбат медоданд, чунки илмҳои табииро намедонистанд ва фикр менамудан, ки ин тағйирот ба чирмҳо (-и осмонӣ) ситорагон ва баромадани онҳо вобаста аст, на балки пораҳои кураи осмонӣ ва дохил шудани Офтоб ба он. Дар тамоми маконҳои замин барзгарону ҷӯпонҳо ибтидои аъмоли худ ва маърифати авкотро ба андозаи арабҳо медонанд» [3, 263].

Дар ин бора мутафаккири машҳури асри XIV-и араб Абусаид Абдуррахмон ибни Муҳаммад ибни Халдун (солҳои 1332-1406) тасдиқ

кардааст, ки: «Эрониҳо бештар ба илмҳои ақлонӣ (табӣӣ) эътибори зиёд меоданд ва ин илмҳо дар диёри онҳо дар раванқ буд» [10, 22].

Таснифи илмҳои Арасту дар асараш, ки ба забони арабӣ тарҷума шуда, дар Шарқи мусулмонӣ паҳн гардида буд, на танҳо дар Хуросон ва Мовароуннаҳр, инчунин дар тамоми мамӯлики арабу мусулмонӣ машҳур буд. Дар навбати худ ба таснифоти илмҳои Арасту таъсири бузургро таснифоти илмҳои Афлотун гузоштааст.

Лекин олимони асри миёнаи мусулмонро ин таснифоти таҳиянамӯдаи Арасту қонеъ карда наметавонист. Онҳо таснифоти олимони дигари бостонро омӯхта, қисман онро қабул намӯда, инкишоф дода, илова ва қоркард намӯданд.

Таснифоти илмҳо, ки олимони Шарқи мусулмонӣ мураттаб кардаанд, ба дараҷаи илм асос ёфтааст, ки қариб ҳазор сол равиши таълими мусулмониро муайян намӯдааст. Ҳамаи таснифоти нисбатан маъруфи илмҳои ин давр ягонагии илмро нишон дода, бо мақсади пайиҳам омӯхтани онҳо бояд ба як низом гузошта шаванд. Худи илм дар маҷмӯъ ба дараҳти ягонае бо шохчаҳои зиёд шабоҳат дошт, ки месабаду гул мекунад дар баробари сабзиш ва гулкунии ҳамаи «дараҳт». Аммо доимо шохчаҳои дараҳт беохир намесабзанд, ҳамин тавр «дараҳти илм» дар раванди инкишоф ҳад дорад бо мақсади ҷудокунии онҳо аз танаи асосӣ. Инкишофи тези яке аз онҳо сабаби вайроншавии ҳамоҳангӣ ва «хушк» шудани тамоми «дараҳт» мегардад. Мавқеи ҳар илм – «шохчаҳои дараҳт» бо тартиб муайян шӯдааст [6, 8-14].

Ба мушқилоти таснифоти илм ҳамаи олимони машҳури асри миёнаи мусулмонӣ саруқор гирифтаанд, ба монанди Яъқуб ибни Исҳоқ ибни Саббоҳ ал-Киндӣ (вафот. 873 г.), Абубакр Муҳаммад ибни Закариё ибни Яҳё ар-Розӣ (28.08.865-26.10.925 с.), Абунаср Муҳаммад ибни Муҳаммад ал-Форобӣ (870-950 с.), Абуали Ҳусайн ибни Абдуллоҳ ибни Сино (16.08.980-24.06.1037 с.), Абдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Юсуф ал-Котиби Хоразмӣ (асри X), Абулфараҷ Муҳаммад ибни Исҳоқ ан-Надим (909-990 с.), Шаъбия ибни Фарифун, Абухайён ат-Таҳидӣ, Ҷалолиддин ас-Суютӣ (1445-1505 с.), Абулҳасан ал-Ҳуҷвирӣ, Фаҳруддин ар-Розӣ (асри XII), Абуҳомид Муҳаммад ибни Муҳаммад ал-Ғаззоӣ (1058-1111 с.), Шайхобдин ас-Суҳравардӣ (асри XII), Абусаид Абдурахмон ибни Муҳаммад ибни Халдун (1332-1406 с.) ва дигарон [10].

Як идда аз олимони номбаршӯда, на танҳо ба таснифоти илмҳои замони худ аҳаммияти маҳсус зоҳир кардаанд, инчунин дар ин бахш осори ҷӯдоғона низ таълиф намӯдаанд. Ин ҷо мебоҷад ду рисолаи Фаробиро дар риштаи таснифоти илм зикр намӯд: «Дар пайдоиши илм» [9; 51], танҳо ба забони латинӣ маълум аст («De ortu scientiarum») ва «Ихсо ал-улум» (бахшҳои (таснифоти) илм), рисолаи Ибни Сино «Рисала фи ақсом ал-

улум» (Рисолаи дар бахшҳои (таснифоти) илм), инчунин рисолаи Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Юсуф ал-Котиб ал-Хоразмӣ «Мафотиху-л-улум» («Калиди илмҳо»).

Бояд зикр намуд, ки «Мафотиху-л-улум»- и Абуабдуллоҳ Котиб ал-Хоразмӣ ҳамчун асари нодирӣ арабизабон оид ба таснифоти улуми ҳамамон замон ба забони латинӣ асрҳои миёнаи Аврупо тарҷума шуда буд.

Яке аз аввалин осор оид ба таснифоти улум дар Шарқи асри миёнаи мусулмонӣ ба қалами ал-Киндӣ тааллуқ дорад, ки ба тақсимбандии арастуғии илм: назариявӣ, амалӣ ва таҷрибавӣ ҷудо шудааст. Ба тақсимбандии номбаршудаи олимони аҳди бостон, инчунин тақсимбандии динӣ ва соф илмӣ-фалсафӣ илова шудааст, ки ба он аҳаммияти махсус дода буданд [1, 41-132].

Абубақр Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ (865-925) аз аввалинҳо шуда, дар баробари шабақоти таснифоти улум, ки ҳамаи илмҳои дар бар мегирад, нисбатан ҷузъитар қор кард, ки танҳо қисмҳои алоҳидаи донишро фаро мегирифт. Ба ин шабақа таснифоти ӯ оид ба кимиёро метавон дохил намуд.

Яке аз таснифоти машҳури он замон, ки ба бисёре аз наслҳои олимони мамӯлики исломӣ таъсири худро гузоштааст, таснифоти улуми Форобӣ мебошад, ки дар боло зикри рисолааш рафт. Ӯ аз он ҷумла дар муқаддимаи ин рисола овардааст: «Мо кӯшиш намудем дар ин китоб ҳар кадоми илмҳои маълумро ботартиб ва муҳтавою қисмҳои он номбар кунем. Мо онҳоро панҷ қисмат мекунем: 1. забоншиносӣ ва қисмҳои он; 2. мантиқ ва қисмҳои он; 3. илмҳои математикӣ, яъне арифметика, геометрия, оптика, астрономияи математикӣ, мусиқӣ, илм андар вазнҳо ва илм андар намудҳои маҳоратҳо, физика ва қисмҳои он, илми ҳуқуқ (калом) ва қисмҳои он» [2, 24].

«Рисола андар қисмҳои (таснифоти) улум» («Рисола фи ақсом ал-улум»)-и Абунаср Муҳаммад ибни Муҳаммади Форобӣ ба забонҳои иврит ва латинӣ тарҷума шудааст. Таснифоти ӯро бо каме тағйироту иловаҳо олимони забардасти соҳиби таснифоти илмҳо, мисли Ибни Сино, Ибн Рушд (1126-1198) ва Муҳаммади Ғазолӣ қабул доштаанд. Тарҷумаи латинӣ рисолаи Форобиро тарҷумони номдори осори муаллифони арабзабон Доминик Гундиссалин (1115-1190) бо номи «De scientiis» ба анҷом расонидааст, ки дар Аврупои асри миёнагӣ хеле машҳур буд. Ӯ хеле ки гуфта шуд, дар асоси таснифоти Форобӣ ҳамаи илмҳо ба панҷ синф ҷудо мешудаанд. Механикаро (ҷарри аскол) дар навбати худ ба ду «шоха» тақсим кардааст: «илм андар вазнҳо» (статикаи назариявӣ) ва «илм андар намуди маҳоратҳо» («илм ал-ҳиял» -статикаи амалӣ). Форобӣ инҳоро ба гурӯҳи илмҳои математикӣ дохил намудааст.

Ибни Сино («илм ал-ҳиял») (илм андар намуди маҳоратҳо)-ро ба «шоҳаҳо»-и илм дохил намудааст, фаҳмиши «шоҳаҳо» маҷмӯи илмҳои ба он алоқа доштаро истифода менамояд. Ба «шоҳаи геометрия» ӯ, масалан як қисми он чӣ асосан дохил мешавад дар «илми ҳиял» ин донишҳо оид ба ҷойгузориҳои борҳо бо қувваи кам, андар ҳаракати об ва бардоштани об ва ғайраро дохил намудааст. Як гурӯҳи муаллифон махсус илми бардоштани обро ҷудо намуда, ҳамчун қисме аз геометрия ҳисобидаанд [7, 141].

Ҳамаи олимони асри миёнаи Хуросону Мовароуннаҳр, ки ба таснифоти улуми асри хеш иштиғол доштанд, «илм андар вазнҳо»-ро ба математика дохил намудаанд. Ҳатто механики маъруфи Хуросони асри XII (муаллифи рисолаи классикӣ доир ба статика) Абулфатҳ Абдурраҳмон Мансури Хозинӣ (1077-1155) тасдиқ менамуд, ки «фаҳмиш доир ба маркази вазнинӣ» (яъне масоили асосии назариявии статика) бузургтарин ва пурифтихортарин қисмати илми математикаро ташкил медиҳад» [4,18].

Қисми зиёди рисолаҳои энциклопедӣ, чи тавре ки роиҷ буд, ба ду қисм ҷудо мешуданд: мувофиқан баёни назариявӣ ва амалии илм.

Илмҳои назариявӣ дар навбати худ ба мантиқ, физика, математика, ва метафизика бахш мегардиданд. Ба таркиби илмҳои амалӣ инҳо шомиланд: этика, иқтисод ва сиёсат. Физика-ҳуди физикҳо ба он химия, геология ва минералогия, ботаника, зоология, тиб ва психологияро дохил намудаанд. Қисмҳои асосии математикаро арифметика, геометрия, астрономия ва назарияи мусиқӣ ташкил медиҳад. Ба инҳо алгебра ва оптика низ ҳамроҳ мешуданд (яъне, «илм андар вазнҳо» ва «илм ал-ҳиял»).

Аммо Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Юсуф Котибии Хоразмӣ (910-997) дар осори энциклопедии худ «Мафотиҳу-л-улум» қисми амалии механикаро (статикаи амалӣ) «илм ал-ҳиял» бо илмҳои бунёдӣ, дар қатори фалсафа, мантиқ, тиб, арифметика, астрономия ва мусиқӣ дида мебарояд.

Новобаста ба он ки дар баъзе осори таснифоти улум «илм ал-ҳиял» ҳамчун «шоҳаи» геометрия дида шудааст, дар асл дохил намудани он ба геометрия, яъне математикаи асил хело «зӯрақӣ» аст, ин тавр ки сухан на аз илми геометрия, балки доир ба татбиқи он ба корҳои муҳандисии он замон меравад. Бори аввал Абдураҳмон ал-Хозинӣ ҳанӯз дар асри XII дар асари машҳури худ «Мизону-л-ҳикмат» («Тарозуи ақл») ҳар ду бахши назариявӣ ва амалии механикаро муттаҳид намуда, ба маънои як бахш намудани назария ва амалияи таълимот доир ба тарозу ва баркашиданро ба анҷом мерасонад.

Дар Хуросон ва Мовароуннаҳри асри миёна ба монанди Аврупои лотинии асри миёна механикаро аз дигар илмҳо ҷудо карда буданд. Дар байни олимони ин замон мутахассиси ин бахши илм ба маънои аслии ин сухан набуд. Олимоне чун Абубакр ар-Розӣ, Ибни Сино, Умари Хайём, Абдурраҳмон ал-Хозинӣ ва дигарон, ки бо номҳояшон дастовардҳои асосии механика марбут аст, энциклопедист, яъне қулли илмҳоро фаро

гирифта буданд (физика, механика, математика, астрономия, тиб, чуғрофия, фалсафа, таърих, филология ва ғайраҳо). Барои хамин алокаи байни илмҳо на танҳо дар доираи васеи олимон, балки дар осори ҳар кадоми онҳо ба вучуд меояд.

АДАБИЁТ

1. Аль-Кинди. Трактат о количестве книг Аристотеля и о том, что необходимо для усвоения философии. Книга о пяти сущностях. Объяснение ближней действующей причины возникновения и уничтожения / Аль-Кинди; пер. с. араб. А.В. Сагадеева // Избр. произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв. – М.: Соцэжгиз, 1961. – С.41-132.
2. Аль-Фараби. О разуме и науке / Аль-Фараби; пер.с араб. Б.Я. Ошеревич; вступ. статья А. Х. Касымджанова. – Алма-Ата: Наука, 1975. – 113 с.
3. Берунӣ, А. Осор-ул-боқия / А. Берунӣ. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 263 с.
4. Кадыров, К. Б. История педагогической мысли таджикского народа (с древнейших времен до возникновения ислама) / К. Б. Кадыров. – Душанбе, 1998. – 235 с.
5. Комилов, А. Ш. Абу Бакр ар-Рази-физик/ А. Ш. Комилов // Известия Академии наук Тадж. ССР. Серия: Филос., Экон., Прав. – 1990. – №1. – С.63-66.
6. Комили, А. Ш., Максадов, Х. И., Рахмонов, Х. О. Состояние научной и технической мысли у предков таджикского народа в период VI-VIII вв. (Гундишопурская академия)/ А. Ш. Комили, Х. И. Максадов, Х. О. Рахмонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия гуманитарных наук. – Душанбе, 2013. – С.8-14.
7. Комилов, А. Ш., Таваров, С. К. Из истории физики Средней Азии в IX-XIII вв / А. Ш. Комилов, С.К. Таваров. – Душанбе: Нодир, 2005. – 144 с.
8. Розӣ З. Мунтахаби осор / Закариёи Розӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 160 с.
9. Рожанский, И. Д. Античная наука [Текст] / И.Д. Рожанский.–М.: Наука, 1986 –200 с.
10. Ибн Халдун. Введение (фрагменты) // Избранные произведения мыслителей Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв. – М.: Соцэжгиз, 1961. – С.559-628.

ТАБАҚАБАНДИИ УЛУМ ДАР ОСОРИ ИЛМИИ МУТАФАККИРОНИ ТОЧИКИ АСРҲОИ МИЁНА

Дар мақола оид ба табақабандии илмҳо сухан рафта, сахми муттафакирони халқи тоҷик дар таснифи илмҳо ва ҷойгоҳи онҳо дар ин ришта нишон дода шудааст. Муайян шудааст, ки олимони тоҷик дар асрҳои миёна дар гурӯҳбандии илмҳо осори зиёд ва арзишманде аз худ ба мерос гузоштаанд. Мутафаккирони тоҷик, мисли Абубакр Муҳаммад ибн Закариё ибни Яҳё ар-Розӣ, Абунасор Муҳаммад ибни Муҳаммад ал-Фаробӣ, Абуалӣ Ҳусайн ибни Абдуллоҳ ибни Сино, Абдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Юсуф ал-Котиби Хоразмӣ, Абухайён ат-Таҳидӣ, Чалолиддин ас-Суютӣ, Абулҳасани Ҳувирӣ, Фаҳруддин ар-Розӣ, Абуҳомид Муҳаммад ибни Муҳаммад Ғаззоли, Шихобдини Сухравардӣ ва дигарон дар гурӯҳбандии илмҳо сахми босазое гузоштаанд. Инчунин қайд гардидааст, ки таъсири осори олимони гузаштаи тоҷик барои пешрафти баъдинаи илм замина гузоштааст.

Калидвожаҳо: *илм, гурӯҳбандӣ, табиатшиносӣ, ситорашиносӣ, расадхона, зич, Тусӣ, Мароға.*

КЛАССИФИКАЦИЯ НАУКИ В НАУЧНОМ ТВОРЧЕСТВЕ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ТАДЖИКСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

В данной статье речь идёт о классификации различных наук, а также в этом направлении показан вклад таджикских мыслителей в классификацию науки и ее место в истории этих дисциплин. Был определён вклад таджикских ученых в классификацию наук и их труды в этом направлении в средневековый период. Автор показал, что таджикские мыслители в том числе, Абубакр Мухаммад ибн Закариё ибни Яхё ар-Рази, Абунаsr Мухаммад ибни Мухаммад ал-Фароби, Абуали Хусайн ибни Абдуллах ибни Сина, Абдуллох Мухаммад ибни Ахмад ибни Юсуф ал-Котиб ал-Хоразми, Абухайён ат-Тахиди, Джалолиддин ас-Суюти, Абулхасан ал-Хучвири, Фахруддин ар-Рази, Абухомид Мухаммад ибни Мухаммад ал-Газзоли, Шихобддин ас-Сухраварди и другие внесли свой безценный вклад в различные классификации наук. Так же отмечено, что научное наследие предков таджикского народа стало основой для последующего развития наук.

Ключевые слова: *классификация, естествознание, астрономия, обсерватория, зидж, Туси, Марога.*

CLASSIFICATION OF SCIENCE IN THE SCIENTIFIC WORK OF TAJIK THINKERS OF THE MIDDLE AGES AND THE PLACE OF ASTRONOMY IN IT

This article deals with the classification of various sciences, and also in this direction shows the contribution of Tajik thinkers to the classification of science and its place in the history of these disciplines. The contribution of Tajik scientists to the classification of sciences and their works in this direction in the Medieval period was determined. In the scientific article, the author showed that Tajik thinkers, including Abubakr Muhammad ibn Zakariye ibni Yahe ar-Razi, Abunaser Muhammad ibni Muhammad al-Farobi, Abuali Husayn ibni Abdullah ibni Sina, Abdulloh Muhammad ibni Ahmad ibni Yusuf al-Kotib al-Khorazmi, Abu Hayen at-Tahidi, Jaloliddin al-Suyuti, Abulhasan al-Khuchviri, Fakhruddin ar-Razi, Abuhomid Muhammad ibni Muhammad al-Gazzoli, Shikhobddin al-Suhrawardi and others have made invaluable contributions to various classifications of sciences. It was also noted that the scientific heritage of the ancestors of the Tajik people became the basis for the subsequent development of science.

Key words: *classification, natural science, astronomy, observatory, zij, Tusi, Maroga.*

Сведения об авторе: **Максадов Хабибулло Исмаатович**-кандидат исторических наук, младший научный сотрудник отдела науки и техники Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша. Тел.:(+992) 917-947173. E-mail: maksadov.1961@mail.ru.

Information about the author: **Maksadov Habibullo Ismatovich**-candidate of Historical Sciences, Junior researcher of the Department of history of science and technology Institute of history, archeology and Ethnography named after A. Donisha. Phone: .:(+992) 917-947173. E-mail: maksadov.1961@mail.ru.

УДК 576.89 (47) (092)

САҲМИ АКАДЕМИК ЕВГЕНИЙ НИКАНОРОВИЧ ПАВЛОВСКИЙ ДАР РУШДИ ИЛМҲОИ БИОЛОГӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

АЗИЗУЛЛОЗОДА М. Н.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Дар рушди илмҳои биологӣ дар нимаи дуҷуми асри XIX ва аввалҳои асри XX, ки барои ташаккули илми тоҷик яке аз давраҳои муҳим ва таърихӣ маҳсуб меёбад, олимони маъруфи рус саҳми ниҳоят бузург гузоштаанд. Яке аз ин олимони барҷаста академик Евгений Никанорович Павловский-(1884-1965)-генерал-лейтенанти соҳаи тиббӣ, зоолог ва паразитологи машҳур, ташкилкунандаи мактаби паразитологии Шӯравӣ маҳсуб мебошад [1,1].

Солҳои 20-ум–ибтидои солҳои 30-юми асри XX-ро марҳалаи муҳим дар рушди илми паразитологияи Шӯравӣ ҳисобидан мумкин аст. Нарасидани мутахассисони паразитолог ва вазъи ногувори эпидемиологии мамлакат, ки ба паҳн шудани бемориҳои сироятӣ домана, табларза ва дигар бемориҳои эпидемиологӣ боис гардида буд, Е.Н.Павловскийро водор намуд, ки дар солҳои 1924, 1925, 1927 дастурҳои методӣ ва амалӣ оид ба паразитологияи тиббӣ чихати чамбоварӣ ва таҳқиқи канаҳо, хомӯшакҳо ва кайкҳо таҳия намояд [4,5,7].

Бояд қайд кард, ки аз ҷониби Е.Н.Павловский ташкили нахустин экспедитсияҳои маҷмӯӣ ба минтақаҳои гуногуни ИҶШС низ маҳз ба ҳамин давра рост меояд. Таҳти роҳбарии Е.Н. Павловский зиёда аз 180 экспедитсия дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, Қазоқистон, Моварои Кавказ, Қрим, Кавкази Шимолӣ, Шарқи Дур гузаронида шуда, ҳамзамон пойгоҳҳои илмӣ ташкил карда шуданд.

Махсусан фаъолияти экспедитсияҳои маҷмӯии паразитологӣ дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна (Тоҷикистон, Туркменистон, Ўзбекистон) самарабахш буданд. Зарурияти чунин таҳқиқот дар Осиёи Миёна дар солҳои 20-30-юми асри гузашта дар иртибот ба тез-тез авҷ гирифтани эпидемияи бемориҳои гуногуни сироятӣ дар ин минтақа, ки натиҷаи мавҷуд набудани назорати санитарӣ ва тадбирҳои пешгирикунанда дар байни аҳоли маҳсуб меёфт, ба миён омада буд.

Барои Тоҷикистон махсусан экспедитсияи осиемиёнагии паразитологии Академияи илмҳои ИҶШС ва Академияи ҳарбӣ-тиббӣ ба номи С.М.Киров, ки дар соли 1928 мураттаб гардида, ба он Е.Н. Павловский роҳбарӣ менамуд, аҳамияти бузург дошт. Ин экспедитсия ба омӯзиши ҳадафмандонаи маҷмӯии олами ҳайвоноти Ҷумҳурии Тоҷикистон ибтидо гузошта, имкон дод, ки на танҳо чихати тиббӣ ва байторӣ, балки

чихати биологии масоили паразитологии чумхурӣ инъикос ва баррасӣ карда шавад [8,10,11].

Аз замони аввалин экспедитсияе, ки ба он академик Е.Н. Павловский роҳбарӣ намуда буд (соли 1928), 93 сол сипарӣ шуд, вале таҳқиқоте, ки дар натиҷаи ҷустуҷӯ ва заҳматҳои зиёд анҷом ёфтанд, имрӯз низ барои пешрафти илми тоҷик дар соҳаи биология нақши назаррас доранд. Академик Е.Н. Павловский, ки худ асосгузори мактаби паразитология ва биологияи тоҷик маҳсуб меёбад, аз раванди ин экспедитсия дар номаҳое, ки барои ҳамсараш Анастасия Степановна Павловская ирсол дошта буд, иттилоъ додааст. Самтҳои асосии таҳқиқот омӯзиши олами набототи биёбони Қайроқум, тадқиқи хомӯшакҳо, кӯрпашша, кана ва дигар паҳнкунандагони бемориҳои сироятӣ дар Тоҷикистонро фаро мегирифт. Иштирокдорони экспедитсия-Е.Н. Павловский (роҳбари экспедитсия), П.П. Перфилиев, Г.Г. Смирнов, Л.В. Буракова, И. Москвин, В.П. Петров (доктори Академияи тиббии ҳарбӣ), Д.М. Штайнберг буданд.

Е.Н.Павловский дар бораи ин экспедитсия менависад, ки ба ҳаёлам ман аввалин паразитолог будам, ки вазъияти Тоҷикистонро ба назар гирифтам, нахустин таҳқиқоти ман аз дараи Ромит оғоз мешавад, ки дар ин минтақа бемории «элефантиаз» (варам кардани ягон узви бадан) ба қайд гирифта шуда буд. Дар дараи Ромит ҳамагӣ як бемор бо аломати варами пойҳо муоина шуд.

Ба ғайр аз ман дар ин экспедитсия чарроҳ, тарҷумон ва ду нафар сарбози мусаллаҳи Артиши Сурх низ иштирок намуданд. Дар роҳи бозгашт мо дар муддати 3-4 рӯз аз вазъи Ҳисор, ки яке аз минтақаҳои хавфнок аз ҷиҳати сар задани бемории вараҷа ё ин ки табларза ба шумор мерафт, дидан намудем. Дар деҳаҳои атрофи Душанбе ҳашароте пайдо шуда буданд, ки интиқолдиҳандагони бемории вараҷа ба шумор мерафтанд. Тоҷик, ки дар дохили ҳавлияш ин ҳашаротро пайдо кардем, ҳатто ба мо як намуди нави ҳашаротро нишон дод, ки барои мо ношинос буд. Дар Ҳисор пайдо шудани ин гуна ҳашарот боиси тааҷҷуб набуд, чунки гирду атрофро ботлоқ ва заминҳои шолӣ ихота мекарданд, инчунин обҳои зеризаминӣ бисёр буда, дар аксар хонаҳо чашма мавҷуд буд [2, 30].

Дар ҷустуҷӯҳои илмии худ Е.Н. Павловский ниҳоят боисрор буда, соатҳои зиёдро барои тайёр кардани хурдтарин хомӯшакҳои «флеботомус» сарф мекард, ки дар муқоиса ба он кори заргар ҷолибтар менамояд. Ӯ дар биёбони Қайроқум ба омӯзиши морҳои заҳрнок, дар кӯҳҳо ва дараҳои Тоҷикистон ба тадқиқи интиқолдиҳандагони табларзаи такрорӣ осеъӣ машғул гардид.

Таҳти роҳбарии ӯ (аксар вақт бо иштироки шахсӣ) зиёда аз 180 экспедитсияи илмӣ оид ба масъалаи омӯзиши бемориҳои паразитӣ ва векторӣ, инчунин ҳайвоноти заҳрдор анҷом ёфтаанд. Ба ақидаи ҳамсафони

Е.Н. Павловский такрор кардани ибораи "Олими бе шогирд мисли абри бе борон аст"- ро дӯст медошт [10, 88]. Аз ин лиҳоз, ӯ дар ҳар экспедитсия ҷавонони ҳушманд ва боистеъдодро ҷамроҳи худ мегирифт.

Академик Е.Н. Павловский барои кори илмӣ бисёртар табибону профессорон ва ҷавонони аллакай таҷрибадорро, ки онҳоро бо шавқу завқӣ худ сироят карда буд, ҷалб мекард. Е.Н. Павловский садҳо табибон, низомиён ва ғайринизомиёнро аз манотиқи дурдасти Тоҷикистон, ки ҳеҷ гоҳ дар бораи кори илмӣ фикр намекарданд, ба он водор намуд, ки тақдири минбаъдаи худро ба илм пайванданд. Беҳуда нест, ки онҳо Е.Н. Павловскийро падари идеологии худ мешуморанд. Бисёре аз онҳо ба туфайли академик Е.Н.Павловский ба илм пайваста, дар тамоми Иттиҳоди Шӯравӣ машҳур гардиданд.

Анъанаи барҷастаи экспедитсияҳое, ки таҳти роҳбарии Е.Н. Павловский ташкил ва гузаронида мешуданд, ҷалби ҳатмии кормандони муассисаҳои маҳаллӣ, хусусан ҷавонон ба гузаронидани таҳқиқот буд. Бо намунаи шахси Е.Н.Павловский ҳамаи ширкатдорони экспедитсияро ба корҳои эҷодӣ ҳавасманд мекард, ба онҳо илҳом мебахшид. Сифатҳои шахсии ӯ дорои қудрати бузурги тарбиявӣ буданд: муташаккилӣ, қобилияти фавқулодаи кор, лаёқати баланд дар корҳои илмӣ, муносибати эҳтиромона ба андешаҳои ҳамкасбон, аз ҷумлаи сифоте буданд, ки ба ҷавонон неру ва эъҷоз эҳдо мекарданд ва онҳоро водор мекарданд, ки барои ташаккули илм дар муассисаҳои таҳқиқотӣ-илмӣ ва тиббӣ саҳмгузор бошанд.

Ба аҳаммияти экспедитсияҳои мураккабе, ки таҳти роҳбарии Е.Н. Павловский ташкил ва гузаронида мешуданд, баҳо додан душвор аст. Таҳлил ва ҷамъбасти далелҳои воқеӣ, ки дар натиҷаи кори экспедитсионӣ ба даст омадаанд, имкон доданд, ки ташаккули муқаррароти бунёдии назариявӣ, ки самти таҳқиқоти илмиро дар таҳияи масъалаҳои назариявии паразитологияи умумӣ ва самтҳои махсуси он (тиббӣ, байторӣ, кишоварзӣ), эпидемиология ва эпизоотология муайян мекарданд, на танҳо аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шаванд ва дар амалияи тандурустӣ ва байторӣ чораҳои муассир оид ба мубориза бо бемориҳои паразитӣ ва пешгирии онҳо ҷорӣ карда шаванд, балки ҳамаҷун асос низ хизмат намоянд.

Яке аз муҳимтарин дастовардҳои кори илмии академик Е.Н. Павловский таълимоти ӯ дар бораи мабдаи табиии бемориҳо мебошад. Он на танҳо натиҷаи табиии таҳқиқоти чандинсолаи ҳамаҷонибаи бемориҳои сироятӣ дар минтақаҳои мухталифи кишвари мо, ки таҳти роҳбарии Е.Н. Павловский гузаронида шудааст, маҳсуб меёбад, балки дар натиҷаи таҳлили амиқ ва ҷамъбасти назариявии ҳама мавҷудот, ки муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба бемориҳои паразитӣ ва сироятӣ дар давраҳои қаблӣ ба даст овардаанд, ба вуҷуд омадааст.

Таълимот дар бораи мабдаи табиии бемориҳо як мушкилоти умумии биологӣ мебошад. Он асоси амиқи назариявӣ барои тадқиқи хусусиятҳои эпидемиологӣ ва эпизоотологии бисёр бемориҳои сироятии одамон ва ҳайвонот ва ташкили чораҳои муассир оид ба мубориза алайҳи онҳо гардид. Таълимоти мабдаи табиии бемориҳо, ки яке аз бузургтарин дастовардҳои илмҳои биология ва тибби асри XX мебошад, ҳам аз ҷониби олимони кишвари мо ва ҳам як қатор кишварҳои хориҷӣ шуда, дар рушди он саҳми назаррасро П.А. Петришева, Н.Г. Олсуфиев, И.Г. Галузо, Д.К. Львов, В.В. Кучерук ва бисёр олимони дигар гузоштаанд.

Рисолаи Е.Н. Павловский "Маҳалли табиии бемориҳои тавассути векторҳо алоқаманд бо эпидемиологияи ландшафтии зоотропанозҳо" [3] соли 1965 бо мукофоти ленинӣ қадр гардид.

Е.Н.Павловский муқаррароти асосии як масъалаи хеле муҳими биологияи умумӣ -"Организм ҳамчун макони зист" -ро таҳия кардааст [6, 5-16]. Вай мизбонон ва паразитҳои хоси онҳоро ҳамчун низоми биологияи организмҳо мешуморад, ки ҳар дафъа дар онтогенези ҷузъҳои таркибии он аз нав ба вучуд меояд. Мувофиқи ақидаи Е.Н. Павловский низоми биологӣ-"организмҳои мизбон ва паразити он"-танҳо бо омезиши омилҳои муайян ба вучуд омада метавонанд. Ҳангоми баррасии ин омилҳо Е.Н. Павловский хусусиятҳои сохтор ва вазифаҳои баданро қайд кардааст, ки дар он имкон дорад паразитҳои захролуд дар ҳолати вайроннашуда ба он ворид шаванд. Хусусияти биохимиявии организм имкон медиҳад, ки тавассути онҳо паразит дар муҳити нав зинда монад ва инчунин минбаъд рушд намояд.

Масъалаи "организм ҳамчун макони зист", ки онро Е. Н. Павловский пешбарӣ ва таҳия кардааст, дар омӯзиши масъалаҳои паразитологияи эволюсионӣ, хусусияти векторҳо, ҳассосият ба сироятёбӣ ба баъзе микроорганизмҳо аҳамияти басо калон дорад.

Дар тӯли солҳои фаъолияти илмӣ ва омӯзгории худ Е.Н. Павловский 50 номзад ва 25 доктори илмҳои биологӣ ва тиббиро омода кардааст. Бисёре аз шогирдони ӯ намояндагони барҷастаи илми рус мебошанд. Дар байни онҳо якчанд аъзо-корреспонденти Академияи илмҳои тибби ИҶШС (П. А. Петришева, Ф. Ф. Тализин, Н. Г. Олсуфиев, Г. М. Маруашвили) мудирони шуъбаҳо ва муассисаҳои бузурги таҳқиқотӣ ва шуъбаҳои пажӯҳишгоҳҳои тадқиқотӣ-илмӣ ҳастанд.

Павловский табиғати асили дастовардҳои табиатшиносӣ ва тибби муосир буд. Вай дар назди шунавандагони сершумор дар шаҳрҳои мухталифи кишвар баромад карда, шумораи зиёди дастуру брошюраҳо ва мақолаҳои зиёдеро дар матбуоти даврӣ нашр кардааст.

Фаъолияти илмӣ ва ташкилии академик Е.Н. Павловский хеле зиёд ва гуногунсоҳа аст. Мавсуф дар ташаккул ва рушди илмҳои паразитоло-

гия ва биология дар кишвари мо нақши муассир бозидааст. Экспедитсияҳои сершумор, ки аз ҷониби Е.Н. Павловский ташкил шуда, таҳти роҳбарии ӯ дар минтақаҳои гуногуни Иттиҳоди Шӯравӣ доир гардидаанд, дар донишҷӯи патологияи минтақавӣ, пеш аз ҳама минтақаҳои дурдасти кишвари мо саҳми назаррас гузоштаанд. Аҳамияти онҳо дар омодагии кадрҳои маҳаллӣ оид ба паразитология ва ташкили муассисаҳои таҳқиқотӣ-илмӣ дар самти паразитология хеле муҳим аст.

Фаъолияти бисёрҷабҳа ва хеле пурсамари таҳқиқотии Е.Н. Павловский на танҳо ба таҳияи масъалаҳои бунёдӣ ва амалии паразитология дахл дорад, балки дар рушди илмҳои зоология ва биология, географияи тиббӣ ва омӯзиши таърихи забони русӣ саҳми арзанда гузоштааст. Шумораи рисолаҳо, васоити таълимӣ, мақолаҳои илмӣ, дастурҳои оммавие, ки Е.Н. Павловский навиштааст ва нашр кардааст, аз 1200 номгӯй зиёданд. Аҳамияти концепсияҳои бунёдии назариявии биологии таҳиянамудаи ӯ, дар айни замон на танҳо барои таҳияи масъалаҳои назариявӣ ва амалии илми паразитология эътибордоранд, балки нуфузи онҳо пайваста меафзояд. Онҳоро шогирдон ва пайравонаш то имрӯз пайваста инкишоф медиҳанд [9, 84].

Соли 1928 Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон ба Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ бо дархости расонидани кӯмак дар ташкили ниғаждорӣ тандурустӣ муроҷиат кард. Он солҳо дар минтақаҳои дурдасти кӯҳӣ бемориҳо ба монанди чечак, сил, вараҷа, трахома ва дигар бемориҳои сироятӣ паҳн шуда, шиддат мегирифтанд. Муайян кардан лозим буд, ки ба кадом минтақаҳо бемориҳои муайян хосанд ва тавсияҳои мушаххас оид ба табобати онҳо таҳия карда шаванд.

Аввалин экспедитсияи илмиро теъдоди муайяни духтурони Шӯравӣ, ки мебоист дар минтақаи Фарм ва Мастҷоҳ таҳқиқот анҷом медоданд, ташкил карданд. Инҳо минтақаҳои дурдасти Тоҷикистон буданд, ки Ҳокимияти Шӯравӣ ҳанӯз комилан ғалаба накарда буд ва аҳоли тибқи қонунҳои шариат дар шароити фақр зиндагӣ мекарданд. Ба ин экспедитсия Евгений Никанорович Павловский раҳбарӣ мекард. Дар он вақт ӯ чилу се сол дошта, олими баркамоли машҳури ҷаҳонӣ ба ҳисоб мерафт.

Ихтиёриён Евгений Никанорович Павловскийро аз рафтани ба ин сафари хатарнок бозмедоданд. Зеро он солҳо қаторкӯҳҳо ҳанӯз аз ҷониби муҳаққиқони рус пурра омӯхта нашуда буданд ва табибон метавонистанд ҳар замон бо хатари марговар рӯ ба рӯ шаванд. Илова бар ин, дар Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандӣ ба амал омада буд. Дастаҳои босмачиён таҳти фишори Артиши Сурх ба дараҳо ва деҳаҳои дурдаст паноҳ бурданд. Минтақаи Фарм ҷойи фаъолияти Фузайл Махсум буд, ки яке аз муҳолифони ашаддии Ҳокимияти Шӯравӣ ба шумор мерафт. Е.Н. Павловский баъдтар аз ин экспедитсияи нахустини табибони Шӯравӣ ба

Тоҷикистон ёдрас гардида, қайд менамояд, ки «мо ба асп савор шудем. Роҳҳо вучуд надоштанд, пайраҳаҳо дар нишебиҳои кӯҳҳо қарор дошта, пулҳои танги пиёдагард бо ресмонҳо болои дараҳо партофта шуда буданд. Аксар вақт обхезиҳои раъду барқ роҳҳоро мебастанд ва сипас маҷбур мешудем то деҳаҳои дурдаст пиёда равем.

Камбизоатӣ ва зиндагии кӯҳистониҳо аҷиб буд. Кулбаҳои аз санг сохташуда аз обу ҳаво хуб муҳофизат намешуданд, шароити одии зиндагӣ вучуд надошт ва кам касе аз аҳолии калонсол ба пирӣ мерасид» [3, 62].

Сокинони маҳаллӣ аз пизишкони рус истиқбол карданд, аммо аз кӯмак ба онҳо сарпечӣ мекарданд. Онҳо аз интиқоми босмаҷиён, ки ҳар гуна робита бо «кофирон»-ро манъ карда буданд, метарсанд. Ҳамчунин бо тарҷумонҳо мушкилот вучуд дошт, ягона тарҷумон ҳар сари чанд вақт мекушид экспедитсияро тарк кунад.

Аммо ба душвориҳо тоб наовардан табиати Павловский набуд. Бо бовар кунондан ва ёрии самарабахши тиббӣ ӯ сокинони баландкӯҳҳо ба тарафи худ моил кард. Он манзарае, ки ӯ дар ин экспедитсия дид, даҳшатовар буд, деҳаҳо буданд, ки тамоми аҳолии онҳо аз бемориҳои сироятӣ мефавтиданд. Дар як деҳа, сокинон ҳама аз бемории чоғар азият мекашиданд, гулӯҳояшон ба андозаи харбузаи калон варамида буданд. Евгений Никанорович ва ҳамроҳонаш беморонро табобат карда, ҳамзамон харитаи бемориҳои эпидемиологии минтақаҳои кӯҳистонро тартиб медоданд. Ин амал барои он зарур буд, ки дар оянда чунин экспедитсияҳо ҳадафмандона ва аз мутахассисони мушаххас иборат бошанд.

Ҳаёти аъзои экспедитсия, ки ба он Е.Н. Павловский раҳбарӣ мекард, аз зиндагии кӯҳистонӣ чандон фарқ надошт. Онҳо шабро дар кулбаҳои бесоҳиб мегузарониданд, ки дар онҳо ҳашароти зиёд ва пашшаҳо ҷамъ шуда буданд, ғизо ва либоси гарм намерасид, аспҳо аз нарасидани ғизо гурӯснагӣ мекашиданд, аммо муқовимат ва ҳадафмандии аъзои экспедитсия, бахусус Евгений Никанорович Павловский боис гардид, ки онҳо мушкилотро паси сар намуда, чиҳати ташаккул ва рушди илмҳои биологӣ дар Тоҷикистони Шӯравӣ сахми арзанда гузоранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон академик Павловский мекӯшид, ки дар ноҳияҳо ва деҳаҳои дурдаст бунгоҳҳои тиббӣ ифтитоҳ намояд. То ин вақт ӯ аллакай директори Институти умумии тифоқии тиббӣ таҷрибавӣ дар Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) буд. Мавсуф ба Институти зоологияи Академияи илмҳои ИҶШС, шӯбаи зоология ва паразитологияи Институти эпидемиология ва микробиологияи Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ роҳбарӣ карда, президенти Ҷамъияти географӣ ва Ҷамъияти умумии тифоқии энтомологҳо буд.

Евгений Никанорович Павловский дар ҳар қадам вазифае кор мекард, ҳеҷ гоҳ Тоҷикистонро фаромӯш накардааст, зеро ӯ тавассути таҳқиқоти

дар Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом додааш, олими машҳури ҷаҳонӣ гардид. Бо кӯшишҳои Павловский Е.Н. филиали тоҷикистони Академияи илмҳои ИҶШС ба Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфта, дар ҳаёти он Институти зоология ва паразитология ба фаъолият оғоз кард. Бо роҳбарии бевоситаи академик Е.Н. Павловский дар ҷумҳурӣ дахҳо мутахассисони баландхатисоси соҳаҳои гуногуни зоология ва паразитология омода шудаанд.

Академик Е.Н. Павловский намояндаи барҷастаи он олимони тибби рус буд, ки аз солҳои аввали таъсиси Ҳокимияти Шӯравӣ дар минтақаи кӯхистони Тоҷикистон ба таъсиси тибби минтақавӣ мусоидат намуд. Экспедитсияҳои махсуси тиббӣ, ки ба Тоҷикистон фиристода мешуданд, муҳимтарин масъалаҳои патологияи минтақавии сироятӣ ва паразитология, мубориза бо бемориҳои сироятӣ ва паразитромеомӯхтанд [11, 55].

Е.Н. Павловский ба наслҳои минбаъдаи олимони мероси ғанӣ боқӣ гузошта, як зумра китобҳои дарсӣ, дастурҳо оид ба илмҳои зоология ва паразитология, зиёда аз 1500 мақолаҳои илмӣ таълиф намудааст. Академик Е.Н. Павловский бо ду мукофоти давлатӣ, 6 ордени Ленин ва бисёр медалҳо мукофотонида шудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми хизматҳои академик Е.Н. Павловскийро ҷиҳати рушди илмҳои зоология ва паразитология қадрдонӣ қарданд. Ҳанӯз дар замони зиндагии академик Е.Н. Павловский номи ӯро ба Пажӯҳишгоҳи зоология ва паразитологияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии рақами 8, воқеъ дар маркази пойтахти ҷумҳурӣ гузоштанд. Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон олимони зиёде худро боифтихор дастпарвари мактаби илмии академик Е.Н. Павловский меҳисобанд [12,17].

АДАБИЁТ

1. Выступление академика В. П. Никитина на торжественном заседании в Сталинабаде, посвященном открытию Академии наук Таджикской ССР. 14 апреля 1951 г. в городе Сталинабаде, столице Таджикской Советской Социалистической республики, состоялось торжественное открытие Академии наук Таджикской ССР. 3 Вестник АН СССР 1951- № 6 С.2-4.
2. Назарцев Б. И. (Военно-медицинский музей Министерства обороны РФ). Письма Е. Н. Павловского из Среднеазиатской паразитологической экспедиции 1928 года // Фотография. Изображение. Документ : журнал. 2014. № 5. С. 30-48.
3. -М.: Медгиз, 1955.-Т. 9.-С. 9-16.
4. Павловский Е. Н. Природная очаговость трансмиссивных болезней в связи с ландшафтнoй эпидемиологией зооантропонозов (Маҳалли табиии бемориҳои тавассути векторҳо алоқаманд бо

- эпидемиологияи ландшафтии зооотропанозҳо) / Е.Н. Павловский.- М.-Л.: Медицина, 1964.-211 с.
5. Павловский Е.Н. Наставление к собиранию и исследованию блох (Aphaniptera). - Л.: АН СССР, 1928, 40 с.
 6. Павловский Е.Н. Наставление к собиранию, исследованию и сохранению комаров. Л.: Вестник микробиологии и эпидемиологии, 1925, т.4, № 4, с. 9-13.
 7. Павловский Е.Н. Организм как среда обитания.-Природа, № 1, 1934, с.5-16.
 8. Павловский Е.Н. Руководство практической паразитологии. Л.:Госиздательство,1924, 292 с.
 9. Павловский Евгений Никанорович (1884-1965): каталог персонального фонда.-Л.: вмм мо ссрр, 1984.-62 с.
 10. Подолян В.Я. Роль академика Евгения Никаноровича Павловского в становлении и развитии паразитологии в СССР (к 100-летию со дня рождения) / В. Я. Подолян, К. П. Чагин, В. П. Щербина. – М.: Из-во АН СССР, 1984.-320 с.
 11. Прохорова Н.П. Академик Е. Н. Павловский / Н.П.Прохорова.— М.: Медицина, 1972.-104 с.
 12. Работы по теме «Медико-биологические исследования в научных учреждениях Таджикской базы АН ССР (1932-1941гг.) было исследовано в работе группа ученых (Манилова Е.А., Шахматов Г.Н., Хабиоров З., Саидов А.С.) журнал Известия АН РТ (2005г. №1-2 (152), С.17-26; 2013,№1 (185), С. 7-17).

САҲМИ АКАДЕМИК ЕВГЕНИЙ НИКАНОРОВИЧ ПАВЛОВСКИЙ ДАР РУШДИ ИЛМҲОИ БИОЛОГӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола саҳми академики Академияи илмҳои ИҶШС ва Академияи илмҳои тибби ИҶШС, академики фаҳрии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Е.Н. Павловский дар ташаккул ва рушди илмҳои биологӣ, аз ҷумла илми паразитологияи тоҷик мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф дар он экспедитсияҳои нахустини илмиро дар Тоҷикистон, ки таҳти роҳбарии Е.Н. Павловский сурат гирифта буданд, ёдрас шуда, зимни он самтҳои асосии фаъолияти ин олими шинохтаро дар соҳаи паразитология шарҳ додааст. Илова бар ин, нақши Е.Н. Павловский ҳамчун асосгузори паразитология дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз таълимоти Е.Н. Павловский дар бораи паразитосенозҳо ва манбаҳои табиӣ касалиҳо маншаъ мегиранд, инъикос шудааст.

Калидвожаҳо: *академик Е.Н. Павловский, илмҳои биологӣ, паразитология, бемориҳои сироятӣ, барангезандагони бемориҳои гузаранда, фаъолияти илмӣ, манбаҳои табиӣ касалиҳо, гельминтҳо.*

ВКЛАД АКАДЕМИКА ЕВГЕНИЯ НИКАНОРОВИЧА ПАВЛОВСКОГО В РАЗВИТИЕ БИОЛОГИЧЕСКИХ НАУК ТАДЖИКИСТАНА

В статье исследуется вклад академика АН СССР и АМН СССР, почётного академика АН Таджикистана Е.Н. Павловского в формирование и развитие биологических наук, в том числе таджикской паразитологии. Автор рассказывая о первых научных экспедициях в Таджикистан под руководством Е.Н. Павловского, излагает основные направления деятельности этого известного ученого в области паразитологии. Кроме того, отражены роль Е.Н. Павловского как основоположника паразитологии в Таджикистане основанным на учении Е.Н. Павловского о паразитоценозах и природной очаговости болезней.

Ключевые слова: академик Е. Н. Павловский, биологические науки, паразитология, инфекционные болезни, возбудители инфекционных болезней, научная деятельность, природная очаговость болезней, гельминты.

CONTRIBUTION OF ACADEMICIAN EVGENIY NIKANOROVICH PAVLOVSKY IN THE DEVELOPMENT OF BIOLOGICAL SCIENCES IN TAJIKISTAN

The article examines the contribution of Academician of the Academy of Sciences of the USSR and the Academy of Medical Sciences of the USSR, Honorary Academician of the Academy of Sciences of Tajikistan E. N. Pavlovsky in the formation and development of biological sciences, including Tajik parasitology. The author, talking about the first scientific expeditions to Tajikistan under the leadership of E.N. Pavlovsky, outlines the main activities of this famous scientist in the field of parasitology. In addition, the role of E. N. Pavlovsky as the founder of parasitology in Tajikistan based on E. N. Pavlovsky's doctrine of parasitocenoses and natural foci of diseases is reflected.

Key words: Academician E. N. Pavlovsky, biological sciences, parasitology, infectious diseases, causative agents of infectious diseases, scientific activity, natural focus of diseases, helminths.

Сведения об авторе: Азизуллозода Майсара Нурулло-младший научный сотрудник отдела науки и техники Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша. Тел.:(+992) 918-150529. E-mail: bonyja_7979@mail.ru.

Information about the author: Azizullozoda Maysara Nurullo-Junior researcher Department of history of science and technology Institute of history, archeology and Ethnography named after A. Donisha. Тел.:(+992) 918-150529. E-mail: bonyja_7979@mail.ru

ТАЪРИХИ ҲУНАР-ИСТОРИЯ ИСКУССТВА-ART HISTORY

УДК: 75.057. (091) (575.3)

САБКҲОИ ҲУНАРИ ХУШНАВИСИИ БУХОРО ДАР
НИМАИ ДУВУМИ АСРИ XIX - ОҒОЗИ АСРИ XX

МЕЛИКИЁН Э. Б., МУСОЕВ М. С.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Бухоро дар баробари шаҳрҳои таърихии Хуросони Бузург ҳамвора яке аз муътабартарин ва пойдортарин маркази илмӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ ба шумор мерафт. Дар тӯли садсолаҳо дар ин шаҳр ҷараёнҳои мухталифи динӣ, ирфонӣ ва ҳунарие падида омаданд, ки мероси пурбореро барои мардумони минтақа бар ҷой гузоштанд. Ҳунари хушнависӣ яке аз он риштаҳои ҳунариест, ки дар ин марказ қорбурди гузардае пайдо намуда, дар пешрафту шукуфоии донишу ҳунароҳои дигар нақши калидириро мебозид.

Мардуми Бухоро дар давраҳои гуногуни таърихӣ, рӯйдодҳои сершумори шиканандаву созандаеро сипарӣ карда, бар тавоноӣҳо ва таҷрибиёти худ афзуданд. Ҳатто бо вучуди тағйири хат, ки пас аз вуруди ислом дар аввали асри X форсии миёна (пахлавӣ) комилан аз миён бардошта шуд, ҳам хатти арабиву форсӣ (форсии нав) ва ҳам ин ду забон аз ҷиҳоти мухталиф дар ҳавзаи Бухоро рушду равнақ ёфтанд. Дар ин ҷараён бухороиён на танҳо дар пешбурди хатту забон, балки бо омезиши фарҳанги ниёғони худ бо фарҳанги арабӣ-исломӣ, ҷаҳиши бузургеро дар ғанисозии ҳунароҳо ва илмҳои мухталифи минтақа ва берун аз он рақам заданд. Ричард Фрай мегӯяд: “Беҳтар аст ин таҳаввулро (омезиши дини ислом бо гузаштаи эронӣ) кӯшиши муваффақе бишуморем барои наҷоти ислом ва раҳонидани он аз заминаи арабӣ ва русуму одоби бадавӣ, зеро исломро ба фарҳанги ғанитару интибокпазиртар ва ҷаҳонитар аз он чи қаблан буд, мубаддал сохт” [9,9].

Г. А. Пугаченкова низ ин гуфтаро қувват бахшида, ишора мекунад: “Ҳукумати Сомониён, ки пойтахташон Бухоро буд, забони арабиرو забони расмӣ мукотибот қарор дода, онро бо илму адаби Варорӯд ҳамроҳ карданд. Ҳарчанд нависандагон (аз ҷумла хушнависон), меъморон, пайкарасозону нигоргарони барҷастаи ин давра, дар кулли сохтори асарофаринии худ ба суннатҳои деринашон вафодор монданд [5,179].

Қаъған пешбурди фарҳангу андешаҳои диниву илмӣ тавассути танҳо як миллат наметавонист имконпазир бошад ва дар ин росто мардумони собикадор дар ҳунару донишҳои гуногун тавонистанд ба пайкари тозапайдои ислом ва улуми замона ҷон бахшанд.

Он чи ниёғони мо аз хунари хушнависӣ ва сабкҳои он то аввалҳои асри ХХ мерос гузоштаанд, баёнгари аҳамият ва нуфузи ин хунар дар тамоми сохторҳои иҷтимоии ҷомеа то ин давра аст; аз номанигории дастгоҳу дарборҳо гирифта, то ороиши меъмориву санъати амалӣ дар тамоми шаҳрҳои интишорёфтаи ислом, хусусан дар Бухоро. То аввалҳои асри ХХ рӯйдодҳо ва мусибатҳои гузашта дар Бухоро ҳаргиз натавонистанд монеи пешрафти риштаҳои хунари, хусусан хунари зарифи хушнависӣ дар ин шаҳр шаванд. Ҳарчанд заминаҳои тазъифи ин риштаҳо аз дер боз дар шаҳрҳои Осиёи Миёна реша давонда буданд. Р. Фолдз чунин ақида дорад, ки “Бо вучуди дастовардҳои фаровони фарҳангӣ, дар садаи ҳафтдаҳум иқтисоди Осиёи Миёна рӯ ба завол оварда буд, ки иллатҳои онро метавон то андозаи зиёде дар даргириҳои хонаводагӣ ва тағйири роҳҳои тиҷорати ҷаҳонӣ қустуҷӯ кард”[3,162]. Адами суботи сиёсӣ ва иқтисодии ин ҳукуматҳо, таъсири мустақим бар бесуботиҳои хунару фарҳанги шаҳрҳои ин минтақа, ба вижа Бухоро дошт.

Вожаи “сабк”, ки барои нишон додани навъу шакли ҳарфҳо дар хушнависӣ истифода мешавад, мутародифи он дар юнонӣ “style” аст ва дар луғатномаҳои тоҷикӣ ва форсӣ ба маънии “услуб”, “роҳ”, “ривол”, “равиш”, “шева”, “тарз”, “тариқ” ва ғайра омадааст. Ин вожа дар хунароҳои зебо, санъати тасвири ва амалӣ низ бо ҳамин мафҳумҳо истифода мешавад, ки нақши чудосозӣ, дастабандӣ ва муайянсозии навъи осори санъат ё хунароҳо дорад.

Бештари муҳаққиқон дар робита ба сабкҳои хушнависӣ ва таърихи ин хунар андеша доранд, ки мактаби мазкур аз Ибни Муқла шурӯъ мешавад. Аммо он чи дар мавриди такмилёбии хатҳои чун кӯфӣ, ҳичозӣ ва маданӣ дар ҳудуди асрҳои VII-VIII мелодӣ дар таърих ёд мешаванд, баёнгари он аст, ки дар тарвиҷи ин навъи хунар пеш аз Ибни Муқла кӯшишҳои низ анҷом гирифтааст. Албатта он кӯшишҳо дар он замон бештар аз рӯйи зарурият буданд, на завқи хатнигориву хушнависӣ.

Ҳангоме, ки халқҳои ғайри арабӣ бо ҳичозӣён омезиш ёфтанд ва расмилхати арабӣ ҳамчун забон ва навиштори давлатӣ рӯйи қор омад, барои онҳо фаҳми дурусти мутуни арабӣ, аз ҷумла Қуръони қарим мушкилот эҷод мекард. Зеро хатҳои мазкур аз ҷониби арабҳо бидуни аломати эъроб (тарзи дуруст талаффуз кардани калимаҳо) ва нуқта китобат мегардиданд. Он замон тарзи дурусти талаффуз шудани калимаву ибораҳо шифоҳӣ баён мегардид.

Масалан, ҳарфҳои монанде чун “ҳо - ح”, “хо - خ”, “дол - د”, “зол - ذ”, “ро - ر”, “зо - ز”, “син - س”, “шин - ش”, “сод - ص”, “зод - ض”, “то - ط”, “зо - ظ”, “байн - ع” ва “ғайн - غ” бидуни нуқта навишта мешуданд ва фарқияшон аз якдигар дар гуфтор баён мегардид, на дар хат. Шахсон, ки аз асоси забони арабӣ оғаҳии комил надоштанд, ногузир дар фаҳми маъно ба мушкилиҳои зиёд рӯбарӯ мешуданд [1, 38-50].

Бинобар ин, шахсоне чун Абуасвад ад-Дуалӣ, Халил ибни Аҳмад, Сибавайх, Кисой ва дигар донишмандон дар такмили хатти арабӣ бо супориши ҳокимони давр иқдом намуда буданд. Дар заминаи ин раванд мактаби хушнависӣ бо сабкҳои гуногун падида омад ва он дар давраи Аббосиён ба ҳадди аълои худ расид.

Ин мактаб дар ибтидо ҳамчун роҳ ва усули махсуси ташвиқотӣ ва таблиғотӣ ба қор мерафт, ки аз тариқи он мафҳумҳои динӣ дар миёни ақвоми ғайри араб интишор дода мешуданд. То ҷойе, ки дар миёни хаттотон иборот ё истилоҳе чун: “Хатти зебо ҳақро бештар ошкор месозад!”, “Ҳар ки “басмала”-ро бо хатти зебо бинависад бидуни пурсиш ворида бихишт мегардад” ва ё “Ба хушнависӣ бипардозед, зеро калиди рӯзӣ дар он нуҳуфтааст” маъмул гардида буд [2,70].

Маҳз ин нукта боис шуд, ки хушнависон дар китобати Қуръони карим сабкҳои гуногунро эҷод намоянд ва онро ба як мактаби зебонигорӣ табдил диҳанд.

Муҳим он аст, ки дар тарвиҷи ин ҳунар ҳокимон тавачҷуҳи махсус зоҳир менамуданд. Ва то андозае хушнависон дорои вазифаҳои давлатӣ низ буданд. Ба монанди Ибни Муқлаи Шерозӣ, ки дар таърих ҳамчун вазир доништа мешавад. Ибни Муқла устои хушнависон буд. Ӯ барои хутути роиҷ қавоидеро вазъ намуд, ки онҳо бо номи усули дувоздахгона маъруфанд [8,49].

Дар заминаи ин усул Ибни Муқла ақломи шашгонро (муҳаққак, райҳон, сулс, насх, риқоъ, тавқеъ) ихтиро намуд, ки он барои ба вучуд омадани сабкҳои гуногуни хушнависӣ заминаи муҳимро фароҳам овард.

Сабкҳои хушнависӣ асосан ба навъҳои хутут марбут мешаванд, ки ҳар як хаттот дар навбати худ дар технологияи навиштории онҳо навоариеро ба вучуд оварда, сабки мунҳасир ба фарди ҳешро поягузорӣ менамуд.

Масалан дар Варорӯд ва Хуросон хушнависоне тарбият ёфтаанд, ки қори Ибни Муқла ва Ёкути Мустаъсимино идома дода, сабкҳои нави навишториро поягузорӣ намуданд. То андозае, ки ба мисли Мир Убайд қотибон дар миёни аҳли қалам маъруф гардида, ҳамчун устои хаттотони Бухоро доништа шудааст [8,57].

Шоир, маорифпарвар, донишманд ва хушнависи асри XIX- Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё аз Мир Убайд (вафоташ 1601) ҳамчун шогирди мавлоно Ҳалвоӣ ва мухтареи равияи ҷадид ёд мекунад. Ӯ мегӯяд сабқаш то андозае мақбули аҳли Бухоро қарор гирифта буд, ки қотибони замону тамоми хаттотони даврон аз сабки навиштории Ибни Муқла ва Ёқут рӯгардон шуданд [8,58].

Аз миёни сарчашмаҳои таърихӣ “Феҳристи китобхонаи Садри Зиё” яке аз меросҳои, ки дар он дар робита ба силсилаи мактаби хушнависии Бухоро ва сабкҳои гуногуни он маълумоти таърихӣ ба таври қомилтар баён гардидааст. Садри Зиё дар ин асар қайд менамояд, ки “қотибон ва хаттотони Бухоро ва тавобеи он, ки баъд аз Мир Убайд дар арсаи зуҳур

омаданд, ба восита ва ё бе восита ҳама шогирдони ӯянд” [10, 59]. Дар асари мазкур сабкҳои хушнависӣ бо номи равия ва тариқ ёд мешавад, ки ин худ махсусияти ин ҳунар дар Варорӯд ва Хуросон маҳсуб меёбад. Аҳаммияти таърихии феҳристи мазкур дар он ифода меёбад, ки дар китобхонаи шахсии Садри Зиё бештар нусаҳои чамъоварӣ шудаанд, ки дар доираҳои хушнависиҳои шаҳри Бухоро ва атрофу акнофи он китобат шудаанд.

Ҳамчунин маълум мегардад, ки Мир Убайд бо сабки махсуси навиштории худ дар миёни хушнависиҳои Бухоро ҳамчун устод ва поягузори мактаби хушнависиҳои минтақа шуҳрат доштааст. Зеро ӯ дар воқеъ тавонистааст дар асоси равияи Ибни Муқла ва Ёқут сабки ҷудоғонаро ихтиро намояд ва дар назди аҳли қалам мақбул гардад.

Дар воқеъ санъати хаттотӣ дар як муддати кӯтоҳ мисли дигар марказҳои маданияи ҷаҳони ислом дар Бухоро низ густариш ёфт. Хушнависӣ дар Бухоро дар замони Темуриён ба ҳадди рушди худ расида, дар ин доира аз миёни хатҳои арабиасос хати настаълиқ хеле ривоч ёфта буд [8,24].

Хати настаълиқ аз миёни соири хутут роиҷтарин сабки навишторӣ дар Бухоро маҳсуб меёфт. Ин навъи хат танҳо дар кутуб мунҳасир нашуда, балки дар биноҳо, сангҳои рӯи қабр ва порчаҳои рангин низ истифода мегардид. То ҷое, ки хати насх ҳатто дар нусаҳои хатҳои Қуръони карим дар зикри маонӣ ва тафсири ояҳо ба қасрат истифода мегардид. Бо ин сабки навишторӣ эҷодиёти шоирон ва нависандагонии чирадаст рӯйи қоғаз меомад ва аз ҷониби тазҳибкорон ва саҳҳофон бо истифода аз рангҳои гуногуни табиӣ ороиш дода мешуд.

Дар доираҳои васеи хушнависиҳои шаҳри Бухоро пас аз Мир Убайд силсилаҳои аз хаттотон ба сар бурдаанд. Садаи XIX ва аввалҳои садаи XX дар Бухоро хушнависиҳои машхуре монанди Мирмаъсуми Оламиён, Иброҳим Девонаи Шаҳрисабзӣ, Бобобеки Иштибар, Абдурраҳими Таманно, Абдулқодирхочаи Пишакбоз, Очилмурод Мири Каттақӯрғонӣ, Муҳаммад Латиф, Абдулҷамиди Бухорӣ, Мулло Хаёли Бухорӣ, Аҳмад Маҳдуми Дониш, Ёрмуҳаммади Бухорӣ, Абуғулоби Бухорӣ, Абдуллоҳбеки Яккабоғӣ, Камонгари Бухорӣ, Устод Хурди Камоли Бухорӣ, Муҳаммад Дарвешӣ Бухорӣ, Абдулваҳҳоби Бухорӣ, Абдуссаломӣ Бухорӣ, Мулло Вафоӣ Бухорӣ, Саид Умари Бухорӣ, Абдулқодирхочаи Савдо, Исо Маҳдум, Маҳдуми Муътасим, Афзал Маҳдум, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат, Маҳдум Шамсиддини Шоҳин, Маҳдуми Садри Сарир, Ҳомидхочаи Савтӣ, Неъматуллоҳи Муҳтарам, Абдулазими Шаръӣ, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, Каромат Дилкаши Танбӯрӣ ва ғайра зиндагӣ кардаанд. Ҳамин шахсиятҳо дар идома ёфтани суннатҳои кӯҳани хушнависӣ ва ҳифзи онҳо сахим буда, осори зиёдеро дар ин замина аз худ бар ҷой гузоштаанд. Маҳз аз рӯи осори эшон метавон ба таҷзияву таҳлили сабкҳои мавриди истифода дар Бухоро дар ду садаи ахир пардохт.

Пажӯҳишгар Оқилов Э.И., ки дар робита ба асари “Тазкират-ул-хаттотин”-и Садри Зиё таҳқиқоте анҷом додааст, дар рисолаи илмии худ мегӯяд: “Садри Зиё на танҳо сабқҳои шашгонаи хатҳои хушнависиро ном мебарад, балки маънии номи онҳоро шарҳу тавзеҳ медиҳад. Ҳамон тавр, ки дуруст ишора мекунад, дар асрҳои ахир устодони номдор сабқҳои хушнависи Зиёдеро ба вучуд оварданд, ки ҳар як аз дигарӣ зеботар буд, аммо ҳамаи онҳо аз хутути шашгона нашъат гирифтаанд [4,134].

Танаввӯи сабқҳо ва гуногунии равиш дар ин ҳунар то ҷое дар миёни хаттотон аз рӯи мавзӯ низ иҷро мегардид. Масалан, дар навиштани Куръон бештар сабқҳои чун муҳаққак, райҳон ва сулс ба кор бурда мешуд. Рисолаҳои, ки ҳамчун маводи дарсӣ дар мадорис маъмул буданд, бо хати насхи барҷаста ва руқои дудонакӣ китобат мешуд. Зеро ин сабқҳои толибилмон содатар ва осонхонтар буд. Аммо рисолаву китобҳои, ки дар илми мантиқ, фалсафа ва таърих тасниф шудаанд, бештар бо хати насхи сода рӯи қоғаз меомаданд [1,586].

Ҳатто дар порчаҳои хушнависӣ ба нудрат метавон пайдо сохт, ки матнҳои дорои мафҳуми динӣ аз қабилҳои ояҳо, аҳодис ва ҳикмату андарзҳои арабӣ бо хати настаълиқ китобат шуда бошанд. Аз ҳама бештар бо настаълиқ мутуни форсӣ навишта мешуд [5, 95].

Муаллифи маснавии “Тазкирату-л-хаттотин”-и Идрисхоча Рочии Бухороӣ (1880-1920), ки хушнависони ҳамзамони худро дар китоби мазкур овардааст, моро аз навъи хатҳои монанди чалӣ, ғубор, девонӣ, куфӣ, муҳаққак, настаълиқ, насх, нохунӣ, райҳон, аҷлӣ, ҳафӣ ва ғайра мутталей месозад, ки хушнависони на танҳо Бухоро балки Осиеи Миёна то аввалҳои асри XX ва фаротар аз он ҳам аз онҳо истифода мебарданд. Ҳамон тавр, ки маълум аст, ин хутут бо тавачҷуҳ ба шакли оҳангшон дар ҷойҳои муносиби худ, яке дар меъморӣ, дигаре барои навишти номаву санадҳои дарборӣ ва бахши дигар барои катби китобҳои мазҳабӣ ва ороиши онҳо истифода мешуданд.

Ҷўразода Ҷамшед Ҳабибулло ба таври дақиқтар корбурди навъи хатҳоро чунин баён мекунад, ки хутуте ки барои бознависи китобу нусхаҳои дастнавишт истифода мешаванд, шомили “наسخ”-бештар дар Куръону ҳадис, “настаълиқ” – инчунин дар кутуби адабӣ ва осори таърихӣ, “райҳонӣ” – барои бознависи тақвимҳо буданд ва сулсро ҳунармандони хушнавис барои навиштани осори илмӣ, чудосозии унвони (сархати) катби адабӣ, номи бахшҳо ё бобҳо ва силсилаи дostonҳои насрӣ истифода мекарданд. Ғоҳе барои навиштани осори адабӣ навъи хати “шикаста”, хати “тавқеъ” барои парвандаву санадҳои қонунгузорӣ, фармонҳо ва қарордодҳо ва барои коргузориву номанависӣ хати “риқоъ” истифода мешуд” [1].

Дар умум аз он чи дар мавриди сабқҳои хушнависӣ дар Бухорои шарифӣ нимаи дувуми асри XIX - оғози асри XX ба мо расидааст, маълум мегардад, ки хушнависони номдори ин минтақа аз ҳамкасбонашон дар

Хуросон ва Ховари Миёна камӣ надошта, бо ҳама навъи хутут ва сабкҳои навишторӣ панду андарз, рубоиёт ва ояву аҳодисро бо усули махсуси хунарии хеш рӯи қоғаз меовардаанд.

Асосан хунари хушнависи Бухороиён бо хатҳое чун настаълик, насх ва сулсу муҳаққак инъикос шуда, технологияи корбурди ранг ва истехсоли қоғазҳои гуногунсифат дар миёнашон бо равишҳои гуногун роиҷ буд. Навъҳои хутути шашгона, ки аз замони Ибни Муқла то инҷониб маъмуланд, дар миёни хушнависи Бухоро ба таври густурда ба кор бурда мешуд. Аз ин ҷост, ки дар намунаҳои хушнависи Осорхонаи миллии Тоҷикистон низ навъҳои мухталифи зебонигорӣ аз тариқи хатҳои маъмул зиёд ба назар мерасанд. Ва дар асрҳои XIX-XX мелодӣ дар доираҳои муайяни адабӣ ва илмии Бухорои шариф хаттотоне дида мешаванд, ки аз шаҳри Бухоро нестанд. Ба мисли Абдулҳолиқи Насафӣ, Мир Алии Гулханӣ, Ҳочӣ Муҳаммади Машҳадӣ ва Қорӣ Ҳисорӣ, ки дар шаҳрҳое чун Бухоро ва Самарқанд сукунат доштанд ва дар дӯконҳои хушнависи хеш қору фаъолият менамудаанд.

Аз ин маълум мегардад, ки мактаби хушнависи дар Бухоро танҳо дар доираи хушнависи ин шаҳр маҳдуд нашуда, дар миёнашон аз дигар шаҳрҳои бузурги Хуросон ва дар умум Ховари Миёна хаттотоне мавҷуд будаанд, ки намунаҳои дасткори хешро ба мерос гузоштаанд.

Яке аз вижаҳои ин ҳунар дар он аст, ки аз ҷониби завқмандон анвои гуногуни хушнависи дар қолаби китобҳои махсус гирдоварӣ мешуд. Ба мисли нусхаи 15216 Осорхонаи миллии Тоҷикистон, ки аз чунин намунаҳои хушнависи маҳаллӣ иборат аст [11,16Б].

Он чи аз ҳунари хушнависи то ба замони мо расидааст, ҳама баёнгари он аст, ки дар воқеъ гузаштагони мо дар тарвиҷ ва инкишофи ҳунаро бадеъ дорандаи завқи баланд ва дилбастагии комил будаанд.

Дар замони муосир ин навъи ҳунар бо рӯи қор омадани санъати чоп ва шояд ҳам тағйири хатти форсӣ ба кириллӣ, андак-андак аз миёни ҷомеа ба инзиво кашида шуда, тақрибан рӯ ба нестӣ овард. Маҳз чунин таҳқиқот ва омӯзишҳо боис мегарданд, ки заҳмати шабонарӯзии гузаштагон муаррифӣ шуда, ҳамчун хунари зебонигорӣ аз сари нав эҳё мегардад.

АДАБИЁТ

1. Джуразода Д. Х. О каллиграфии и каллиграфях Бухарского эмирата второй половины XVIII середины XIX вв. //Учёные записки. – Худжанд, 2018. – №2. (55). – С. 51-53.
2. Мӯравӣ Н.М. Китоборой дар тамаддуни исломӣ. –Машҳад, 1372. – 1112 с.
3. Мусоев М.С. Калонтарин дастнависи Қуръони қарим дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон/ М.С. Мусоев. Муаррих. № 3 (23), Душанбе,-МН “Дониш”,2020. – С. 69-79.
4. Окилов Э.И. Направления и этапы развития таджикской каллиграфии. – Душанбе, 1992. – 193 с.
5. Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. История искусств Узбекистана – Москва, 1965. – 688 с.
6. Трактат о каллиграфях и художниках / пер. с перс., прилож., комм. и примеч. О.Ф. Акимускина; подгот. к публикации, предисл. и указ. Б.В. Норика. - ООО «Садра»,

2016. - 486 с. - [Классика востоковедения].
7. Фазоилӣ Ҳ. Атласи хат: таҳқиқ дар хутути исломӣ. – Теҳрон, 1390. – 696 с.
 8. Фолдз Р. Таърихи тоҷикон. Тарҷумаи Лаълзод А. – Нашрияти I.V. Tauris, Кобул, 2019. – 312 с.
 9. Фрай Р.Н. Бухоро дастоварди куруни вусто. Тарҷумаи М. Маҳмудӣ – Теҳрон, 1969. – 270 с.
 10. Шодмон В. Зиёи Бухороӣ ва феҳристи китобхонаи ӯ. – Душанбе, “Маориф”, 2021. – 560 с.
 11. Бойгонии ҷорӣ Осорхонаи миллии Тоҷикистон, солҳои 2013-2020. №15216.

САБКҲОИ ҲУНАРИ ХУШНАВИСИИ БУХОРО ДАР НИМАИ ДУВУМИ АСРИ XIX - ОҶОЗИ АСРИ XX

Ҳунари хушнависӣ дар фарҳанги пасоисломӣ дар кишварҳое, ки мушобеҳи ин ҳунарро дар таърихи худ доштаанд, ба гавҳаре табдил меёбад, ки сар то пойиндагии аҳли ҳунару адабро фаро мегирад. Ин ришта монанди тамоми риштаҳои илмиву ҳунарие, ки дастовардҳои башарият ба шумор мераванд, реша давонда шоху баргҳои махсус ба худро мерӯёнад. Равандҳои рушду шукуфоии он пас аз омадани аъроб ва муғулҳо ба Осиёи Миёна, баҳусус нуфузи онҳо дар шаҳрҳои фарҳангиву ҳунарии ин минтақа монанди Бухоро, Самарқанд ва Ҳирот ба вучуд омад. Албатта пешрафти ин ҳунар дар ин марказшаҳрҳо на ба сабаби вучуди мардумони аз буруномада, балки ба хотири доштани собиқаи ҳунариву фарҳангии мардуми бумӣ аст, ки фарҳангу ҳунари берунаро бо фарҳангу ҳунари худ мунтабиқ сохта, ҳосили зеботару зарифтареро офариданд.

Ҳунари хушнависиро хушнависони номдори асримиёнагӣ ва хушнависони то асри XX ба қор гирифта, сабкҳои махсусеро дар ин ришта ба вучуд оварданд. Махсусан дар Бухоро силсилае аз хушнависон дар асрҳои XIX ва XX рӯи қор омаданд, ки осори эшон қобили таҳқиқу баррасӣ буда, сабкҳои мавриди истифода дар он замонро ба мо нишон медиҳанд. Муаллифи маснавии “Тазкирату-л-хаттотин”-Идрисхоҷа Рочии Бухороӣ ва муаллифи рисолаи “Тазкирату-л-хаттотин”-Садри Зиё, ки хушнависони ҳамзамони худро дар китобҳои мазкур овардаанд, моро аз навъи хатҳое монанди чалӣ, ғубор, девонӣ, қуфӣ, муҳаққак, настаълик, насх, нохунӣ, райҳон, аҷлӣ, ҳафӣ, хатҳои шашгона ва ғайра мутталаъ месозанд, ки хушнависони на танҳо Бухоро балки Осиёи Миёна то аввалҳои асри XX ва фаротар аз он ҳам аз онҳо истифода мебарданд.

***Калидвожаҳо:** сабк, ҳунар, хушнависӣ, Бухоро, хушнависон, хушнависӣ, санъат, хат, хутут, хаттот.*

СТИЛИ БУХАРСКОГО ИСКУССТВА КАЛЛИГРАФИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX НАЧАЛО XX ВЕКА

Искусство каллиграфии в постисламской культуре в странах, которые имели подобное искусство в своей истории, стало жемчужиной, которая охватывает жизнь людей искусства и литературы. Эта нить, как и все другие научные и художественные нити, являющиеся достижением человечества, укореняется и дает особые ветви и листья. Его развитие и процветание началось после прибытия арабов и монголов в Среднюю Азию, особенно их влияния на культурные и

художественные города региона, такие как Бухара, Самарканд и Герат. Конечно, развитие этого искусства в этих столицах происходит не из-за присутствия посторонних, а из-за художественной и культурной истории коренных народов, которые адаптировали иностранную культуру и искусство со своей культурой и искусством и создали более красивый и элегантный продукт.

Искусство каллиграфии использовалось известными средневековыми каллиграфами и каллиграфами вплоть до XX века, которые создали особые стили в этой области. Особенно в Бухаре в XIX и XX веках появился ряд каллиграфов, чьи работы достойны изучения и показывают нам стили, использовавшиеся в то время. Автор Маснави “Тазкирату-л-хаттотин” Идрисходжа Раджи Бухари и автор трактата “Тазкирату-л-хаттотин” Садри Зиё, которые привели своих современных каллиграфов к этим книгам, джали, дивани, губор, аджли, хафи, мухаккак, насталик, насх, нохуни и почерки шестерки и т. д., которым пользовались не только каллиграфы Бухаре, но и каллиграфы Средней Азии до начала XX века и далее.

***Ключевые слова:** стиль, каллиграф, каллиграфия, Бухоро, почерк, искусство, каллиграфы.*

BUKHARA CALLIGRAPHY STYLES IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY AND THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

The art of calligraphy in post-Islamic culture in countries that have had a similar art in their history has become a gem that embraces the entire life of people of art and literature. This thread, like all other scientific and artistic threads that are the achievement of humanity, takes root and gives special branches and leaves. Its development and prosperity began after the arrival of the Arabs and Mongols in Central Asia, especially their influence on the cultural and artistic cities of the region, such as Bukhara, Samarkand and Herat. Of course, the development of this art in these capitals is not due to the presence of outsiders, but due to the artistic and cultural history of the indigenous peoples who adapted foreign culture and art with their culture and art and created a more beautiful and elegant product.

The art of calligraphy was used by renowned medieval calligraphers and calligraphers up to the 20th century, who created distinctive styles in this field. Especially in Bukhara in the 19th and 20th centuries, a number of calligraphers appeared, whose works are worthy of study and show us the styles used at that time. The author of Masnavi Tazkirat-ul-Khattotin Idrishoja Raji Bukharai and the author of the treatise Tazkirat-ul-Khattotin Sadri Ziyo, who led their contemporary calligraphers to these books, jali, divani, gubors, ajli, hafi, muhakkak, nastalik, naskh, nokhuni and six and so on, which was used not only by the calligraphers of Bukhara, but also by the calligraphers of Central Asia until the beginning of the 20th century and beyond.

***Key words:** style, calligraph, calligraphy, Bukhara, art, book, decorative art, persian calligraphy.*

Сведения об авторах: Меликиён Эраджи Бахромзод-докторант (PhD) Института истории, археологии и этнографии им. Ахмад Дониша Национальной академии наук Таджикистана: Тел. (+992) 987-811-811; E-mail: erajrom@yandex.ru

Мусоев Мухаммаджан Салахидинович - докторант PhD 3 курса Институт истории, археологии и этнографии им. Ахмад Дониша Национальной академии наук Таджикистана. Тел. (+992) 933-70-99-98; E-mail: musoevmuammad@gmail.com.

Information about authors: Melikiyon Eraji Bahromzod-2st year doctor (PhD) student of the Institute of history, archeology and ethnography named after Ahmad Donish of the National academy of sciences of Tajikistan: Tel: (+992) 987-811-811; E-mail: erajrom@yandex.ru

Musoev Muhammadjan Salahidinovich-3rd year doctor PhD of Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of sciences of Tajikistan. Tel. (+992) 933-70-99-98. E-mail: musoevmuammad@gmail.com.

УДК-902.7 (575.3)

РЕГЛАМЕНТАЦИЯ РЕЛИГИОЗНЫХ АТРИБУТОВ В ЖЕНСКОЙ ОДЕЖДЕ КАК МИРОВАЯ ПРАКТИКА

ДОДХУДОЕВА Л., САИДОВА Б.,
Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша

Известно, что традиционный народный костюм непосредственно связан с этнической принадлежностью. Исследователи отмечают, что в свою очередь этническая принадлежность через костюм отражает идеи групповой сплоченности, общее наследие, язык, верования, поведение, образ жизни этноса, помогает отличать одно сообщество от другого. Одновременно костюм любого народа затрагивает вопросы гендерной идентичности и самовыражения, расы, класса, поп-культуры, активности, социальной справедливости и многое другое [2,104].

Национальная политика Таджикистана сфокусирована на сохранении народной культуры и исторического наследия с целью развития национальной идентичности и единства. В этом формате одежда как один из маркеров материальной культуры имеет важное значение для определения этнической идентичности.

За последнее десятилетие Президент Таджикистана Эмомали Рахмон неоднократно призывал не забывать исконные традиции национальной одежды, отличающейся особым своеобразием. Например, 8 марта 1998 году он заявил: «Не секрет, что сегодня имеются определенные группы и силы, которые хотят вернуть женщин к средневековому образу жизни. Речь идет о том, чтобы женщины вновь надели паранджу и чадру». Он особо подчеркнул, что преклонение перед чужим стилем и подражание женщин и девушек в одежде, поведении, общении инокультурным образцам могут оказать негативное влияние на прочность основ национальной культуры» [1].

Существует немало публикаций, в которых делаются нападки на политику Таджикистана, запрещающую носить женщинам одежду с религиозными атрибутами. Так Марианна Ирби, PhD аспирант в области антропологии из университета Пенсильвании сосредоточила свой интерес на проблемах национализма, гендера и пост-социализма в Таджикистане, общинах мигрантов-таджиков в России. В своей статье «Одеваем нацию: запрет на хиджаб в Таджикистане и политика моды в постсоветской Центральной Азии» подвергает критике связанные с одеждой процессы, происходящие в Таджикистане [5].

Как известно, в 2015г., объявленном годом семьи, Правительство Таджикистана приняло различные законодательные акты, которые не поощряют ношение хиджаба, фаранджи и других атрибутов религиозной одежды. Национальная одежда *либоси милли* узаконена как официальный костюм *либоси расмӣ*, которую можно одевать гражданам Таджикистана в случае присутствия на различных общественных мероприятиях и акциях.

М. Ирби рассматривает эти рекомендации как правительственные репрессии, как она пишет, против «исламского самовыражения, авторитарные меры по подавлению политической оппозиции»[5].

Она также отмечает, что ткани, которые выбирают женщины для своей традиционной одежды новые (велюр, сатин и т.п., а также блески. Здесь следует заметить, что блестящие элементы (вышивка золотом и серебром *зардузӣ, пўпакӣ*), как составляющие традиционного костюма таджиков были популярны у народа, начиная с эпохи древности. Хотя автор права, что многие ткани, фурнитура привозятся и из Китая, а леопардовые расцветки и розовый тон не всегда находятся в контексте традиции [5].

В силу этих причин стали проводиться различные фестивали атласа и адраса во многих регионах Таджикистана с целью возродить традиционное ткачество и значительно расширить предложение на рынке. Последней важной акцией стал фестиваль «Атласу адрас» 6 июня 2021г. в Душанбе.

М. Ирби говорит, что можно использовать любые ткани, был бы только правильный крой и стиль [5]. Во-первых, платье *курта* с воротником, вшитыми рукавами на кокетке является детищем советской эпохи. В настоящее время не всегда следуют этим принципам, отказываясь от кокетки. В основном же традиционный крой женского платья, за исключением Памира, представлял собой тунику без воротника с цельнокроеными широкими рукавами.

В Советском Союзе, по мнению М. Ирби, поощрялось ношение национального костюма в каждой республике, поскольку таким образом выделялось пространство для национального самоопределения, продвижения русификации как пути к современной межэтнической гармонии [5].

Сейчас, по мнению М. Ирби, таджикские женщины испытывают еще большее давление, чем в советскую эпоху, в связи с тем, что им велено «одеваться национально». Таким образом, формирование таджикской национальной идентичности ложится в основном на женскую половину страны преимущественно через каналы мужского правительства [5].

К сожалению, в этом случае автор забыл про известное положение, которое принято многими современными учеными. Оно свидетельствует о том, что женский костюм всегда являлся знаменем нации, именно в нем выражено представление о народе, а регулирование женского дресс-кода, как правило, является прерогативой мужчин [3,35].

Не стоит забывать, что во многих странах правительство регулирует нормы женской одежды не только в сфере ее светского облика, но и религиозного. Последнее, например, касается стиля ношения платка, шарфа или покрытия лица. В ряде стран на национальном, региональном или местном уровне регулируют религиозные символы благочестия женщин и мужчин.

Так, один из статистических центров Пью Ресерч Сентер (Pew Research Center) выявил, что 50 из 198 стран и регионов регулировали религиозный дресс-код женщин в 2012, 2013 гг.¹ Около трех четвертей из них (39 из 50 стран, или 78%) имели законодательную базу для реализации подобных планов или разработали политику, лимитирующую выбор женщин носить религиозные атрибуты в качестве составной части своего костюма, а другая четверть (12 из 50 стран, или 24%) – законы или политику, требующие соблюдать особый указанный дресс-код. Например, в России запрещено женщинам носить религиозное одеяние на территории Ставрополя, где символы ислама – покрытие головы или хиджаб – практиковались в общественных школах, тогда как в Чечне женщинам необходимо было одевать хиджаб в публичных местах [8]. К странам, где требуется обязательно носить религиозные знаки отличия женщин – мусульманок относятся Афганистан, Бангладеш, Бруней, Иран, Индонезия, Малайзия, Ирак, Ливия, Саудовская Аравия, Судан, Сомали, Россия [7,8].

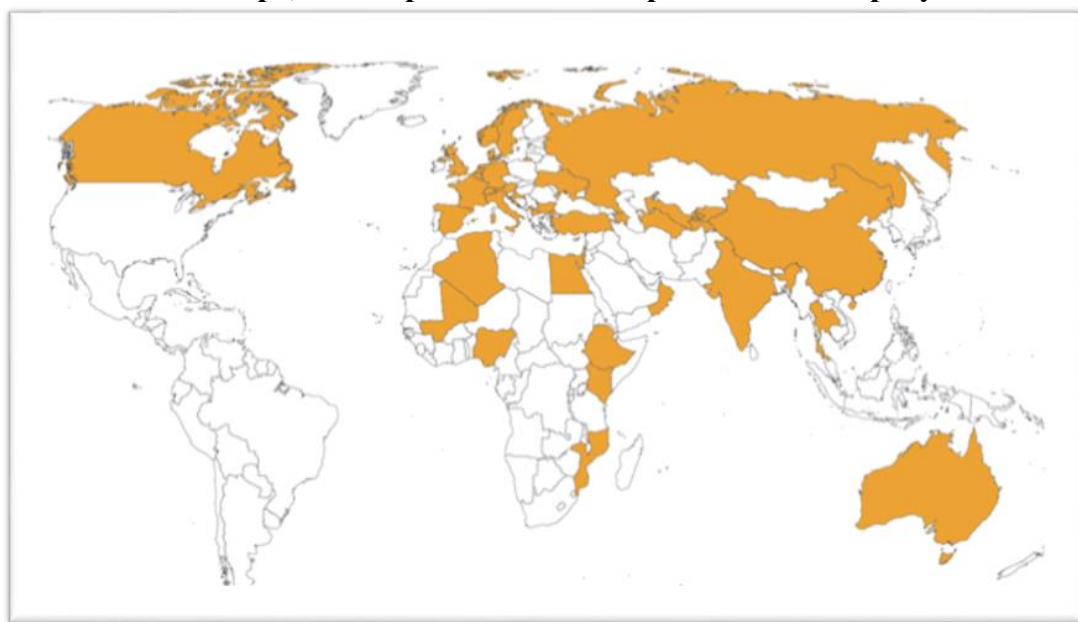
На Среднем Востоке, в Северной Африке Ираке, Ливии, Саудовской Аравии, Судане приняты законы, обязывающие женщин носить религиозную одежду. Например, администрация в Саудовской Аравии требует носить абайю в общественных местах. В Алжире, Египте, Израиле, Омане в основном лимитируют права женщин, но не полностью, а в контексте особых случаев. В Египте, например, правительство запрещает носить работающим женщинам абайю при исполнении своих обязанностей в сфере национальных авиалиний с 2012 г. Силы безопасности Израиля требуют от палестинок – заключенных воздержаться от хиджабов во время допроса. В Алжире представительницам парламента и правительства было разрешено носить шарфы и никабы, но были сделаны некоторые послабления для работниц, которым трудно выполнять свои официальные обязанности в таком виде. В Омане женщинам было разрешено накинуть только шарфы на голову во время официального фотографирования и не покрывать лица. Подобного рода исключения существует и в некоторых других регионах мира [7,10].

¹ Исследования религиозных запретов Пью Ресерч Сентер (Pew Research Center's studies on religious restrictions) является частью проекта Пью-Темплетон Глобал Релиджиос Фьючурс проекта (Pew-Templeton Global Religious Futures project), который анализирует их изменения и влияние на различные общества мира. Этот проект финансируется такими организациями, как The Pew Charitable Trusts and the John Templeton Foundation.

В Европе напротив были ограничены права женщин на ношение религиозной одежды в 45 странах в 2012-2013гг. Например, во Франции продолжают придерживаться закона 2010г., согласно которому запрещается носить религиозные атрибуты в общественных местах, прежде всего закрывать лица. Такая же политика в Бельгии, где был принят подобный закон в 2011г., с аргументацией, что это необходимо для общественной безопасности, для достижения равенства мужчин и женщин и для соблюдения основного положения мультикультурализма-«жить совместно в обществе».

Необходимо отметить, что в список стран, в которых запрещено религиозное одеяние входят государства Центральной Азии, в том числе и Таджикистан. На американском континенте только в Канаде воспрещается женщинам облачаться в костюм с религиозными признаками. Те, кто хотел бы получить гражданство страны, не должен закрывать лица. Таким образом, во многих регионах мира, в которых провозглашены идеалы демократии и свободы, запрещается ношение религиозных атрибутов женской одежды. Об этом свидетельствует приведенная Pew Research Center таблица, основанная на статических исследованиях 2012, 2013гг.

Регионы мира, где запрещено ношение религиозных атрибутов

Источник : Restrictions on Women’s Religious Attire. April, 2016.

Во многих государствах фиксируется социальное насилие по отношению к женщинам, которые носят религиозные атрибуты. Это происходит как со стороны отдельных лиц, организаций, так и социальных групп. Pew

Research Center зафиксировал в 50-и странах хотя бы один инцидент такого рода в 2015г. [7,9].

Согласно отчету за 2-х летний период (2012-2013гг.) насилие по отношению к женщинам в религиозной одежде происходило в 33-ти из 198 стран, что составляет 17% от их количества. Против женщин, которые не носили религиозную одежду, насилие было зафиксировано в 23 странах из 198, т.е.12%. Были пять стран, в которых оба вида насилия были зафиксированы в 2012, 2013гг., т.е. 3%. [6].

В целом социальное насилие над женщинами в связи с ношением ими религиозной одежды находилось в формате государственных законов, политики, различного регулирования дресс-кода. Например, в 39 странах, две-трети всех инцидентов происходило в результате нарушения законов о ношении религиозных атрибутов. А в 12 странах, где было разрешено носить ту или иную религиозную одежду, во всех случаях объектом домогательств, были женщины, которые не соблюдали религиозный дресс-код.

Практически все инциденты в Европе, о которых сообщалось в источниках исследования, были связаны с женщинами-мусульманками. Характер домогательств в Европе отличается одним ключевым моментом: почти в половине стран региона (в 21-ти из 45) было как минимум одно сообщение о преследованиях женщин за ношение религиозной одежды в 2012–2013 годах.

Так, в Испании молодая мусульманка-фармаколог не могла найти работу, т.к. не хотела снимать вуаль. Во Франции 13 июня 2013 года двое мужчин напали на беременную мусульманку в парижском пригороде Аржантей. Они пытались снять с нее платок и постричь волосы, ударили ее ногой в живот, в результате чего она потеряла ребенка. В Канаде после того, как правящая политическая партия Квебека Parti Québécois в 2013 году представила спорную «хартию ценностей», которая запрещала государственным служащим носить «заметные» религиозные символы, женские центры в провинции сообщили об увеличении словесных и физических нападений на мусульманских женщин. Предложенная партией «хартия ценностей» исчезла после того, как Квебекская партия потерпела поражение на всеобщих выборах в 2014 году [7,9].

В относительно небольшом количестве европейских стран (в 3-х из 45, или 7%) были случаи, когда женщины подвергались преследованиям за то, что они не носили религиозную одежду. В российской республике Чечня несколько женщин подверглись нападению с применением огнестрельного оружия, когда они появились на публике без платка в общественных местах, что не соответствовало требованиям так называемой «кампании добродетели» президента Рамзана Кадырова [8].

Ближний Восток и Северная Африка - регионы с самым высоким процентом стран, где женщины подвергаются преследованиям за то, что они

не носят религиозную одежду. В 8-ми из 20 стран региона (40%) были такие инциденты в 2012 и 2013 годах. Например, в июле 2012 года исламистские повстанцы, оккупировавшие район в Алеппо в Сирии издали фетву, требующую от всех мусульманских женщин соблюдать консервативные стандарты одежды, включая запрет на облегающую одежду и макияж. Одна журналистка сообщила о нападении на нее в Тунисе в мае 2013 года за ношение летнего платья без рукавов. Однако не все жертвы такого рода преследований были мусульманами. В Израиле, например, группа ультра ортодоксальных евреев напала на женщину в 2012 г., разбив окна ее машины и ударив ее камнем по голове за то, что она, по их мнению, была одета нескромно [7,11].

В Азиатско-Тихоокеанском регионе фиксируются примерно равные доли стран, где женщины подвергались преследованиям за ношение религиозной одежды или за их отказ носить ее (14% в первом случае, 16% - во втором). Оба типа преследований в основном касаются мусульманских женщин. Например, частный католический колледж на Филиппинах вызвал споры в 2012 г., запретив мусульманкам носить головные платки, но вынужден был отменить свое решение под давлением студентов и местного Национального совета по делам филиппинцев-мусульман. В Малайзии женщины, как сообщается, столкнулись с сильным социальным давлением, заставившим их носить *тудунг*, местную форму одежды, которая включает в себя головной платок [7,8].

Женщины на юге Нигерии, как сообщается, сталкивались с дискриминацией при приеме на работу из-за ношения головных платков, особенно на должностях, требующих взаимодействия с клиентами, например в банковской сфере. Женщины в Мали, которые не носили закрывающие лицо чадры, подвергались избиениям, порке и произвольным арестам со стороны Аль-Каиды в исламском Магрибе, которая оккупировала всю северную часть страны. большую часть 2013 года. В Свазиленде, где почти 90% населения исповедуют христианство, женщинам запретили носить брюки и мини-юбки в некоторых регионах страны, включая районы, находящиеся под юрисдикцией «традиционных властей», и вокруг резиденций вождей племен [7,10].

Изучая «политику одежды» в Таджикистане, следует помнить, что практически во всех регионах мира, как видим, существуют регламентации и даже рестрикции, запреты по отношению к религиозным атрибутам женской одежды. Существующий в Таджикистане дресс-код позволяет жительницам страны придерживаться национального традиционного стиля и включать в свой костюм инновации, связанные с модными европейскими тенденциями, но никак не чужеродные элементы, которые могли бы оказать социальное давление на местные представления о чести, морали, лояльности и респектабельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зунунова М. Национальная самобытность таджиков возрождена усилиями Лидера нации Эмомали Рахмона: <http://www.nardohnaya.tj/01.11.2018 10:20>
2. Eicher, J. B. & Roach-Higgins, M. A. 1995. Dress, Gender and Age. // Roach-Higgins, M. A. Eicher, J. B. & Johnson, K. K. Ed. Dress and Identity. - New York: Fairchild Publications, pp102- 106.
3. El- Azhary A. Beyond the Exotic. Women’s History in Islamic Societies. -Syracuse, 2005.- P.35.
4. Erlanger S. Muslim Woman Suffers Miscarriage After Attack in France.// New York Times. June 18, 2013.
5. Irby M. Dressing the nation: Tajikistan’s Hidjab Ban and Politics of Fashion in Posst- Soviet Central Asia: <http://AJAMMC.COM>. SEPTEMBER 30,2018
6. Pew Research Center’s February 2015 report “Latest Trends in Religious Restrictions and Hostilities.”
7. Restrictions on Women’s Religious Attire.//RESTRICTIONS ON RELIGION. APRIL 5, 2016. :<https://www.pewforum.org/2016/04/05/restrictions-on-womens-religious-attire.-P.5>.
8. 8.U.S. Department of State. July 28, 2014. “Russia.” 2013 Report on International Religious Freedom. Barry, El. March 18, 2013.

РЕГЛАМЕНТАЦИЯ РЕЛИГИОЗНЫХ АТТРИБУТОВ В ЖЕНСКОЙ ОДЕЖДЕ КАК МИРОВАЯ ПРАКТИКА

Изучая «политику одежды» в Таджикистане, следует помнить, что практически во всех регионах мира существуют регламентации и даже рестрикции, запреты по отношению к религиозным атрибутам женской одежды. Существующий в Таджикистане дресс-код позволяет жительницам страны придерживаться национального традиционного стиля и включать в свой костюм инновации, связанные с модными европейскими тенденциями, но никак не чужеродные элементы, которые могли бы оказать социальное давление на местные представления о чести, морали, лояльности и респектабельности.

Ключевые слова: *Таджикистан, одежда, женщина, костюм, регламентация, традиция, стиль, инновации, страна.*

ТАНЗИМИ ВИЖАГИҶОИ ДИНӢ ДАР ЛИБОСИ ЗАНОН ҶАМЧУН ЯК АМАЛИ ҶАҶОНӢ

Ҷангоми омӯзиши "сиёсати либоспӯшӣ" дар Тоҷикистон, бояд дар назар дошт, ки қариб дар ҳамаи минтақаҳои ҷаҳон муқаррарот ва ҳатто маҳдудиятҳо, манъкуниҳо нисбат ба мутааллиқоти динии либосҳои занона мавҷуданд. Қавонини либоси мавҷуда дар Тоҷикистон ба бонувони кишвар имконият медиҳад, ки услуби миллии суннатиро риоя намоянд ва дар либоси худ навигарҳои марбут ба равияҳои мӯди аврупоиро ворид намоянд, на унсурҳои бегонае, ки метавонанд ба ғояҳои маҳаллӣ дар бораи шаъну шараф, ахлоқ, садоқат ва эҳтиром таъсири манфӣ мегузоранд.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, либос, зан, костюм, танзим, анъана, услуб, навоарӣ, кишвар.*

REGULATION OF RELIGIOUS ATTRIBUTES IN WOMEN'S CLOTHING AS A WORLD PRACTICE

Studying the so-called “dress policy” in Tajikistan, it should be remembered that in many regions of the world, there are regulations and even restrictions to include the religious attributes in women's clothing. The existing dress code in Tajikistan allows the residents of the country to adhere to the national traditional style and to include in their costume innovations associated with fashionable European trends, but not alien elements that could exert social pressure on local ideas about honor, morality, loyalty and respectability.

Key words: *Tajikistan, clothing, woman, costume, regulation, tradition, style, innovation, country.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Додхудоева Лариса-мудири шуъбаи мардумшиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Телефон: (+992) 918 61 95 84. E-mail: lorasdodo@rambler.ru

Саидова Бибираҷаб-унвонҷӯи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Телефон: (+992) 1112228888.

Information about the authors: Dodkhudoeva Larisa-Head of Ethnographic department, A.Donish Institute of history, archaeology, ethnography, Tajikistan National Academy of sciences. Telefon: (+992) 918 61 95 84. E-mail: lorasdodo@rambler.ru

Saidova Bibirajab-competitor of the A.Donish Institute of history, archaeology, ethnography, Tajikistan National Academy of sciences. Telefon: (+992) 1112228888.

УДК 391 (575.3) (09)

ЛИБОСИ МАРДОНаИ ТОИНҚИЛОБИИ ТОҶИКОНИ КҶҲИСТОНИ БАДАҲШОН

ЎҒИБЕКОВА Б. Т.,

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Маълумоти сарчашмаҳо дар бораи либоси анъанавӣ, аз ҷумла таърихии сокинони кӯҳистон аз он ҷиҳат арзиши баландӣ илмӣ дорад, ки дар ин гуна либос асолати миллӣ ва минтақавӣ бештар зоҳир мегардад. Аз ҷониби дигар, таҷрибаи садаи бистум нишон дод, ки дар шароити омезиши пурсуръати фарҳангҳои гуногун ва воридшавии навгониҳо он дар муқоиса бо либоси анъанавии аҳолии шаҳру водихо устувории зиёдтарро

зоҳир намуд. Ин падидаҳо махсусан дар либоси анъанавии тоҷикони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мушоҳида карда мешаванд. Аҳолии ин минтақа то бунёд шудани воситаҳои мубодила бо шаҳру водиҳо аз сарҳадҳои ноҳияҳои истиқоматашон кам берун мешуданд ва либоси онҳо низ дар доираи танги ҳамин маконҳо ташаккул ёфта буд. Вале ба ин нигоҳ накарда, дар либоси хоси ноҳияҳои гуногуни Кӯҳистони Бадахшон аз назари таркиб, шаклу тарҳ ва ороиш умумиятҳои зиёд ба чашм мерасанд, фарқият бошад асосан дар маводи либос, яъне матоъҳо зоҳир мешуданд. Ин фарқият пеш аз ҳама аз сатҳи дороии хоҷагиҳо бармеомад.

Сайёҳоне, ки дар охири асри XX-ибтидои асри XXI аз ин минтақа дидан карда буданд, дар либоси сокинон возеҳ таҷассум ёфтани кашшокии онҳоро таъкид намуданд. Масалан С. Масловский дар давоми солҳои 1895-1899 панҷ маротиба ба Помири Фарбӣ сафар карда менависад, ки қавми язғуломиҳо зоҳиран шабеҳи одамони чомаи ибтидоӣ буданд. Либоси як қисми мардҳоро танҳо хилъати кухна ташкил мекард ва онҳо ба сарашон пораи матоъро (салла) печонида буданд. Мардҳои дигар бошанд танҳо аз болои китфашон пӯсти хайвон партофта, онҳо низ нимурён мегаштанд [7, 22].

Олим ва сайёҳи даниягӣ Оле Олуфсен таркиби либоси намунавии мардҳои помириро чунин номбар кардааст: ашӯҳои пашмӣ (чома, курта, шалвор, либоси сари рангаш қаҳвагӣ) ва пойафзоли рангаш зарди қаҳвагӣ. Чома ба сифати либоси боло хизмат мекард, он ранги сафед ё қаҳвагӣ дошта метавонист ва дарозиаш то соки по буд. Маҷмӯи пурраи либосро танҳо шахсони сарватманд соҳиб буданд. Мардуми камбизоат тобистону зимистон фақат пӯстини гӯсфандии дарида пӯшида, ба пояшон пойтобаи пашмӣ ё мӯйинагӣ мепечонданд [12, 63-68].

Хилъат. Дар кӯҳистон ба сифати либоси боло хилъати пашмӣ хизмат мекард. Барои тобистон хилъати тунук-гилем ва зимистон хилъати гармчакман таъин гардида буданд. Ин гуна хилъатҳо ранги сафед ё қаҳвагӣ доштанд, дарозиашон то соки по буд [12,63-68]. Хилъати аз моҳут тайёршуда дар ҳама ноҳияҳои ин минтақа истифода мешуд. Он остинҳои хеле дароз дошт, нӯги остинаш танг буд. Барҳои домани хилъат ҳамдигарро мепӯшонданд. Моҳути чакманро аз ресмонҳои пашмии рангнашуда, бештар аз пашми уштур мебофтанд [5,127].

Ҳолатҳои зиёде вомехӯрд, ки мардҳо (занҳо низ) хилъати пашмии тобистонаро бевосита ба бадани урён мепӯшиданд [3,134, 136].

Пӯшидани чакман зимистон, махсусан ҳангоми ба роҳи дур баромадан қулай буд. Аз болои он миёнбандро мебастанд [11,600].

Чома. Баъзе нафарон аз чомаҳо ва яктаҳои пахтагӣ истифода мебуданд. Ин гуна либосро муҳочирони меҳнатӣ аз водии Фарғона ё шаҳрҳои аморати Бухоро меоварданд [3,134-135]. Пӯшидани яктаҳ дар тобистон ва чома асосан дар зимистон ба расм даромада буд [4,368].

Дар домани хилъати пахтагӣ ё пашмӣ аз ду пахлӯ буришҳои дарозиашон 5 см мавҷуд буданд. Даври доман ва сари остинҳоро бо мақсади ороиш бо раҳи матои дигар ҳошиядӯзӣ мекарданд. Гирди гиребонро сатри гулдӯзӣ-ғарак оро меод. Аз болои хилъат поёнтар аз миён рӯймоли миёнбанд мебастанд, ки он вазифаи кисаро низ иҷро мекард. Ба канори яке аз нимдоманҳо секунҷаҳои ҳаррангаи бандакдор дӯхта мечаспонданд. Ба воситаи онҳо нимдоманҳои хилъати пӯшидаашонро ба ҳам васл мекарданд [10,30-33].

Пӯстин. Зимистон ба таркиби либоси муқаррарии марди кӯҳистонӣ пӯстини гӯсфандӣ зам мегардид. Тарзи шаклбурии пӯстин аз хилъати муқаррарӣ ягон фарқ надошт [3,134-135]. Оле Олуфсен навиштааст, ки пӯстин аз рӯйи тарҳ ҳамранги хилъати пашмӣ буд. Мӯйинаи пӯстин аз ҷониби дарун буд [12,67].

Барои мардуми қашшоқ тобистону зимистон пӯстини гӯсфандӣ ягона ҷузъи либос буд, ки онро ҳатто дар ҳолати дариди солҳои дароз мепӯшиданд [12,63-68].

Нимдоманҳои пӯстинро бо як тугма ба ҳам оварда мешуданд. Нӯгҳои остини онро ба боло қат карда дӯхта мечаспонанд [10,34-36].

Оле Олуфсен хилъати сафеди мушоҳида кардаашро бо намунаи либоси болоӣ монанд шуморидааст, ки дар байни аврупоӣён ҳамчун “балахон” маъруф буд. Балахон либоси васеи тарҳаш озодро мемонд, ки онро дар Русия ва Аврупо деҳқонон мепӯшиданд. Дар муҳити ашрофону нафарони сарваташон миёна истифодаи он қабул нашуда буд. Аслан чунин вожа ҳама гуна пӯшоки бешакло ифода мекард. Хилъати сафеди ваҳониҳо аз моҳут дӯхта шуда буд, матоъ нақши бофтагии диагональӣ ё арчашакл дошт. Онро аз ду пора матоъ бе астар тайёр мекарданд, як нимдоманаш ба зери нимдомани дигар медаромад. Бо ин мақсад дар пахлӯҳо иловатан ба доман ду тирез васл мекарданд. Гиребон аз пораи дигари матоъ тайёр карда мешуд. Дар ҳарду нимдоман аз поён ба боло буришҳо мавҷуд буданд (барои озодона роҳ рафтани). Қад-қадӣ қариб тамоми дарзҳо кӯкҳои ороишӣ иҷро карда мешуд [12,67].

Вобаста ба ороиши пӯстин Оле Олуфсен менависад, ки он нақшин карда намешавад [12,67]. Дар намунаҳои алоҳида ба пушти ин гуна либос нақши аз чарм буридашударо дӯхта мечаспонданд [3,134-135].

Аз пӯст инчунин боронӣ медӯхтанд, ки дар он мӯйина аз ҷониби берун аст. Борониро аз пӯсти яклухти гӯсола ё бузи кӯҳӣ тайёр мекарданд. Ҳангоми пӯшидан канори борониро дар болои китф мебастанд [10, 34-36].

Курта. Дар Помир он замон шахсони каму беш доро аз таги хилъат курта мепӯшиданд. Он ашёи ҳашамат ва карруфар ба шумор мерафт [3, 134, 136], ранги сафед ё қаҳвагӣ дошт, аз чома кӯтоҳтар буд, аммо ҳамон гуна тарҳ дошт [12,63-68].

Асосан куртаҳои пешкушода вомехӯрданд [13,170], ки аз хилъати сабуки беастар-яктаҳ ягон фарқ надоштанд [14,22]. Куртаи пешбастаи чоки

гиребонаш уфукиро фақат баъзе рӯхониён ва дигар нафарони соҳибимтиёз доштанд [15,28]. Мардҳои бенаво бошанд имконияти пӯшидани чунин куртаро умуман надоштанд [2,52].

Дар куртаи пешбаста тирезҳои паҳлӯии сеқунча мавҷуд буданд. Остинҳо ба самти нӯғҳо борик мешуданд. Дар паҳлӯи рост ё чапи гардан аз пеш чоки амудӣ (барои пӯшидану баровардан) раво буд. Чун анъана, сарҳадҳои чоки гиребонро барои мустаҳкамӣ бо раҳи матои дигар ҳошиядӯзӣ мекарданд. Гиребон ба гардан зич меҳобид ва дар назди он бо тасма баста мешуд. Дар таги бағал қулфак мечаспонданд (дар куртаҳои кӯдакона одатан он вучуд надошт). Бештар куртаро бе миёнбанд истифода мебарданд. Дарозии нимдоманҳо аз ронҳо поёнтар буда, онҳоро аз болои почома сар меоданд [10,30-36].

Баъзеҳо куртаҳои пахтагӣ доштанд, онҳоро аз Афғонистон ё Ҳиндустон меоварданд [12,63-68].

Шалвор. Аз қадим ҳуҷҷаҳои ҳатмии либоси маҳаллиро шалвор ташкил мекард. Пochaҳои он то мушакҳои по омада мерасиданд ва баъзан қадре дарозтар буданд. Шалвори пахтагиро аз ҳамон матое меҳуҷҷанд, ки барои курта ё хилъати тағ истифода мешуд. Он табиноти ҳамарӯза дошт. Зимистон pochaҳои шалворро ба дохили ҳурӯб дароварда мӯза мепошиданд.

Оле Олуфсен оид ба воқеияти дар Помир асосан истифода шудани пойчомаи пашмӣ менависад. Аз суҳанони ӯ бармеояд, ки пойчомаи маҳаллӣ ранги сафед ё қаҳвагӣ дошт, дарозии pochaҳо аз зону каме поён буд. Онро ба мисли ҳалта дар атрофи миён бо қанаб мебастанд. Ҳамзамон ӯ таъкид кардааст, ки мардҳои сарватманд зимистон пойчомаи пахтагӣ мепошиданд [12,63-64].

Ду намунаи пойчомаҳои пашмии рангашон қаҳвагиро ин сайёҳ аз Ваҳон ба ватанаш-Дания бурда буд. Муоинаи онҳо нишон дод, ки бо мақсади таъмин кардани озодии роҳравӣ, дар байни pochaҳои пойчома тирез дӯхта шудааст. Қад-қадӣ дарзҳое, ки ҳангоми пӯшидани пойчома намоён мешаванд, кӯкҳои ороишӣ иҷро карда шудаанд. Дар қанори болои пойчома барои гузаронидани қанаб ё тасма мавзеи махсус мавҷуд аст. Ба сифати банди пойчома ба ғайр аз қанаб, инчунин тасмаи бофта истифода мешуд, ки онро чун қоида бо бари 2,5 см аз 42 адад ресмон мебофтанд. Мавзеи бастанӣ қанаб ё тасма дар қисми пеши пойчома ҷойгир буд [8,171].

Дар Помир инчунин шалвори ғафси пашмӣ маъмул буд, ки онро аз рағза меҳуҷҷанд ва шаволак меномиданд. Ин вожа, аз афти ҳол, ҳосила аз шохрағза аст [11,600]. Он нисбати шалвори пахтагӣ кӯтоҳтар буд, pochaҳои онро аз болои соқи мӯзаҳо сар меоданд [14,25]. Ин гуна почома буришҳо надошт ва қадами хеле васеъ (120-135 см) дошт [10, 36]. Шаволак ҳамчун либоси ҷойравӣ истифода мешуд ва хеле васеъ буд. Бари он дар мавзеи миён ҳангоми рост кардан ба 2 м ва ҳатто бештар омада мерасид. Чунин андоза имкон меод, ки чунин поҷомаро аз болои хилъат ва ҳатто пӯстин

пӯшанд [3,135]. Дар натиҷаи ин гуна либоспӯшӣ ҳаракат дар шароити барфу лой осон мегардид.

Дар охири асри XIX–ибтидои XX дар ноҳияи Шугнон шалвори мардонаи кешбофишуда – чуробтанбон низ мавҷуд буд, ки онро занҳо ба воситаи чангак мебофтанд. Бофтандро аз қисми боло сар карда, сипас ҳар як почаро ба самти поён тадричан танг карда мерафтанд. Чуробтанбон низ дар мавзеи миён барои гузаронидани тасма ҳалқаҳо дошт. Ин гуна шалвор метавонист ранги сиёҳ дошта бошад ё бо нақши ҳарранга оро дода шавад [1,171]. Лозим ба тазаккур аст, ки дар Осӣи Миёна почомаи кешбофишудаи мардонро танҳо дар Помири Ғарбӣ истеҳсол мекарданд, ки ин хунари бонувони тоҷик буд.

Либоси сар. Дар ноҳияҳои кӯҳии истиқомати тоҷикон дар охири асрҳои миёна намудҳои гуногуни либоси сар аз қабилҳои салла, тоқӣ, кулоҳчаҳо хело ҳам маъмул буданд. Аъзонаи ба сар бастанӣ салла қариб дар тамоми нуктаҳои аҳолинишини кӯҳистон вомехӯрд. Барои мисол, дар баландкӯҳҳои Вахон қисми зиёди мардҳо аз саллаҳои сафед ва кабуд истифода мебуданд [9,192].

Аммо ба ҳар ҳол, дар муқоиса бо аҳолии водиҳо мардуми кӯҳистон аз салла камтар истифода мебуданд. Агар дар водии Ҳисор ҳатто аҳолии камбизоат бо салла ба берун мебаромаданд, пас дар Дарвоз салларо танҳо дар сари баъзе аз пиронсолон дидан мумкин буду халос [17,126].

Бар замми ин, дар ин ҷо салла ҷузъи либоси рӯҳониён ва табақаи имтиёзноки аҳоли ба шумор мерафт. Дар кӯҳистон саллаҳои сафед ва хокистарранг паҳн гардида буданд ва ба сифати он пораи карбос ё хосаи шаф офро истифода мебуданд. Баъзан чавонмардҳо рӯймолҳои занонаи набуридари, ки гарди ном доштанд ба сар мепечонданд. 5-6 адад гарди як салларо ташкил мекарданд. Аҳолии Дарвоз инчунин саллаи мошобии тораи аз пашм, пудаи аз пахта ва саллаи тибитӣ ба сар мепечонданд. Дарозии чунин саллаҳо 8-10 метрро ташкил мекард. Дарозии нӯги овезони салла-фаш баробари 20-25 см қабул карда мешуд [16,137].

Маъмултарин намуди либоси сари мардонаи аҳолии ноҳияҳои кӯҳӣ тоқӣ буд. Дар кӯҳистон афзалан тоқиҳои гирди қисми болояш конусшаклро ба сар мекарданд. Ин тоқиҳо аз рӯи тарзи пардоз гулдӯзишуда ва пилтагии дорои сатҳи мукарнас буданд. Дар Дарвоз он ҳамчун тоқи тавилбегӣ маъмул буд. Чунин тоқиҳо аз матоҳои пахтагӣ ва абрешимии якранга гулдор, баъзан аз бахмал низ тайёр мекарданд.

Тоқӣ хеле пеш аз инқилоби соли 1920 ба сифати ҷузъи намоёни сарупои мардона истифода бурда мешуд, аз ин рӯ ҳанӯз он замон намунаҳои идонаи онро бо нақши гулдӯзи оро медоданд [6, 397]. Аз болои тоқиҳои гулдӯзи ба сар салла намепечонданд. Тораи онҳо афзалан нақшу нигори растанигӣ ё геометрӣ дошт. Гулдӯзи дар сатҳи якранги одатан сафед, сиёҳ, сабз ё сурх иҷро карда мешуд. Аз тарафи берунаи гирдаи

чунин тоқӣ шерози тариқи юрма гулдӯзишударо дӯхта мечаспонданд. Баъзан нақши гулдӯзӣ тамоми сатҳи тоқиро ба пуррагӣ мепӯшонид.

Тоқӣ дар баландкӯҳҳои Помир низ намуди асосии либоси сари мардона ба шумор мерафт. Дар охири асри XIX – ибтидои XX анъанаи тоқипӯшӣ ба таври васеъ дар ноҳияи Шугнон ва то дараҷае камтар дар ноҳияи Рӯшон паҳн гардида буд [17,127].

Вале дар давраи то Шӯравӣ дар Помир қисми зиёди мардҳо ба сар пакол ном кулоҳчаи кешбофишудаи тобистонаи пахтагӣ ва зимистонаи пашмӣ мемонданд [2,52-53]. Он дар шакли халта бофта мешуд. Вақти ба сар мондан канораҳои онро чандин маротиба қат мекарданд ва кулоҳча намуди чалпаки ҳамворро мегирифт. Анъанаи истифодабарӣ аз чунини либоси сари мардона то имрӯз дар байни тоҷикони Афғонистон маъмул мебошад.

Тоқии язғуломӣ шакли қадимӣ дошта, тораи ҳамвор дошт ва онро аз матои якрангаи бенақш медӯхтанд. Он ба намунаҳои шугнонӣ ва рӯшонӣ монанд аст. Тоқии чавонон тораи баланди нӯгтез дорад ва бо тарҳи дарвозӣ дӯхта шудааст. Мӯйсафедон баъзан ба сар саллаи кӯтоҳ мепечонанд. Мардҳои зиёд фураҷкаи намунааш шаҳрӣ ё ҳарбӣ ба сар мекунанд [10,35-32-33].

Дар давраи пешазинқилобӣ ба водии Бартанг аз шаҳрҳои аморати Бухоро ва водии Фарғона тоқиҳои барои шаҳрҳо муқаррариро меоварданд. Чунин тоқиҳоро баъзан бевосита дар шароити кӯҳистон бо гулдӯзӣ оро медоданд. Дар ин ҷо танҳо онҳое ба сар салла мебастанд, ки тоқӣ надоштанд. Ба сифати саллаи ин нафарон ҳамон намуд рӯймолҳое хизмат мекарданд, ки ҳамчун миёнбанд истифода мешуданд [3,134-135].

Зимистон аҳолии кӯҳистон бештар ба сарашон телпак мемонданд. Онро аз моҳут ё мӯинаи бузи кӯҳӣ медӯхтанд. Лабакии телпакро мӯина ташкил мекард [17,126].

Баъзеҳо ба сар кулоҳи мулоими кешбофишуда мегузоштанд. Онро бештар аз ресмони пашмии рангаш қаҳвагӣ мебофтанд. Баъзе намунаҳои тобистона пахтагӣ буданд. Чунин кулоҳ лапардор буда, шакли қалпокро дошт. Дар мавсими гарм лапарҳои онро ба берун қат карда мепечонданд, ва кулоҳ шакли ҳамворро соҳиб мешуд. Зимистон лапарҳоро аз болои гӯшҳо сар медоданд [9,192]. Ду намунаи ин гуна қалпокро Оле Олуфсен аз Вахон бо худ ба ватанаш бурда буд [8,408].

Пойафзол. Тобистон одатан ҳамагон пойлуч мегаштанд. Танҳо агар ба ҷойе рафтани хоханд, пойафзол мепӯшиданд, ки он ба мардона, занона ва кӯдакона тақсим намешуд ва фақат аз рӯйи андоза фарқ мекард. Чуробҳои дарози язғуломӣ аз пашми ранга ва бе пошна бо инобати мустаҳкамӣ ва нақши бой берун аз ҳудуди Язғулом маъруф буданд. Дарозии чуроб то зонуҳо ва ҳатто дар бештари ҳолатҳо болотар буд. Онро дар пой ба воситаи тасмачаи иборат аз ресмонҳои ранга-тарзин мебастанд. Ин тасмача аз дохили ҳалқаҳои канори болои чуроб гузаронида шудааст.

Қисми болои ҷуроб-соқ нақши бой дошт. Нақши ҷуроби язғуломӣ услубӣ буда, бо нақши ҷуробҳо аз дигар ноҳияҳои кӯҳдомани Помир умумияти зиёд дорад. Аммо нақши хоси язғуломӣ низ вучуд дошт, ки дар дигар ҷойҳо вонамехӯрад. Рангҳои писандидаи сокинони Язғулом: сурх-рушт, бунафш ва кабуд-нилу, зард ва сабз. Одатан замини ҷуроб сиёҳ буда, дар он нақши тобон хеле зебо ҷойгир карда мешавад. Ҷуробро занҳо дар чор сихи ҷӯбӣ мебофтанд.

Аз болои ҷуроб ба по мӯзаи нарм-там мепӯшиданд, ки онро аз пӯсти бузи кӯҳӣ медӯхтанд. Барои тайёр кардани мӯза пораи пӯстро дар байн қат карда, қабатҳоро байн ҳам дар мавзеи пеш медӯхтанд. Ё ин ки ду пораи пӯстро бо канаб ба ҳам дӯхта мечаспонданд. Агар пӯст хӯрда шавад, дар ин мавзеъ тагчарм-хохлис мечаспонданд. Дар мавзеи пошна барои гузаронидани канаб ҳалқа-буна бунт дӯхта часпонида шудааст. Канабро як ё ду маротиба дар атрофи пой печонида, дар назди бучулаки по мебастанд [10,32].

Н. А. Кисляков инчунин дар бораи аз ҷониби язғуломиён истифода бурдани пойафзоли “шилак” менависад, аммо дар бораи он ягон маълумот намедихад [4,368].

Тирамоху зимистон аз болои мӯзаҳо кафши ҷӯбин-кафи гирт (қайди Н. А. Кисляков) ё кафх (қайди Л. Ф. Моногарова) мепӯшиданд, ки он се поя ва дандонаҳои оҳанӣ дошт. Кафши ҷӯбӣ барои дар замини сангии лағжон роҳ гаштан қулай буд. Кафшҳои ҷӯбии язғуломиҳо ва дарвозиҳо ба ҳам монанд буданд [10,33].

Дар маҷмуъ либоси мардонаи сокинони Кӯҳистони Бадахшон дар давраи тоинкилобӣ вижагиҳои хоси худро дошт, ки аз иқлим ва табиати минтақа, фарҳанги мардум ва талаботи дини ҳукмрон бармеомаданд. Муқоисаи либоси анъанавии хоси ноҳияҳои гуногуни ин минтақа мавҷуд будани ҳам аломатҳои умумӣ ва ҳам фарқиятҳоро нишон медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Бахтоваршоева Л. Б. Набедренная одежда таджиков Горного Бадахшана/Л. Б. Бахтоваршоева // Этнография в Таджикистане: Сб. Статей. – Душанбе, 1989. – С. 165-185.
2. Бобринский А. А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы). Очерки быта по путевым заметкам / А. А. Бобринский.– М., 1908. – 150 с.
3. Зарубин И. И. Материалы и заметки по этнографии горных таджиков. Долина Барганга / И. И. Зарубин // Сборник МАЭ. – Т. 5, вып. 1. - Петроград, 1918.-С. 97-148.
4. Кисляков Н. А. Язгулемцы (Этнографический очерк) /Н. А. Кисляков // ИВГО, 1948. - Т. 80, вып. 4.-С. 361-372.
5. Люшкевич Ф. Д. Одежда таджикского населения Бухарского оазиса в первой половине XX в. /Ф. Д. Люшкевич// Сборник Музея антропологии и этнографии.– Ленинград,1978.-Т.34. Материальная культура и хозяйство народов Кавказа, Средней Азии и Казахстана.-С. 123-144.
6. Масальский В. И. Туркестанский край /В. И. Масальский.–СПб., 1913.-861 с. - (Россия.Полное описание нашего отечества. Т.19).

7. Масловский С. Гальча (Первобытное население Туркестана) /С. Масловский // Русский антропологический журнал.-М.,1901.-№ 2.-С. 17-32.
8. Махмудова М. М. Традиционный костюм памирцев в собрании Оле Олуфсена на Памир:Ваханская долина/М. М. Махмудова//Труды международной научной конференции «Иранское языкознание 2020». Чтения памяти Б. Б. Лашкарбекова к 70-летию со дня рождения.– М.,2020. –С. 402-410.
9. Минаев И. Сведения о странах по верховьям Амударьи (по 1878 год)/И. Минаев.– СПб.: Русское географическое общество, 1879.-270 с.
10. Моногорова Л. Ф. Материалы по этнографии язгулемцев/Л. Ф. Моногорова//Среднеазиатский этнографический сборник.-Т. 2.-М.,1959.- С. 3-94.
11. Народы Средней Азии и Казахстана/Под общ. ред. С. П. Толстова.-Т. 1.-М.: Изд-во АН СССР, 1962.-768 с.-(Народы мира. Этнографические очерки).
12. Олуфсен О. Через неизведанные Памиры. Вторая Датско-Памирская экспедиция (Лейтенант Датской армии и руководитель экспедиции). С картами и пронумерованными иллюстрациями/Оле Олуфсен (англ.).-Лондон, 1904.
13. Рассудова Р. Я. К истории одежды оседлого населения Ферганского, Ташкентского и Зеравшанского регионов//Сборник Музея антропологии и этнографии/Р. Я. Рассудова.–Л., 1978.-Т. 34. Материальная культура и хозяйство народов Кавказа, Средней Азии и Казахстана.-С. 154-174.11.Семенов А. А. Этнографические очерки Зарафшанских гор, Каратегина и Дарваза.– С. 28.
14. Рассудова Р. Я. Материалы по одежде таджиков верховьев Зеравшана (по коллекциям и записям А. Л. Троицкой и Г. Г. Гульбина, 1926-1927 гг.) / Р. Я. Рассудова//Сборник Музея антропологии и этнографии.– Л., 1970. – Т. 26. Традиционная культура народов Передней и Средней Азии.– С. 16-51.
15. Семенов А. А. Этнографические очерки Зарафшанских гор, Каратегина и Дарваза.-М., 1903. – 131 с.
16. Широкова З. А. Одежда /З. А. Широкова// Таджики Каратегина и Дарваза.– Душанбе, 1976.– Вып. 3.-С. 116-202.
17. Шишов А. П. Таджики. Этнографическое исследование /А. П. Шишов.– Алматы, 2006.–392 с.

ЛИБОСИ МАРДОНИ ТОИНҚИЛОБИИ СОКИНОНИ КЌҲИСТОНИ БАДАҲШОН

Мақолаи мазкур асосан дар заминаи маводи сарчашмаҳои хаттӣ таҳия карда шудааст. Либоси ҳамарӯзаи тоҷикони баландкӯҳҳо дар ин давра ҷолиб набуд, ки чунин ҳолат аз камбизоатии мардум бармеомад. Нафароне вомехӯрданд, ки нимурён буданд ва танҳо аз болои китфашон пӯсти хайвон партофта буданд. Таркиби либоси анъанавиро чома, курта ва шалвори пашмӣ ташкил мекарданд. Маҷмӯи пурраи либосро танҳо шахсони сарватманд соҳиб буданд. Куртаҳои пахтагиро аз Афғонистон ва Ҳиндустон меоварданд. Асосан куртаҳои пешкушода паҳн гардида буданд, ки ҳамчун тайёршудаи беастар васеъ истифода мегардид. Намудҳои гуногуни либоси сар аз қабилӣ салла, тоқӣ ва кулоҳчаҳои мулоим маъмул буданд. Пойафзолро мӯзаҳои нарм ташкил мекарданд, ки онҳоро аз болои пойтоба ё чуроб мепаӯшиданд. Кафшҳои ҷубин низ истифода мешуданд.

Либоси мардонаи сокинони Бадахшони Кӯҳӣ дар давраи тоинқилобӣ вижагиҳои хоси худро дошт, ки аз иқлим ва табиати минтақа, фарҳанги мардум ва талаботи дини ҳукмрон бармеомаданд. Муқоисаи либоси анъанавии хоси ноҳияҳои гуногуни ин минтақа мавҷуд будани ҳам аломатҳои умумӣ ва ҳам фарқиятҳоро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Бадахшони Кӯҳӣ, давраи тоиқилобӣ, либоси анъанавӣ, сарчашимаҳои хаттӣ, хилъат, курта, шалвор, кулоҳ, пойафзол.

ДОРЕВОЛЮЦИОННАЯ МУЖСКАЯ ОДЕЖДА ЖИТЕЛЕЙ ГОРНОГО БАДАХШАНА

Настоящая статья составлена преимущественно на материалах письменных источников. В рассматриваемый период повседневная одежда таджиков высокогорий не была привлекательной, что исходило из бедности населения. На улице иногда встречались полуголые мужчины, тело которых частично покрывала кожа, наброшенная на плечи. Состав одежды включал шерстяные чапан, рубаху и шаровары. Полным комплектом одежды пользовались лишь состоятельные жители. Хлопчатобумажную рубаху сюда привозили из Афганистана или Индии. Белые или коричневые халаты из некрашенных нитей нередко надевали без нательной одежды. Обеспеченные люди под халатом носили рубаху. Шаровары считались обязательной принадлежностью одежды. Их шили из той же ткани, что и рубаху или халат. Некоторые носили вязаные шаровары. Чапаны завозили из городов Бухарского эмирата или Ферганской долины. Зимнюю одежду дополняла овчинная шуба. Мужчины носили разные виды головных уборов-тюбетейку, чалму, мягкий вязанный колпак. Обувью служили мягкие сапоги, надеваемые поверх обмоток или вязаных чулок. Также применялись деревянные калоши.

В целом, мужская одежда жителей Горного Бадахшана в дореволюционный период имела свои особенности, связанные с климатом и природой региона, культуры населения и господствующей религии. Сравнение традиционной одежды, используемой в разных районах этого региона, позволяет выявить в них как общие черты, так и различия.

Ключевые слова: Таджикистан, Горный Бадахшан, дореволюционный период, традиционная одежда, письменный источник, халат, рубаха, шаровары, головной убор, обувь.

PRE-REVOLUTIONARY MEN'S CLOTHING OF POPULATION OF MOUNTAIN BADAKHSAN

This article is compiled mainly on the materials of written sources. During the period under review, the everyday clothes of the Tajiks of the highlands were not attractive, which came from the poverty of the population. On the street, sometimes there were half-naked men, whose body was partially covered with skin thrown over their shoulders. The composition of clothing included woolen chapan, shirt and trousers. Only wealthy residents used a full set of clothes. The cotton shirt was brought here from Afghanistan or India. White or brown robes made of unpainted threads were often worn without undergarments. Wealthy people wore a shirt under a robe. Trousers were considered a mandatory accessory of clothing. They were sewn from the same fabric as a shirt or robe. Some wore knitted trousers. Chapans were imported from the cities of the Bukhara Emirate or the Fergana Valley. Winter clothes were complemented by a sheepskin coat. Men wore different types of hats - a skullcap, a

turban, a soft knitted cap. Soft boots, worn over windings or knitted stockings, served as shoes. Wooden galoshes were also used.

In general, the men's clothing of the inhabitants of Gorny Badakhshan in the pre-revolutionary period had its own characteristics related to the climate and nature of the region, the culture of the population and the prevailing religion. A comparison of traditional clothing used in different areas of this region allows us to identify both common features and differences in them.

Key words: *Tajikistan, Mountain Badakhshan, pre-revolutionary period, traditional clothing, written source, robe, shirt, trousers, headdress, shoes.*

Сведения об авторе: Ёгибекова Бека Турдибековна-соискатель Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ. Телефон (+37 992) 2217247. E-mail: yogibekova@bk.ru.

Information about the author: Yogibekova Beka Turdibekovna– candidate of the A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Telefon (+37 992) 2217247. E-mail: yogibekova@bk.ru.

УДК 069 (575.3)

ПРИВЛЕЧЕНИЕ ПОСЕТИТЕЛЕЙ В НАЦИОНАЛЬНЫЙ МУЗЕЙ ДРЕВНОСТЕЙ ТАДЖИКИСТАНА СРЕДСТВАМИ ГРАФИЧЕСКОГО ДИЗАЙНА

ШОЕВ М. А.,

Государственный таджикский институт изобразительного искусства и дизайна

Мы живем в новый золотой век музея. В наши дни существует больше музеев, чем, когда бы то ни было прежде, причем их число постоянно растет, а роль в культурной жизни усиливается. Естественно было бы предположить, что институциональная самооценка музеев высока, а их финансовое положение, поддерживаемое как за счет государственных, так и за счет частных источников, стабильно [3,3].

Национальный музей древностей Таджикистана был открыт в 2001 г. на базе Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан. Основу экспозиции Музея составляют материалы, накопленные за шестьдесят лет работ археологических экспедиций Института. Его коллекция насчитывает около пяти тысяч уникальных образцов керамики, изделий из камня, металла и стекла, ювелирные украшения, предметы быта, скульптура и живопись. Здесь имеется и Золотая кладовая, где хранятся раритеты из золота и нумизматической коллекции, насчитывающей несколько десятков тысяч монет, как из золота, так из серебра, бронзы и меди [10].

За последние полвека музеи превратились из преимущественно культурных хранилищ, играет важную социальную роль в качестве места проведения образовательного досуга. Главное в этой разработке повышенное внимание уделялось оптимизации впечатлений посетителей. Физический контекст музея уже давно признан важным аспектом впечатлений посетителей.

Мы не всегда осознаем это, но графический дизайн насыщает каждую часть нашей жизни. Он информирует нас о решениях, которые мы принимаем как потребители, и служит структурой того, как мы понимаем нашу среду и взаимодействуем с ней, будь то через лабиринт линий метро с помощью цветных карт маршрутов или узнавая больше о произведении искусства из этикеток, прикрепленных к ним выставочная стена. Однако в музеях значение графического дизайна все чаще сводится к большему, чем просто графический продукт. Графический дизайн - такое удивительно гибкое средство, и с его помощью можно рассказывать такие богатые истории, и он всегда дает больше контекста о том, какую роль графический дизайн сыграл в формировании нашей культуры. Несмотря на то, что у нас так много визуальной культуры, которая бомбардирует нас каждую секунду, люди по-прежнему ценят возможность взглянуть на дизайн с другой стороны и заново контекстуализировать образы, которые нас окружают каждый день. Сейчас мы живем в мире, где все знают, что такое гарнитура или шрифт; люди делают этот выбор каждый день. И поэтому прелесть возможности показать выставочные экспонаты дизайнерским способом заключается в том, чтобы люди могли ее действительно изучать [2].

Графический дизайн превратился в новую дисциплину, как вершина всех средств массовой информации и возможностей коммуникации, а также коллективных усилий и эффектов. Комбинированные средства визуальной коммуникации представляют собой удивительную сложность: язык как видимая печать или звук, изображения как символы, картины и фотографии, скульптурные материалы, материалы и поверхности, цвет, свет, движение (дисплея и посетителя), фильмы, схемы и диаграммы. Тотальное применение всех пластических и психологических средств (больше всего на свете) делает выставочный дизайн интенсивным и новым языком.

На сегодняшней день для большинства людей музей является скучным местом, покрытым пылью с «безмолвно» расположенными экспонатами за стеклянной витриной. Цель статьи – средствами графического дизайна открывать новые горизонты музейного опыта и превратить пассивную аудиторию в активных генераторах. Для этого необходимо изучить портрет потребителя, и разработать грамотную дизайн концепцию. С помощи дизайна обеспечить взаимодействие между посетителем и экспонатом. В ходе установки взаимодействие, у посетителя повышается энтузиазм активнее изучать тот или иной экспонат и с легкостью аукнуться в данную историческую эпоху.

Функция дизайна обеспечить взаимодействие предметного мира и человека. Можно выделить несколько решений проблемы: разработка сувенирного продукта, дизайн гармоничного и лаконичного сайта, 3d модель и анимация [7].

Сувенирная продукция даёт тактильность и частое взаимодействие с музеем. Например, в Национальном музее древностей Таджикистана, хранятся много предметов и украшения периода зороастризма, это доказывает, что таджикский народ с древних времён трепетно относился к ремеслу и искусству. На основы этих экспонатов можно разработать подарочные сувениры и украшения.

Анимация (от лат. «anima»-душа) позволяет предоставить вещи «голос» и самой рассказать о себе. С помощью анимации можно рассказать о экспонате более детально и окунуть посетителя более глубоко и яснее [8].

Гармоничный и лаконичный сайт позволяет больше рассказать о местоположении данного музея и создаёт лучшие условия для интерактивного взаимодействия с посетителями. В эпоху развития цифровой технологии разработка грамотного сайта является самым важным и главным, для привлечения посетителей и расширения аудитории. Цифровые технологии позволяют значительно расширить доступ информации, культурному образованию и взаимодействию. Это может облегчить и улучшить потребление культуры. Посетители должны иметь доступ к как можно большему или меньшему количеству информации, выбирать свой путь через выставку и создавать сюжетную линию. Музей должен быть мобильным, цифровым и личным. Как правило, проектировщикам и дизайнерам выставок поручают спроектировать помещения, в которых отсутствует понятие цифрового дизайна [10].

Сегодня выставочные пространства по-прежнему украшены текстовыми подписями и аудиогидами. Вместо этого посетители других типов достопримечательностей обычно приветствуются мультимедийными инсталляциями, которые плавно объединяют цифровое и физическое в более увлекательное пространство-пространство с цифровым расширением. Цифровые технологии и социальные сети могут легче позволить людям быть творцами культуры. Например, голландская инициатива открытых данных о культуре, которая вместе с Государственным музеем Амстердама запустила Rijksstudio, сделав художественные изображения достоянием общественности, поощряя их использование, повторное использование коллекций и интерпретацию. Процесс сбора и закрепления переданной информации не должен останавливаться при выходе из музея. Это ключ к созданию у посетителей большего впечатления и успешного взаимодействия с посетителями, которые способствуют развитию интереса к культуре на протяжении всей жизни. В настоящее время физические и цифровые элементы музея обычно закупаются отдельно. Комплексный подход-ключ к успешной работе, оптимальному распределению ресурсов и повышению

вовлеченности посетителей. От простого портативного руководства до виртуальных выставок до связей между коллекциями и музеями или неограниченного доступа к архивной информации, музеи должны учитывать, как различные группы пользователей взаимодействуют с коллекциями и как это влияет на физическое и цифровое пространство. У детей и семей другие потребности, чем у пользователей с ограниченными возможностями, пожилых людей и экспертов. Опыт посетителей зависит от того, что дает обстановка. Насколько успешно посетители могут ориентироваться в пространстве-как физическом, так и цифровом - повышает актуальность и устойчивость организаций искусства [11].

В современном мире графический дизайн является одним из не менее важных средств для привлечения посетителей Национального музея древностей Таджикистана. Графический дизайн позволяет музею развиваться и меняться под потребности современного общества, при этом сохраняя его ключевые составляющие как социокультурного института. Инструменты графического дизайна позволяет экономично разработать выставочные экспозиции и раскрыть потенциал экспонатов, это даст возможность постелью с интересом и глубже изучать экспонаты и расширить аудиторию музея [9].

ЛИТЕРАТУРА

1. Быстрова Т. Ю. Воспитательное значение экспо-дизайна: презентация истории. URL:http://www.taby27.m/tvorcheskie_raboty/50/design_stalji^co_design.html(дата обращения: 25.05.2021).
2. Галдин Е. В., Цыганков В. А. Проблемы функционирования графического дизайна в современном мире // Интернет-журнал «бизнес и дизайн Ревю», 2016. 30-39 с. URL: http://obe.ru/wpcontent/uploads/2016/04/Prep_Tzigan.pdf. (дата обращения: 19.05.2021).
3. Карстен Шуберт. Удел куратора. Концепция музея от Великой французской революции до наших. – Ад Маргинем, 2016,-224 с.
4. Ларионов И. Ю. Прологомены к феноменологии музея // Studia culturae. Вып. Опыты интерпретации культурного наследия в горизонте постмодерна. Альманах кафедры теоретической и прикладной культурологии и Центра изучения культуры факультета философии и политологии Санкт-Петербургского государственного университета. - СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2008 .- С. 35-42.
5. Лобанова Л. Руководство по исследованиям посетителей музеев. М.: Политехнический музей,-2016.
6. Мацкевич М.В. Музейный посетитель - «Великий немой»: время игры или диалога. Сборник трудов творческой лаборатории «Музейная педагогика» кафедры музейного дела. Вып.7 - М.: АПРИКТ, 2006 - С.143-147.
7. Норман Д. Дизайн привычных вещей. - Вильямс,-2006.-384 с.
8. Прохоров А. В. К философии анимации // Киноведческие записки. - М.: ВНИИК, 1991. - Вып. 10. URL:<http://animalife.ru/library/iskusstvo-animacii/k-filosofii-animacii> (дата обращения: 21.05.2021).
9. Национальный музей древности Таджикистана URL:<http://museumantiquities.tj> (дата обращения: 21.05.2021).
10. Музей как пространство образования: игра, диалог, культура участия. / Отв. ред. А. Щербакова. Сост.Н. Копелянская., М. 2012.-176 с.

11. Музейный сувенир и музейный магазин в России // Аналитический доклад. URL: <http://amcult.ru/index.php/ru/knowledge/articles/657-muzejnyj-suvener-i-muzejnyj-magazin-v-rossii.html>. (дата обращения: 22. 05. 2021).

ПРИВЛЕЧЕНИЕ ПОСЕТИТЕЛЕЙ В НАЦИОНАЛЬНЫЙ МУЗЕЙ ДРЕВНОСТЕЙ ТАДЖИКИСТАНА СРЕДСТВАМИ ГРАФИЧЕСКОГО ДИЗАЙНА

В современном мире посетителей музеев перестали удовлетворять сложившиеся формы представления той или иной информации. Автор в тексте анализирует функции графического дизайна, для привлечения посетителей музеев и расширения данной аудитории. Предлагаются эффективные инструменты графического дизайна, помогающие раскрыть полную суть музейной экспозиции без глобальной ее перестройки.

Ключевые слова: *графический дизайн, музей, экспонат, цифровая технология, музейный дизайн.*

ЧАЛБИ МЕҲМОНОН БА ОСОРХОНАИ МИЛЛИИ БОСТОНИИ ТОҶИКИСТОН ТАВАССУТИ ДИЗАЙНИ ГРАФИКӢ

Дар замони муосир меҳмонони осорхонаҳоро шакле, ки аини замон тибқи маълумоти мухталиф пешниҳод мешаванд конеъ намекунад. Муаллиф дар маводи мазкур вазифаҳои дизайни графикаро ҷиҳати ҷалб кардани меҳмонон ба осорхона ва инчунин тавсияи ташрифоварандагонро таҳлил мекунад. Ҳамзамон муаллифи мақола роҳҳои ҷалби ташрифоварандагонро тавассути истифодаи унсурҳои дизайни графикӣ пешниҳод намуда, инчунин тавсияҳои самаранок медиҳад.

Калидвожаҳо: *дизайни графикӣ, осорхона, намоиш, технологияи рақамӣ, тарҳи осорхона.*

ATTRACTING VISITORS TO THE NATIONAL MUSEUM OF ANCIENTS OF TAJIKISTAN BY MEANS OF GRAPHIC DESIGN

In the modern world, visitors to museums are no longer satisfied with the established forms of presentation of this or that information. The author in this text analyzes the functions of graphic design to attract visitors to museums and expand this audience. Effective graphic design tools are offered to help reveal the full essence of the museum exhibition without its global restructuring.

Key words: *graphic design, museum, exhibit, digital technology, museum design.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Шоев Меҳроҷ Мамадрасулович**-Ph.D докторанти Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон. Суроға: 734012, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Айнӣ, 31. Телефон: (+992) 939 785 777. Почтаи электронӣ: shoev-mehroj@mail.ru

Information about the author: **Shoev Mehroj Mamadrasulovitch** –doctoral student Ph.D., Tajik State Institute of Fine Arts and Design. Address: 734012, Tajikistan, Dushanbe, 31 Aini str. Phone: (+992) 939 785 777. E-mail: shoev-mehroj@mail.ru

ТАҚРИЗ-РЕЦЕНЗИЯ-REVIEW

УДК 902.6 (575.3) (092)

ФЛАГМАН ДЛЯ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

Прежде всего в данной рецензии приветствуется выход в свет одного из первых, и можно сказать единственных, изданий об археологах Таджикистана. Изучения древностей нашей страны автор представила в виде сведений о практически всех, кто проводил раскопки и исследования с момента сложения археологии в Таджикистане т. е. за более чем 70 лет. В лапидарном, но весьма информативном жанре энциклопедических персоналий охарактеризованы все поколения ученых, работавших с таджикистанскими памятниками археологии, - от уже ушедших из жизни до ныне здравствующих.

За свою многолетнюю историю отдел археологии Института истории, археологии и этнографии им А. Дониша НАНТ сыграл огромную роль в развитии таджикской археологии. Нередко его сотрудники начинали проводить полевые работы в тех регионах, которые были белыми пятнами на археологической карте республики. Именно поэтому многим экспедициям отдела пришлось пережить трудный период первоначального накопления артефактов. Это время, как правило, характеризовалось диктуемым строительными организациями жестким графиком раскопок, связанных с зонами затоплений (кайракумское водохранилище, нурекская плотина и т.д.).

Отдел является единственным научным коллективом в Таджикистане, в котором работали специалисты по первобытной, античной и раннесредневековой археологии Центральной Азии, которых в научных кругах называют *каменички* – исследователи памятников каменного века, *бронзовики* - исследователи памятников бронзового века, *античники*-исследователи памятников античности, *средневековцы*-исследователи памятников средневекового периода. За всеми этими понятиями стоят конкретные люди, ученые, археологи для которых важно изучение их интересующих памятников. И именно об этом книга написанная Галина Рахимовна Каримовой. В которой за каждым исследованием стоит конкретный человек-археолог, благодаря которому открываются и исследуются памятники, изучаются проблемы и определяются направления работ. И которые рассматриваются как «человеческий фактор»-основополагающий двигатель археологического изучения Таджикистана.

Научно-справочные издания должного объема и качества-важный показатель дисциплинарного развития любой отрасли науки и практики. Однако биографические, а в идеале библиографические словари и тем более энциклопедии представляют собой особо сложный жанр академического письма. Большинство активных исследователей, как правило, не расположено заниматься этим, в общем вторичным по отношению к их исследо-

вательской тематике, делом. Они в лучшем случае могут составить один-другой некролог учителя или друга, написать пару-тройку персоналистических статей для чьего-то справочника, но целую книгу кратких биографий ученых и анализ вклада в развитие науки им готовить некогда, да и не располагают они всей необходимой для этого информацией. Поэтому чаще словарным делом в сфере гуманитарного знания занимаются не специалисты, а любители-краеведы или библиографы. Но они, как правило, слабо разбираются в специальностях биографируемых исследователей (в нашем случае - в полевой археологии). Их очерки об ученых и особенно об организаторах науки обычно отличаются комплиментарностью - полным игнорированием недостатков и безудержным преувеличением, выдумыванием заслуг «своих» персонажей.

Что касается археологов, то справочников о них явно недостаточно. Отдаленными подступами к лексикону отечественных археологов можно считать сборники «научных биографий», подготовленные к юбилеям академических институтов и организаций, а также персональные странички на их нынешних сайтах. Разумеется, немало статей про археологов содержат общие и отраслевые словари и энциклопедии, но они ограничиваются, что вполне понятно по их издательским форматам, или самыми известными, или самыми чиновными именами, либо стенами отдельных учреждений. Не забудем и Википедию, и похожие интернет-ресурсы, где с определенных пор можно найти справки в том числе о выдающихся таджикских археологах. Достоинства и недостатки такого рода «свободных ресурсов» хорошо известны. Заменить справочники книжного формата они в обозримой перспективе вряд ли смогут, хотя бы потому что, как правило, анонимны, не имеют редакторов и рецензентов. На таком историографическом фоне выход в свет нового и профессионально выполненного справочника такого рода стоит всячески приветствовать. Неизбежные вопросы и претензии к нему, которые возможно могут возникнуть, никак не могут умалить заслуг автора-составителя Галины Рахимовны Каримовой - сотрудника отдела археологии, Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ, которая лично знакома с многими исследователями.

Написанная монография посвящена сотрудникам отдела археологии Института истории, археологии и этнографии НАНТ, археологам, востоковедам, антропологам, исследователям занимавшимся археологией Таджикистана от начальных этапов (1952 г.) до сегодняшнего дня.

В книге показаны этапы развития академической археологической науки в Таджикистане на прямую связанные с человеческим отношением и видением проблем археологии каждым исследователем.

В кратком «Предисловии» ею объясняется замысел работы: «...С одной стороны, максимально полно представить археологов, проводивших исследования в регионе, с другой-дать развернутую информацию об ученом в

виде очерка с описанием основных направлений его научных изысканий, итогов полевых исследований, научной биографией (с фотографиями) и со сносками на основные работы. Выдержать заявленный формат подачи материала составителю в целом удалось, хотя объемы отдельных статей у неё сильно отличаются. И это связано не только с разницей масштаба исследований того или иного лица, но и с источниками словарной информации о том или ином археологе, которые удалось или не удалось найти и использовать автору.

В «Предисловии», автор оговаривает какими соображениями были определены хронологические рамки издания, отбор тех или иных персонажей, объем библиографических перечней, типовая структура статей персоналий. Впрочем, при ближайшем рассмотрении статей справочника эти вопросы в целом проясняются. Лучше всего соответствуют поставленной цели очерки о маститых или скажем так о мэтрах археологии, что и понятно, а также тех приезжих специалистах, для кого Таджикистан стал основным объектом изысканий. Документальные данные о тех и других составителю были доступнее всего. Наряду с фигурами Союзного и отечественного масштаба в академической науке составитель приводит емкие характеристики представителей самых разных специальностей, для кого раскопки и вообще древности Таджикистана стали частью, большей или меньшей, их биографической деятельности или же они внесли ощутимый вклад в изучение археологии страны. Без их добровольной и бескорыстной помощи такая наука, как археология, никогда не состоялась, что в очередной раз, на материалах каждого исследователя отлично показано Г.Р. Каримовой.

Значительная часть очерков носит не компилятивный, что нормально для справочника, а исследовательский, авторский характер. Хотелось бы выделить то, что все данные об археологах собраны самим автором. Все материалы новые и нигде не опубликованные. Применительно же к столичным корифеям, особенно самым именитым и плодовитым (скажем, от А. Ю. Якубовского до В. А. Ранова), чьи экспедиционные судьбы связаны с нашим регионом, то о раскопках и исследованиях говорится как в первой части, так и во второй.

Привлекательной стороной издания выступают портреты и фотографии, сопровождающие почти все статьи. Значительная их часть извлечена Г. Р. Каримовой, как видно, из личных, семейных, учрежденческих архивов, где они были практически обречены на забвение. Помимо персональных портретов, к изданию приложена замечательная подборка так называемых «рабочих моментов» раскопок в регионе, сюжетов на чернобелых фото 1950-1980-х годов. Изобразительный ряд многое добавляет к сообщениям словарных статей и выразительно передает дух разных эпох, пережитых местной археологией. Примечательно, что почти все снимки публикуются впервые.

Хочется сразу отметить продуманность подачи материала. Монография состоит из двух разделов и обширного приложения из фотографий. Первый раздел посвящен анализу вклада и научной деятельности исследователей таджикской археологии на различных этапах истории науки. Этапы разделены на подразделы, завязанные на деятельности экспедиций (СТАЭ, ТАЭ, ЮТАЭ, СТАКЭ) и сектора/отдела археологии. И это правильно. Автор не говорит в открытую о региональной направленности исследований, но очень грамотно обозначает существовавшую проблему напрямую зависящую от руководителей экспедиций. По каждому подразделу приводится анализ и вклад каждого исследователя, работавшего на относящемся этапе и экспедиции. И соответственно подразделы отражают ту цепь, о которой автор заявляет в начале. Цепь поколений названных в виде подразделов книги-«Последователи и учителя», «Ученики», «Отдел археологии».

Второй раздел – это биографический справочник, в который вошли персоналии 101 исследователя археологических памятников Таджикистана, размещенных в алфавитном порядке. Примечательный момент, о котором мне кажется также необходимо остановиться. В первой части автор приводит фотографии из личных дел т.е. времени поступления или вхождения в археологию. А второй части приведены фотографии ученых уже в более зрелом возрасте. Тем самым как бы отражает цепь времен по каждому герою исследования. Собранные в конце каждого раздела иллюстрации «Рабочий момент» и комментарии к ним, составляют отражение истории археологии в фотографиях. Это своеобразный фотоархив ранее не использованный в изданиях, может служить добротным источником о трудах исследователей различных экспедиций.

Биографии расположены по алфавиту фамилий, что составляет удобство для читателя, чем разбивка по ученым специализациям (каменный век, античная археология и т.д.). Здравствующим ученым составителем послалась анкета (жаль, что не приведен ее образец). Помимо печатных изданий, в особенности юбилейных и некрологических, автор привлекла архивные материалы, включая ВУЗовские и академические архивы, содержащие личные дела исследователей.

Конечно, нельзя не отметить подборку и анализ работ постсоветского периода (1992-2016 годов), в виде отдельного раздела «Международные экспедиции», ведь они продолжали, как правило, ранее начатые исследования, и закладывали новые направления сотрудничества. При всем том, более чем 100 словарных биографий образуют очень познавательное издание, причем для самых разных категорий читателей, не только неофитов, но и опытных специалистов в истории и археологии, а в особенности преподавателей этих наук.

Следует отметить, что изучение прошлого народов, населяющих этот обширный регион, чрезвычайно важно, не только исходя из профессио-

нальных интересов, но и с точки зрения развития и укрепления международных научных связей Таджикистана со странами СНГ и странами дальнего зарубежья. Сотрудничество археологов с представителями различных научных школ несомненно обогатило центральноазиатские археологические школы и способствовало получению высоких научных результатов. При этом авторы обладали полной свободой в собственных изысканиях. И это демонстрируется отдельным разделом, где анализируются деятельность совместных международных экспедиций и специальной группы по написанию археологической карты Таджикистана.

В конце каждого раздела приводится обширный список использованной литературы.

В монографии впервые в отечественной истории в системном и обобщённом виде представлены сведения об археологах конца XX – начала ХIвв., сыгравших исключительно важную роль в изучении территории Таджикистана.

Очень тактично и на наш взгляд грамотно предложена хронологическая система изложения. Описание по действующим экспедициям. - Согдийско-таджикская археологическая экспедиция СТАЭ, Таджикистанская археологическая экспедиция-ТАЭ, Южно - таджикская археологическая экспедиция ЮТАЭ, Северо-таджикистанская археологическая комплексная экспедиция - СТАКЭ, Пенджикентская археологическая экспедиция - ПАЭ и т.д. Конечно, и такая, и любая другая хронология неминуемо вызовет вопросы. А то и претензии относительно тех или иных хронологических систем. Но вряд ли было бы оправдано разбросать исследования разных экспедиций просто по временам. Автор умело излагает заслуги, вклад и достижение каждого исследователя экспедиции в своих разделах. Надо отметить, что автору удалось избежать предвзятостей. Каждому уделяется определённое внимание с учетом выслуги лет и достижений в работе. Отмечены даже начинающие исследователи, но уже зарекомендовавшие себя целеустремленными сотрудниками. Автор сожалеет, что по не зависящим от него причинам сведения о некоторых ученых отсутствуют или приведены без фото материалов.

Задача, поставленная в исследовании создание по возможности наиболее полную источниковедческую базу историографии археологии Таджикистана на основе биографическо – справочного издания достигнута. И этому направлению посвящен весь первый биографический раздел данной работы. Такая подача истории археологии необычна, оригинальна, инновационна.

Что можно почерпнуть из данного издания? О чём могут дать представление короткие - по 2-3 биографии на страницу? Очень многое. Прежде всего, четко оговорено над какими проблемами и в каких областях человеческого бытия трудились и трудятся заявленные исследователи. Это археология, культура, религия, наука, картографирование, музееведение и

др. Сведения, почерпнутые в справочнике, окажут посильную помощь, особенно начинающим историкам, как и всем изучающим историю своего отечества. Несомненно, что данный биографический справочник — это энциклопедия об археологии Таджикистана и её археологах.

Получилась очень интересная своим содержанием и важная в этическом аспекте книга. Не сомневаюсь, что ее прочтут все, кто непосредственно или опосредованно (Эрмитаж, Институт археологии и Институт востоковедения в Москве, институт востоковедения, исторический и восточный факультеты ЛГУ/СПбГУ и др.) связан или был связан с ИИМК. И конечно же захотят иметь её в своей библиотеке герои этой книги, их дети и внуки. Уверена, будет интересно знать не только то, что происходило в нашей науке до них, но и кем по своим человеческим качествам были их научные наставники, руководители и просто люди, ставшие легендой в научном мире.

Книга «Археологи Таджикистана» имеет важную практическую значимость, так как материалы книги имеют фундаментальный источниковедческий характер. Это краткое руководство для получения информации об исследователях, памятниках и уровне изученности проблем древней истории Таджикистана.

Хотелось бы особо отметить познавательную и меморативную ценности этого первого энциклопедирования материалов о таджикских археологах. В идеале оно может послужит примером для других направлений исследований нашей страны, представители которых смогут усовершенствовать это новаторское издание.

Книга «Археологи Таджикистана» будет востребована и как учебное пособие, и как дополнительная литература к учебным курсам по истории, основам археологии и археологии Таджикистана. Эта работа ориентир – флагман для нового поколения исследователей о котором говорится в пожелании автора в конце первой части книги. «Я искренне надеюсь, что на смену поистине выдающимся ученым придет новое поколение исследователей, которые также самоотверженно будут трудиться на благо отечественной науки и их открытия, и достижения станут такими же выдающимися». Эта книга будет востребована и благодаря ей, имена ученых и память о них навсегда останется в истории археологического изучения Таджикистана.

Ю. Я. ЯКУБОВ,
академик НАНТ,
доктор исторических наук

Н. М. ВИНОГРАДОВА,
кандидат исторических наук,
старший научный сотрудник Института востоковедения РАН

БА ТАВАЧҚУҶИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Муаррих» нашрияи илмӣ-назариявии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон буда, маводи соҳаи илмҳои таърихро дар бар мегирад ва тибқи «Қонун дар бораи матбуот ва воситаҳои ахбори омма» ба нашр омода мешавад.

ҲАДАФҶОИ МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ ТАҚРИЗШАВАНДАИ «МУАРРИХ»

-инъикоси саривақтии натиҷаҳои фаъолияти тадқиқотии олимони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин олимони мамлики хориҷии наздику дур, аз рӯи соҳаҳои зерини илм: таърихшиносӣ, бостоншиносӣ, мардумшиносӣ, сиккашиносӣ, таърихи илм ва техника, таърихи муносибатҳои байналмиллалӣ ва сиёсати хориҷӣ, таърихи санъат, фарҳанг, фалсафа.

-инкишофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаҳои таърихшиносӣ, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ;

-ба муҳаққиқон фароҳам сохтани имкони наشري натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои илмӣ;

-инъикоси масоили мубрам ва самтҳои ояндадори илмҳои таърихшиносӣ;

-ҷустуҷӯи донишҳои нав барои рушди иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он;

-тарғиби дастовардҳои фаъолияти илмию тадқиқотии олимони институт, ҳамчунин олимони донишгоҳҳои дигар ва муассисаҳои соҳаи илму маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ШАРТҶОИ НАШРИ МАҚОЛА ДАР МАҶАЛЛАИ «МУАРРИХ»

-ҳайати таҳририяи маҷалла мақолаҳои илмӣ, тақризҳо, тавзеҳҳои илмӣ қаблан дар нашрияҳои ҷопию электронӣ нашрнашударо барои баррасию нашр қабул мекунад, ки ғояҳои илмӣ, натиҷаҳои дастовардҳои тадқиқоти бунёдии назарии амалиро оид ба соҳаҳои дониш дар илми таърихшиносӣ дар бар гиранд;

-қарор дар бораи нашр ё радди нашр дар асоси муҳиммият, навоарӣ ва аҳаммияти илмӣ маводи пешниҳодгардида қабул карда мешавад;

-муаллифон (ҳаммуаллифон) масъулияти саҳеҳии иттилооти илмӣ пешниҳодгардида ва ҳамаи маълумотеро, ки мақола, тавзеҳ ва тақризҳо дар бар мегиранд, ба зиммадоранд;

-ҳамаи маводи ба идораи маҷалла ворид гардида ҳатман дар сомонаи *antiplagiat.ru* мавриди тафтиш қарор мегиранд, сипас ҳайати таҳрир муаллифон (ҳаммуаллифон)-ро дар бораи натиҷаи арзёбии дастнавис ва ба тақризи минбаъда қабул шудани мавод ё радди пешниҳоди он ба тақриз огоҳ мекунад;

-ҳамаи мақола, тавзеҳ ва тақризҳои ба идора омада дар сурати ҷавоби мусбат баъди тафтиш дар сомонаи *antiplagiat.ru* ба мақсади арзёбии онҳо аз ҷониби мутахассисони пешбари соҳаҳои дахлдори илм ба тақризи дохилӣ ирсол мегарданд;

-мақолаҳои ба тақризи дохилӣ пешкашшуда бояд пурра тибқи талаботе, ки дар сомонаи маҷалла: <http://istorik.tarena.tj> зикр гардидаанд, таҳия карда шаванд;

-агар дар тақриз оид ба ислоҳу такмили мақола тавсияҳои пешниҳод шуда бошанд, ба муаллиф эроду мулоҳизаҳои муқарриз (бе сабти ному насаби ӯ) барои такмили ислоҳи мавод ирсол мешавад;

-муаллиф маводи такмилдодаро ба идораи маҷалла мефиристад ва идора онро якҷоя бо ҷавоби муаллиф тибқи ҳар моддаи эродҳо ба тақризи тақрорӣ мефиристад;

-ҳайати таҳририя ба таҳрири мақола бидуни тағйир додани муҳтавои илмӣ он ҳақ дорад. Хатоҳои имлоӣ ва услубӣ мусахҳаҳ бидуни мувофиқа бо муаллиф (ҳаммуаллифон) ислоҳ мекунад. Дар мавридҳои зарурӣ ислоҳҳо бо муаллиф (ҳаммуаллифон) мувофиқа карда мешаванд;

-нусхаи барои такмил ба муаллиф (ҳаммуаллифон) фиристода бояд дар муҳлати муқарраргардида, баъди ворид сохтани ислоҳу тағйирот дар намудҳои электронӣ ва ҷопӣ бояд ба идора баргардонда шавад;

-мақолаҳои, ки ба ҷоп қабул нашудаанд, ба муаллиф (ҳаммуаллифон) баргардонда намешаванд. Дар мавриди радди ҷопи мавод идораи маҷалла ба муаллиф (ҳаммуаллифон) раддия асоснок ирсол мекунад;

-тибқи дарҳости шӯроҳои коршиносии ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон идораи маҷалла ба онҳо тақризхоро пешниҳод мекунад.

ТАЛАБОТ

БА ТАҲИЯИ МАҚОЛАҲО (ТАВЗЕҲҲО, ТАҚРИЗҲО), КИ БА МАҶАЛЛАИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВИИ «МУАРРИХ» -И ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШИ АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ ҶОП ИРСОЛ МЕГАРДАНД:

1. Барои ҷойгир кардан дар маҷалла мақола, тақриз ва тавзеҳҳои илмӣ тибқи ихтисосҳои илмӣ **07.00.02-таърихи Ватанӣ**; **07.00.03-таърихи умумӣ** (*мувофиқи давра*); **07.00.06-бостоншиносӣ**; **07.00.07-мардумшиносӣ**, *этнология ва симошиносӣ*; **07.00.09-таърихнигорӣ**, *маъхазшиносӣ ва усулҳои таҳқиқоти таърихӣ*; **07.00.10-таърихи илм ва техника**; **07.00.15-таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷӣ**, ки қаблан дар ҳеч ҷой ҷоп нашудаанд, қабул мегарданд.

2. Муаллифон ба идораи маҷалла ҳатман бояд ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод кунанд:

-матни мақола ба забонҳои русӣ ва англисӣ (ба таври имконият бо тарҷумаи русӣ) ё забони тоҷикӣ, ки дар мактуби роҳнамо бо имзои ректор (ноиб ректор) ё роҳбари муассиса ва ё ин ки ташкилот ба шакли ҷопии он муаллиф (ҳаммуаллифон) имзо гузоштаанд;

-тақризи доктор ё номзади илм, ки онро мудири шӯбаи кадрҳои ҷойи қори муқарриз муҳр ва имзо гузоштааст;

-маълумотнома аз ҷойи таҳсил (барои аспирантҳою магистрантҳо);

-шакли ҷопии ҳуҷҷатҳо ба идора ба суроғаи зерин ирсол мешавад: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, бинои асосӣ, ошёнаи 1, ҳуҷраи 21, тел.:(+992) 221-37-42.

-шакли электронии мақоларо ба почтаҳои электронии **manzura_h@mail.ru**, (агар мавод ба забони русӣ бошад) ва (агар мавод ба забони тоҷикӣ бошад) ба **mukhbirjon.kendzhaev@mail.ru** ирсол намоед. Телефон барои маълумот: (+992 37) 221-37-42; суроғаи сомонаи маҷалла: <http://istorik.tarena.tj>

ТИБҚИ ТАЛАБОТИ КОА НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН МАҚОЛА БОЯД УНСУРҶОИ ЗЕРИНРО ДАР БАР ГИРАД:

-индекси УДК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);

-индекси ББК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);

-ному насаби пурраи муаллиф (ҳаммуаллифон) ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;

-унвони илмӣ, дараҷаи илмии муаллиф (ҳаммуаллифон), ном ва рамзи ихтисоси илмӣ (тибқи номгӯӣ), ки тадқиқот тибқи он сурат мегирад, ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;

-аспирантон, унвонҷӯён, омӯзгорон, докторантҳо номи муассисаи илмиро (магистрантҳо-самти тайёриро) ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикию русию англисӣ зикр мекунанд;

-зикри мансаб, ҷои кор, шаҳру мамлакат ба забонҳои русию англисӣ ё тоҷикию русию англисӣ;

- e-mail ва телефони робитавии муаллиф ва ё ҳаммуаллифон барои тамос;

-номи мақола бо забонҳои тоҷикию русию англисӣ бо ҳарфҳои калон, ҳуруфи Times New Roman 14 ё Times New Roman Tj 14, тароз дар марказ;

-фишурда ба забонҳои русӣ ва англисӣ ҳуруфи Times New Roman 14, аз 100 то 250 вожа бо сабти мақсаду вазифаи таҳқиқ, баёни мухтасари кор ва хулосаҳои асосие, ки навоари илмии корро дар бар мегирад;

-калидвожаҳо ба забонҳои русию англисӣ оварда мешаванд, 5-7 калима ё ибора, ки ду ё се вожаро дарбар мегирад; ҳуруфи Times New Roman 14, тарҳаш-курсив, тароз дар бар, вожаҳо ё ибораҳои калидӣ бо вергул аз ҳам ҷудо карда мешаванд);

-мақола ҳатман бояд номгӯи адабиёти истифодашударо бо зикри танҳо сарчашмаҳои иқтибосгардида дар бар гирад. Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо назардошти саҳифаи умумии сарчашмаи истифодашуда навишта мешавад. Ҳангоми навиштани рӯйхати мазкур тартиби ҳуруфи алифбо ва талаботи ГОСТ бояд ҳатман риоя карда шаванд;

-иқтибосҳо дар қавсайни квадратӣ бо қайди рақами адабиёт мутобиқи рӯйхати сарчашмаҳо ва саҳифаи он бояд ишора шаванд, масалан: [5, 25] ё [5,25; 6,77];

Матни мақолаи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд пурра аз назари таҳрир гузаронида шавад ва аз ғалат ори (тоза) бошад.

Мақолаҳое, ки ба идораи маҷалла бо нақзи талаботи мазкур ирсол мегарданд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Масъулияти салоҳият, бозғимодии аснод ва муҳтавои мақолот бар дӯши муаллиф ва муқарризон мебошад.

Идораи маҷалла

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

«Историк» - научно-теоретический журнал Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана публикующий материалы серии исторических наук, издаётся согласно закону Республики Таджикистан «О печати и средствах массовой информации».

ЦЕЛЯМИ НАУЧНОГО РЕЦЕНЗИРУЕМОГО ЖУРНАЛА «ИСТОРИК ЯВЛЯЮТСЯ:

- оперативное освещение результатов исследовательской деятельности учёных Республики Таджикистан, а также учёных стран ближнего и дальнего зарубежья по следующим отраслям науки: история, историография, археология, этнография, антропология, источниковедение, нумизматика, история культуры, история литературы, история философии и история религии.

- развитие международного сотрудничества в сфере истории, археологии и этнографии;

- предоставление возможности исследователям публиковать результаты научных изысканий;

- освещение актуальных проблем и перспективных направлений исторических наук;

- поиск новых знаний для духовного и социального развития населения Республики Таджикистан в целом и её регионов;

- пропаганда достижений научно-исследовательской деятельности учёных Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана, а также исследователей других ВУЗов и учреждений образования и науки Республики Таджикистан.

УСЛОВИЯ ПУБЛИКАЦИИ СТАТЕЙ В ЖУРНАЛЕ «ИСТОРИК»:

- редакционная коллегия журнала принимает для рассмотрения и публикации ранее не опубликованные в печатных и электронных изданиях научные статьи, рецензии, научные обзоры, отзывы, содержащие научные идеи, результаты и достижения фундаментальных теоретических и прикладных исследований по следующим отраслям исторической науки: история, историография, археология, этнография, антропология, источниковедение, нумизматика, история культуры, история литературы, история философии и история религии;

- решение о публикации или об отказе в публикации принимается на основе актуальности, новизны и научной значимости представленных материалов;

- авторы (соавторы) несут всю полноту ответственности за достоверность представляемой научной информации и всех данных, содержащихся в статьях, отзывах, обзорах и рецензиях;

- все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте *antiplagiat.ru*, после чего редколлегия извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приёме материала к дальнейшему рецензированию или об отказе от рецензирования;

- поступившие в редакцию статьи, отзывы, обзоры и рецензии в случае положительного ответа после проверки на сайте *antiplagiat.ru* направляются на внутреннее рецензирование с целью их экспертной оценки ведущими специалистами в соответствующей отрасли науки;

- статьи, допущенные к внутреннему рецензированию, должны быть оформлены в полном соответствии с требованиями, предъявляемыми к публикациям, которые размещены на сайте журнала: <http://istorik.tarena.tj>

- если в рецензии содержатся рекомендации по исправлению или доработке статьи, автору направляются замечания и предложения рецензента (без указания сведений о нём) для доработки и исправления материала;

-доработанный материал представляется автором в редакцию журнала и направляется на повторное рецензирование вместе с ответом автора по каждому пункту замечаний;

- редколлегия имеет право на редактирование статей без изменения её научного содержания. Орфографические и стилистические ошибки исправляются корректором без согласования с автором (авторами). При необходимости правка согласуется с автором (авторами);

- вариант статьи, направленный автору (авторам) на доработку, должен быть возвращён в редакцию в оговоренный срок с внесёнными исправлениями и изменениями в электронном и распечатанном виде;

- статьи, не принятые к опубликованию, автору (авторам) не возвращаются. В случае отказа от публикации материала редакция направляет автору (авторам) мотивированный отказ;

- редакция предоставляет рецензии по запросу экспертным советам ВАК при Президенте РФ.

ТРЕБОВАНИЯ

**К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ (ОБЗОРОВ, ОТЗЫВОВ, РЕЦЕНЗИЙ),
ПРИСЫЛАЕМЫХ ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ В НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
«ИСТОРИК» ИНСТИТУТА ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ ИМ. А.
ДОНИША НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА**

Для размещения в журнале принимаются ранее нигде не опубликованные научные статьи, обзоры, рецензии, отзывы, соответствующие научным специальностям: **07.00.02** - *отечественная история*; **07.00.03** - *всеобщая история (соответствующего периода)*; **07.00.06** - *археология*; **07.00.07** - *этнография, этнология и антропология*; **07.00.09** - *историография, источниковедение и методы исторического исследования*; **07.00.10** - *история науки и техники*; **07.00.15** - *история международных отношений и внешней политики*.

Авторы в обязательном порядке предоставляют в редакцию следующие документы:

-текст статьи на русском или английском (по возможности с переводом на русский язык), или таджикском языке с обязательной подписью автора (авторов) на печатном варианте статьи;

-рецензию доктора или кандидата наук, заверенную в отделе кадров по месту его работы;

-справку с места учёбы (для аспирантов и магистрантов).

Печатные варианты документов направляются в редакцию по адресу: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33, Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджики-

стана, главный корпус, 1-этаж, кабинет 21. Электронные версии по адресу электронной почты: *manzura_h@mail.ru*, или *mukhbirjon.kendzhaev@mail.ru* Телефон для справок: (+992 37) 221-37-42; адрес сайта журнала: <http://istorik.tarena.tj>

В СООТВЕТСТВИИ С ТРЕБОВАНИЯМИ ВАК ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РТ,
СТАТЬЯ ДОЛЖНА СОДЕРЖАТЬ:

- индекс УДК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
- индекс ББК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
- фамилию, имя, отчество автора (авторов) полностью на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- учёную степень, учёное звание автора (авторов), наименование и шифр научной специальности (согласно номенклатуре), по которой ведётся исследование, на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- аспиранты, соискатели, преподаватели, докторанты указывают кафедру и учебное заведение (магистранты-направление подготовки) на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
- указание на должность, место работы, город, страну на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
- e-mail и телефона автора или соавторах для связь;
- название статьи на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках (заглавными буквами, шрифт Times New Roman 14 или Times New Roman 14, выравнивание по центру);
- аннотация на русском и английском языках (шрифт TNR 14, выравнивание по ширине, от 100 до 250 слов с указанием цели и задач исследования, краткого хода работы и основных выводов, содержащих научную новизну);
- ключевые слова на русском и английском языках (5-7 слов или словосочетаний из двух или трёх слов, через запятую, шрифт TNR 14, начертание - курсив, выравнивание по ширине);
- статья в обязательном порядке должна содержать список использованной литературы с указанием только цитируемых работ. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника. Список использованной литературы оформляется в алфавитном порядке в соответствии с ГОСТ.
- ссылки даются в скобках, в которых указывается номер использованного источника согласно списку использованной литературы, а затем цитируемая страница.

Статьи принимаются в течение года. Редакция оставляет за собой право отбора материала, а также право сокращения публикуемой статьи. Текст, присылаемой рукописи является окончательным и должен быть тщательно выверен и исправлен. Статьи, направляемые в редакцию с нарушением вышеперечисленных требований, к рассмотрению не принимаются. За компетентность и содержание публикуемых материалов несут полную ответственность авторы и рецензенты.

Редакция журнала

МУАРРИХ - маҷаллаи илмӣ-назариявӣ

Муассис: Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии
ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Ақидаи ҳайати таҳририя метавонад ба нуктаи назари муаллифони мақолаҳо мувофиқ
наояд. Барои мазмуни мавод ва маълумоти саҳеҳ муаллифон масъуланд. Истинод ба
сарчашма, муаллиф ва шумора ҳатмист.

Мусаҳҳеҳ: **Манзура ҲАСАНОВА**
Котиби масъул: **Мухбирҷон КЕНҶАЕВ**
Ороишгар ва саҳифабанд: **Илҳом БАҲРОМОВ**

Ба матбаа 30.09.2021 сол тахвил шуд. Ба чопаш 08.10.2021 имзо шуд. Андозаи 70x100^{1/8}.
Қоғози офсетӣ. Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 12. Адади нашр 100 нусха. Супориши №

Матбааи Муассисаи нашриявии «Дониш»-и Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734029, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айни, 299/2.

ИСТОРИК- научно-теоретический журнал

Учредитель: Институт истории, археологии и этнографии
им. Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана

Мнение редакционной коллегии может не совпадать с точкой зрения авторов публикаций.
Ответственность за содержание публикаций и достоверность фактов несут авторы. При полной
или частичной перепечатке или воспроизведения любым способом ссылка на источник обяза-
тельна.

Корректор: **Манзура ҲАСАНОВА**
Ответственный секретарь: **Мухбирҷон КЕНДЖАЕВ**
Дизайн и верстка: **Илҳом БАҲРОМОВ**

Сдано в типографию 30.09.2021 г. Подписано в печать 08.10.2021 г. Формат 70x100^{1/8}.
Офсетная бумага. Офсетная печать. Печатный лист 12. Тираж 100 экземпляров. Заказ №
Отпечатано в типографии ИУ «Дониш» Национальной академии наук Таджикистана,
734029, г. Душанбе, ул. Айни, 299/2.